

The Ganga Oriental Series—No. 2.

JAGADVIJAYACCHANDAS

891.2^o3⁶

The Ganga Oriental Series—No. 2

GENERAL EDITOR:—

K. MADHAVA KRISHNA SARMA, M.O.L.

Curator, Anup Sanskrit Library, Fort, Bikaner

JAGADVIJAYACCHANDAS

JAGADVIJAYACCHANDAS

OF

KAVINDRACHARYA

EDITED BY

DR. C. KUNHAN RAJA

Head of the Department of Sanskrit

University of Madras.

8337

~~3185~~

Sa4Ch
Kav/Kun

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.**

Acc. No. 8.33.7.

Date 18-2-57.

Call No. 5a 4 Ch

Kev/Ken

जगद्विजयच्छन्दः

कवीन्द्राचार्यविरचितम्

मद्रपुरीविश्वविद्यालय
संस्कृतविभागाध्यक्षेण

डा. चि. कुञ्जन्दराजेन
संपादितम्

बीकानेर

संवत् २००२

प्रस्तावना

मया नावृष्टपूर्वोऽयं मरुवद्धासमानोऽपि महत्या विभूतेविरुद्धाते-
श्चाकरायमाणो विक्रमनारभूखरडः। अद्य त्वं त्रागमनस्य मे त्रितयं
प्रयोजनम्—शान्तधीरोदारणां शार्दूलसिंहमहाराजानां श्रीपादपीठोपा-
स्तिः, तदीयसंस्कृतसाहितीप्रणयैवुल्लयेव मूर्तिमहोऽन्त्यप्राचीन-
श्रथगारस्य संसेवनम्; महाराजमन्त्रिन्द्रपदमलंकुर्वतां श्रीपान्तरेष्वपि
सुविदितसाहित्यपटिष्ठां मेजर् सर्वर् के. एम् पणिकरित्येतेषाम-
स्मच्चिरन्तनसुहृदां सहवासमहोत्सवश्च।

हन्त ! मे वृन्त एकस्मिन् ब्राह्मि पुण्यायुत्पादितवता भगवता
कालेन तरङ्गात्तरङ्गमवगाहितोऽस्मि प्रमोदाकूपारस्य यदिदं जगद्विज-
यच्छन्दो नाम दण्डकमिदं पूर्वतथास्वदयितुमवसरो लब्धः। सोऽयमपि
वन्मुरतरो निवन्ध एतावतपर्यन्तमनेकैः सह सगोवैर्यत्र कुत्राप्यन्धतमसे
शालभक्तिटादिदंश्यमानो जर्जरेष्वेव पत्रे प्वशयिष्य; चिरेणाप्येष मोचित-
स्तस्मान्नरकान्तरादित्यय योः सचेतसः पालितं युष्मदीयाभिः पुरव-
लतिकाभिः।

येषामिष्टदेवतास्तुतिविकसिताद्वदनारचिन्दान्निर्गतितो मकरन्द
इदं 'जगद्विजयच्छन्दः' त एते कवीन्द्राचार्यां वैदुष्ये कवित्वे चासा-
धारणं स्थानमध्यतिष्ठित्ययमयोऽनन्यैव गीत्या सुस्पष्टं गीयते ।

उपलभ्यन्ते ह्यमीमिर्विरचिताः संस्कृतहिन्दीभाषामया बहवः
सद्ग्रन्थाः। तेषु योगवासिष्टस्य वरिष्ठा हिन्दीव्याख्यैकैवालं कवी-
न्द्राचार्यणां ब्रह्मेन्द्रस्वाध्यनुगृहीतत्वं व्याख्यातुम्। शृ॒यते किलैतेभ्यः
कलारसिकेन वाजहान् चक्रवर्तिना "सर्वविद्यानिधान" मित्युपाधिः
सबहुमानं प्रादायि। नियतं स सार्वसौम्यप्रसादः पात्र एव व्यपतत् यदेते
सर्वतन्त्रस्वतन्त्राः समकालिकेन सहृदयगण्डलेन नररूपिण्यवतीर्णा
"सरस्वती" ति समक्षयुद्रेकं समाराधिताश्चासन्। यदेतदन्त्याक्षर-
प्रासमरिष्टं खण्डपरशुस्तोन्दरण्डकं कैरप्यास्तिकैर्विशुद्धकरणैरागता-

अथि प्रियपाठकाः, तस्याः समप्रवृद्धाभ्यां संगीतसाहित्याभ्यां समुन्नतीकृतहृदयायाः पुरुष “सरस्वत्या:” गभीरमधुरामिमां गाथामर्थोद्वधनपूर्वमस्पान् श्रावयितुं ये नामेदानीमश्यन्त तेभ्यो डाक्टरसि. कुञ्जनराजेभ्यो वर्यं सुष्ठु धारयामः । दण्डकस्यास्य दिष्परयासुद्धृतानां व्याकरणसूचाणां कोशानां च संख्यामपि पिपटिष्ठॄणां सौं कर्याय निर्देष्टुं निस्तन्द्रमुद्युक्तेत्यहो गुरुसत्त्वायाः श्रीकुञ्जनराजलेखन्याः क्लेशसहिष्णुत्वम् ।

अथवा बहोरारभ्य कालात्तत इतः संकीर्णतया विशीर्णतया विविधपत्रपुञ्जतया च स्थितान् दशसहस्राधिकान् द्युसद्भारतीग्रन्थान् सूक्ष्मावेक्षणैः संविभज्य नवीकृत्य पृथक्पृथग्विन्यस्य सर्वथोपयोगक्षमांश्च कृत्वास्य महाराजग्रन्थागारस्याधुनातनी दर्शनीयता यस्यैव तीव्रैः प्रथत्नैरुद्घादित तस्य श्रीकुञ्जनराजस्य पाणिङ्गत्यपरिमाणं परिश्रमगरिमाणं वा यथावदधिगन्तुं कोऽयमलसताविलासी जनः ।

एतस्या ग्रन्थालायाः समग्रे संस्करणे निपुणे भरणे पुस्तकानां च प्रशस्ते प्रकाशने विपश्चिद्राजानां कुञ्जनराजानां येन खलु दक्षिणेन दक्षिणहस्तायितं तमपि विसृष्टानेकरास्त्रमर्माणं श्रीमाधवकृष्णार्माणं न के के कृतकेतरया कृतज्ञतयाभिनन्देन् ।

अमात्यवान् श्रीयुतमाधवेन यः

क्षितीशितुस्तस्य मनोज्ञयाह्यया ।

अनेन शिल्पीन्द्रयुगेन संस्कृतं

सरस्वतीक्षेत्रमिदं भजामहे ॥

बीकानेर

१२-१०-१९४४

}

वळ्ळत्तोळू

FOREWORD

(ENGLISH VERSION)

This is not the first time that I see this country of Bikaner which, though a desert in appearance, is an abode of immense riches and glory. My present visit has three objects: to pay my respects to His Highness Maharaja Sri Sadul Singhji Bahadur, the serene, brave and benevolent ruler of the country; to see the Library of ancient manuscripts here which shines as the embodiment of His Highness' vast love of letters; and to enjoy the company of my old friend Major Sardar K.M. Panikkar who now adorns the position of Prime Minister to His Highness the Maharaja and whose literary fame has spread even in other continents.

Lo ! by the Mighty Providence that has already produced the above mentioned three flowers on a single stalk of mine, I have been taken from the crest of one wave to that of another in the ocean of jubilation, in so far as I have now been given an occasion to taste for the first time this song named Jagad Vijaya Chandas. And this supremely fascinating poem, along with innumerable others of the same class, had been till recently, confined in gloom to decaying manuscript folia, bitten by insects and worms. Now that they have been rescued after a long time from what was a second purgatory, O lovers of letters, the tender creepers of your fortune have blossomed.

The great Kavindracharya, from whose lotus-like mouth made open by extolling the beloved Deity, this honey of Jagad Vijaya Chandas has flowed, occupied a very eminent position both as a scholar and as a poet ; it is this same idea that is being sung in this very song.

Many classical works in Sanskrit and Hindi are available as coming from his pen. Among them, his Hindi commentary on Yoga Vasishtha by itself is enough to expound his title "having been blessed by Brahmendrasaraswati." It is known that the Emperor Shah Jahan, a great lover of arts, conferred on him the title of Sarvavidyanidhana (Treasure Trove of Omnipotence). Undoubtedly, the patronage of that great Emperor descended on the right person in so far as this scholar, a master of all branches of learning, was worshipped by his contemporaries as an incarnation in man's form of Saraswati herself (the goddess of learning).

Should this song in praise of the Lord Siva, adorned with rhymes, be sung by a person with a divine fervour and with a trained voice, in proper tune with suitable time-beat and agreeable melody, then it is possible that those who listen to the song would wonder in ecstasy, as if their ears are immersed in nectar, whether Saraswati herself is playing on the harp in the presence of the language of the gods that is also a family companion.

O beloved readers, we are deeply indebted to Dr. C. Kunhan Raja who has now been kind enough to undertake the task of bringing to our notice, along with a commentary that elucidates the text, this majestic and sweet song of that Man-Saraswati whose heart has been elevated by music and literature, both developing in equal proportion. Admirable indeed, is the perseverance and hardihood of Dr. Kunhan Raja's pen of commanding powers, in that it has undertaken without any fear or hesitation, the heavy work of noting, for the convenience of the readers, even the exact references of grammatical and lexicographical citations appearing in the commentary of the song.

Or rather, who am I, this person indulging in leisureliness, to correctly estimate the measure of scholarship and the weight of studiousness of Sri

Kunhan Raja through whose sole efforts has resulted the present appearance of the Library in the Fort Palace, the more than ten thousand works in the Divine Sanskrit language that have been for a long time remaining more or less as a heap of leaves scattered here and there and mixed up, without proper arrangement, having now been properly classified after close examination, newly wrapped up and sorted out in separate bundles and thus organised into a state in which they can be utilised by scholars in all their pursuits.

And who will not bestow grateful felicitations on Sri Madhava Krishna Sarma, who has critically mastered the vital essence of the various Sastras, who has rightly taken up his position as the right hand of Kunhan Raja, the leader of critical scholars, in his efforts to organise this Library, in its efficient management, and in the creditable publications of the books.

I worship in this temple of Saraswati that has been consecrated by these two eminent builders under the gracious orders of His Highness the Maharaja of Bikaner, who is endowed with worthy Minister in the person of Sri Madhava Panikkar.

BIKANER

12-10-1944.

VALLATHOL.

न २

जंदं

=
॥

॥ श्रीगोपायनम् ॥ शिगर्णेभवनीशोनतारीकाविरच
 नय हरकोत्स्वेतशिववर्चकेनसश्चलेनवयः गहोश्च
 लिङ्गवर्त १ चरत्युत्तिपत्तिपत्तिपत्तिपत्ति ॥ वृत्तसंवेदे ॥ नग्निसर्वसंवेदो धनो ज्ञेयो ध्या ॥ सुतीत्तिवर्त
 कुट्टिगोपोऽपि ॥ ग्रन्थं उत्तेष्ठतो धमात् हरिहरपणिष्ठवेनेवमातित्वात् धर्मशित्तचर्त ४ धर्मशित्त
 पत्तेन लिङ्गतरकः ॥ अशित्तलोषिताच्च उपस्थितास्थापना वर्णदित्तचर्त ५ लाद्यरोच्चादिकम्भिर्लिङ्गतर
 उपस्थितिगोक्त्वा पुक्त्वस्थानुदित्तत्त्वादित्ताच्च वात्तव्यादेनलोकोपकारकत्त्वात् ॥ सोलित्तचर्त ६ ॥

५

६

७

८

९

१०

Fac-simile of the first page in the manuscript.

Preface

This edition of the *Jagadvijayacchandas* with commentary in its longer recension, along with the same in a shorter recension with commentary and the two texts without commentaries, is based on four manuscripts in the Anup Sanskrit Library, Bikaner. The main portion of this edition along with the three Appendices have each a separate manuscript correspondingly. The details about the four manuscripts are given below.

1. Jagadvijayacchands, long, with commentary: This manuscript is about 11 inches long and 4 inches wide. There are 43 leaves. On the first page of the first sheet, there is written in bold letters ॥ श्रीमहाजा + + सिंहस्य ॥ जगद्विजयच्छंदः ॥ The letter रा is omitted after श्रीमहा ; the letter न् is worm-eaten completely; the next letter प is slightly damaged, but can be made out. The letters are nearly $\frac{3}{4}$ inch in height;. There are thick double strokes at the beginning and at the end and also between the two words. To the left of this, slightly moved to the top of the page, there is written in a slanting line, the figure 622 in Arabic numerals by a modern hand. Evidently this must be the number assigned for preparing a list at some recent time. Just below the Title of the work there is a big hole, the damage having been produced by white ants. This is about an inch wide and an inch and a half long on the first sheet. It becomes smaller and smaller in the subsequent sheets. The first four sheets have been affected in this way.

The work begins on the second page of the first sheet. The writing is very bold and clear. There is a margin of about an inch on all the four sides. There is

a double line both on the left and on the right sides of the writing. On the second page of each sheet, there is written on the top of the left margin ज. दं. दी with the sheet number below. On the same pages there is written on the bottom of the right margin राम with the sheet number below it. The corrections are carried out in the margins. Thus if a word is to be inserted, there is a v mark above a certain letter where the insertion is to come, and the letter to be inserted, written in the margin with the number of the line from that margin, after the letter. Sometimes the line number is not given. In some cases the insertion is made on the side margin against the line in which the insertion is to be made.

The page numbering proceeds till the second page of the 42nd sheet, and in the next one, which is the last, the page numbering is given on the first page. The text ends on the first line here. On the second page of this sheet, there is written in the same bold letters as on the first page of the first sheet || श्रीमहाराजश्रीमद्नूपसिंहस्य || जगद्विजयचंदः || and below this is written in small letters अथ 700. Above the Title there is written 740. This must be an earlier number for the manuscript. On the left side, a little to the top there is again the number 622 in Arabic numerals in modern hands in a slanting line.

The Text portion is written as divided into sections, and the commentary follows for that section. Then the next section of the text is given. But the numbering is given for each rhyming unit. These numbers are separately given for each part having a separate rhyme. Thus section 119 on P. 18 is given as: स्मरणीवर्णा 17 श्रुतियुतगान् 18 and its commentary follows. If a section

ends in the middle of a rhyming unit, then the number is given only at the end of the rhyming unit in the next section. Thus the sections 192 and 193 are given as: ध्वजनिःशात् ९७ ध्यसकृत् ; then after commentary ध्वान् ९८ स्तोमितगाण् ९९. The copy is fairly accurate. There are very few corrections on the margins, and even in editing the text there was not much need to conjecture readings on account of any defect in the manuscript.

The first thirteen sheets end with क्षेत्रविता, which is in section 156, and the final letter न appears in the next sheet. But there is space for at least two lines more on this page. The handwriting also changes in the next sheet. Quite on the top of the left margin of the second pages, above the letters and the sheet numbering, there are written in the next four sheets ओं, न, म, सि० each letter being in a separate sheet. The second page of the 18th sheet closes with कर्मधारयः in section 218. There is still space in the last line for about eight letters and this space is filled with full stop marks which appear like ऽ. Then the first handwriting is found again. From the 26th sheet again, there is found on the extreme top of the left margin on the second page of the sheets the letters ओं, न, मः सि, ऽ on five sheets and then in the next two sheets there are the letters अ and आ respectively. In the succeeding sheets (33 to 42) there are the figures 1 to 10 in that place. This closes the manuscript, the next sheet being practically blank.

2. Jagadvijayacchandas, short, with commentary: This manuscript is more or less of the same size as the previous one, only $\frac{1}{2}$ inch shorter, but $\frac{1}{2}$ inch wider than the previous one. The first page of the first sheet is left blank completely, except for the

number 623 in Arabic numerals written by a recent hand in the same position as on the previous manuscript, in a slanting line. The work ends on the 6th line on the first page of the last sheet. There are seven sheets on the whole. The margins are left on all the four sides of the pages, about an inch in width with double lines before and after the written space. On the left margin in the second page of the first two sheets there is written on the top ज. दी with the page numbering and in the remaining sheets what is written is जग. दी; on the bottom of the right margin in the second page of all sheets there is written राम with the same page numbering. On the last sheet where the work ends on the first page, these things are written on the first page itself. The manuscript ends: तेन धर्मस्य तात्पर्य क्षयकरः शान्तिहरः on the second page of the sixth sheet in the first line. After that till the sixth line in the first page of the next sheet there are many passages from lexicons mostly from अमर. They have a bearing on the commentary. But since this text and commentary are taken up here only as an Appendix and since the passages are all familiar ones, they are not given here. Then there is written ग्रंथसंख्या 175. On the second page of this last sheet is written in very small hand जगद्वज्यवृद्धाका and the number 623 in Arabic numerals appear in the same position as on the first sheet. The name of the owner is not found in the manuscript.

The writing is very bold and clear ; only the letters are slightly smaller than in the previous manuscript. The scheme of writing the text and the commentary is exactly the same as in the former. The few corrections are carried out according to the same plan. The

text is fairly correct and the manuscript is in a very good condition. There are seven sheets on the whole.

3. Jagadvijayacchandas, long, text: The size of this manuscript is 10 inches long and four inches wide. On the first page of the first sheet there is written in bold handwriting || महाराजश्रीमद्नृपसिंहस्य || जगद्विजयचंद्रः || There are double lines before and after the Title and also between the words. After the middle double line and before the name of the work there is a v mark and above is written in the same bold handwriting, the letter श; then a letter which looks like घ is defaced with ink and ह is written after that. Evidently the scribe started writing लघु on the top; the first letter was corrected into श, and घ was disfigured. There is the figure 624 in Arabic numerals to the left of this, slightly towards the top of the page, in a slanting line, as in the previous manuscripts. The work begins on the second page of the first sheet. The rhyming units are not numbered; but the total number at the end of each rhyming part is given. Thus the six parts have 121, 120, 111, 102, 61 and 60 units respectively.

The margins on the four sides in each page are less than an inch. The sheet numbers are given on the bottom of the left margin of the second page in each sheet. The writing is smaller; and it is not bold or clear as in the previous manuscripts. But it is quite legible. The work ends on the second page of the fourth sheet, leaving space for only about three more lines. In this space is written at the left end in small letters अथ 110 and then there is written the owner's name in big, bold letters, exactly as on the first page of the first sheet. The figure 624 appears on the top of the left margin on this page again.

4. **Jagadvijayacchandas, short, text:** This manuscript is 10 inches long and $4\frac{1}{2}$ inches wide. On the first page of the fist sheet there is written in bold, larger letters || महाराजश्रीमद्भूपर्सिद्धस्य || with double lines before and after. On the left of this, slightly to the top there is written in a slanting line the figure 625 in Arabic numerals. The text begins on the second page of the first sheet. It begins : जय जय धीन ।

At the end of the rhyming units there is no numbering. But at the end of the first rhyming part there is, after प्रखलभूरीण, the figure 1. After स्खलितविनाम at the end of the next rhyming part there is only a small circle. At the end of the next rhyming part there is no indication of an end, the line स्वनुकृतनास following the line ध्वजवरकीर immediately. After the line प्रचितसमाप्त at the end of the next part the first line in the succeeding part follows without any break. But in the next part, each rhyming unit is numbered. When in certain rhyming units the number is not given the unnumbered line is taken note of. Thus श्रीभुहदराङ्ग is numbered as 7 and there is the figure 9 after श्रविकोदण्डग्राहितदराङ्ग. The 36 units are thus numbered. The same plan is followed in the next three parts rhyming in आन, आत and अर्म. There is only one line ending in आर and this is numbered as 16, after द्रस्तितनिमान which is numbered as 15. The line श्रुतिरत्तर्म is numbered 12 and then the following lines are given without any numbering. The manuscript ends in the middle of the first page of the third sheet with भक्तिसमेतम् श्रीसर्वविद्यानिधानकवीन्द्राचार्यसरस्वतीं नां लघुत्तरगद्विजयकृष्णः पुस्तकम् ॥ शुभमस्तु ॥

On the second page of the first and the second sheets, there is written on the top of the left margin ल. ज. म.

and in the bottom of the right margin राम, with the sheet numbering below in both the places. In the first page of the third sheet, where the work ends, there is only मू with the sheet number below in the left margin; but in the right margin there is राम in full with the sheet number.

On the second page of the last sheet there is ॥ महा-राजथीमदनूपसिहस्र ॥ in bold, large letters with double lines before and after; above this is written 738, evidently an earlier serial number, and below is written अंथ 35. On this page also there is ल. ज. मू and राम at the top and bottom of the left and right margins respectively, with the sheet number below in both the places. The number 625 is written in Arabic numerals in a slanting line to the left, slightly to the top, of the main Title, in modern hand.

The longer *Jagadvijayacchandas* is given in this edition as the main work. And the commentary is also given along with it. The shorter one is given as the first appendix. In printing the text with the commentary, I had to join up the rhyming units into a single section in many cases and in some cases, the rhyming units had to be broken up between two sections. In the edition with the commentary, I cannot ignore the meaning. In order to enable the readers to understand the rhyming, I have given the two texts separately as Appendices II and III, giving each rhyming unit in a separate line. The text as found in the manuscript with the commentary is slightly different from the text as found in the manuscript with the text alone. In Appendix II, I have given the text exactly as it is printed along with the commentary, and the variants

in the other manuscript are given in foot notes. The variations are many. In the case of the shorter *Jagadvijayacchandas*, the variations are very few. There are only two lines extra in the text as found in the manuscript with the text alone, as compared with the text found in the manuscript with the commentary. These I have included in the Appendix and the point is stated in the foot note. In the manuscript with the text alone many lines are found missing and this point also is stated in the foot note.

I have "edited" only the longer *Jagadvijayacchandas* in this volume. For the shorter one, I have given only a readable presentation. All the manuscripts variations in the case of the longer *Jagadvijayacchandas* are given in the Notes which follow the Appendices. In some cases I have not been able to give the references in the main body of the edition; they are given in the notes, as far as I could trace them. In the case of citations from *Amara*, I have given only the line number in the body of the edition, following the edition of the text of *Amara* in the Nirnayasagar Press, 1942. The references to कार्य and वर्ण and verse are given only in the notes. Some corrections and improvements are also given in the Notes.

In a work of this sort, where a word is used in a variety of meanings, a glossary giving all such meanings, is very necessary. Instead of making it a mere glossary, I have given a complete index of words, so that readers can easily trace up a passage. Otherwise I would have had to give an alphabetical index of the rhyming units. It is my belief that this Index containing a glossary would be enough to satisfy all the needs of the readers. By using this Index it would be possible

to know if a line in the shorter text appears in the longer text. To find out if a line in the longer text appears in the shorter text, I am giving a separate concordance.

Mr. K. Madhava Krishna Sarma, the Curator of the Anup Sanskrit Library who has been associated with me now for over a decade, first as a Research Student under me in the Madras University and later as an Assistant in the Adyar Library before he took charge of this Library, has been of very great help to me in bringing out this edition. He has read through the proofs and he has been personally supervising the work when it was passing through the Press. He has helped me in tracing many quotations also.

When the main body of the book, containing the longer text with the commentary, was printed off, Mr. H. G. Narahari, M.A., M. Litt. who is also an Assistant in the Adyar Library (now a Research Fellow in the Madras University under me) and Mr. K. Kunjunni Raja, M.A., a Research Student in the Madras University under me, read through the portion and brought some mistakes to my notice. I too had detected a few myself. All of them are recorded in the Notes.

On a model prepared by me for the first six pages, Mr. K. Kunjunni Raja and Mr. H. G. Narahari prepared the index till the 48th page. In preparing the index for the remaining portion I was assisted by Miss P. Thankamma, M.A., a young scholar of promise. She has also helped me in checking the two Appendices where the two texts are given, in checking all the references when the Notes were being printed, in reading the proofs of the Appendices, Notes and Index and in preparing the concordance.

It is now my pleasant duty to record my sincere thanks to all the younger scholars who have helped me in bringing out this edition. Mr. Madhava Krishna Sarma had to arrange the manuscripts in the Library in the final form and also to prepare and pass through the Press, the catalogue of the Library. He did his work in connection with this edition very satisfactorily, in spite of his many such pre-occupations. So I must record my special thanks to him.

Pandit Sri Ram, Superintendent of the Government Press, Bikaner, has spared no pains to bring out this edition very expeditiously without at the same time sacrificing the interests of neat and correct printing. His expert knowledge of printing has been of great help to me in arranging the matter in the proper form. One can easily appreciate a good work after it is done ; but it requires special skill to anticipate in advance, before the work is taken up, what the proper form of arrangement should be in order to give the book a good appearance. All the credit for the printing goes to Pandit Sri Ram.

Mahakavi Vallathol, the eminent scholar and poet of Malabar, who has won international reputation by his work in reviving the ancient art of dancing in Malabar, was in Bikaner in September of this year. He had already seen the work in parts when I met him in Malabar, before it was taken up for edition, and he appreciated the beauty of the poem very much. He encouraged me in taking up the work of editing it. At the time he visited Bikaner, the text portion had been printed. I am deeply indebted to him for the encouraging Foreword in Sanskrit which he has contributed.

When I discovered the work in the Anup Sanskrit Library in the beginning of 1940, I showed it to Major K. M. Panikkar, the Prime Minister of Bikaner. He appreciated the work very much. His only fear was that it may be difficult to prepare a satisfactory edition. After I examined the manuscript I assured him that there would be no particular difficulty in the matter, and he sanctioned the inclusion of this work in the Series as soon as the Series was inaugurated. I had to consult him on various details, and with his usual courtesy, he always encouraged me with his advice and guidance in all matters. At the time the work was taken up by me he was the Foreign and Political Minister in Bikaner, and he had also the Portfolios of Education and Public Health under him. Thus he was in direct charge of the affairs of the Library, and he continues to be so even as Prime Minister. His scholarship, his critical insight, his eye for details and his thorough grasp of fundamentals contributed much to the rapid progress of the Library. If I have been of any service to the Library, I owe it entirely to the kindness of Major Panikkar. It is not possible for me to find adequate words to express my gratitude to him for his constant encouragement in my work.

I must also record here my gratitude to the University of Madras for permitting me to undertake this edition and to include it in the Series inaugurated by the Government of His Highness the Maharaja of Bikaner.

The author of the work was a great scholar and poet of the seventeenth century; he was patronised by the Moghul Emperors, Jahan Ghir and Shah Jahan, and also by Maharaja Anup Singhji of Bikaner. The author

must have written the work for dedication to his royal patron; the shorter text was written in praise of the royal patron. It is a great privilege for a humble student three centuries later, to edit the work under the patronage of His Highness the Maharaja of Bikaner, who continues the tradition of his ancestors by patronising Letters, Art and Scholarship. Works of this sort show the exalted position which scholarly pursuits occupied in the State in ancient times. While economic progress may enable the people to command the means of subsistence and while political progress may afford the security, it is cultural progress that makes life worthliving. Without cultural progress, life of man degenerates into a mere existence, not different from that of beasts. It is my belief that this humble contribution of mine will add something to the nobility in life of the people in the State, which is the constant aim of His Highness and also of the people of modern times, by giving them something that produces joy. I dedicate this work to His Highness as a loyal tribute for all the kindness which he has shown to me personally and for all the patronage he has bestowed on the Anup Sanskrit library and its undertakings.

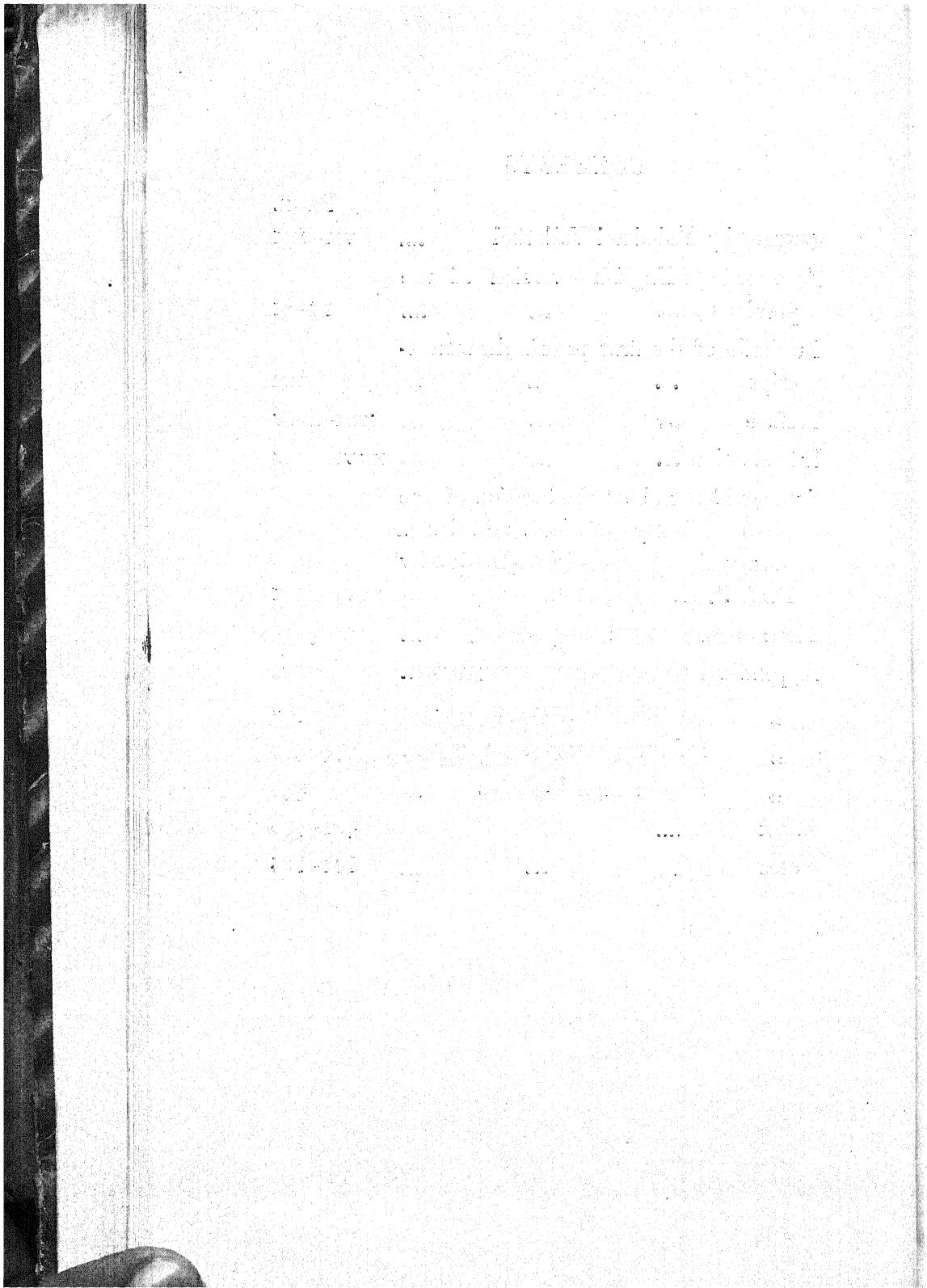
BIKANER

15th December 1944.

C. KUNHAN RAJA.

CONTENTS

	PAGE.
प्रस्तावना by Mahakavi Vallathol	VII-VIII
Foreword (English version of the previous)	IX-XI
Facsimile of the first page in the manuscript	XII
Preface	XIII-XXIV
Introduction	XXVII-XLV
Some evidence about the location of the MSS Library of Kavindracharya Sarasvati at Benares in A.-D 1665 by Prof. P. K. Gode, M.A.	XLVII-LVII
Text: जगद्विजयच्छन्दः बृहत् सटीकम् ...	१-७६
Appendix I जगद्विजयच्छन्दः लघु सटीकम्... ...	७७-८४
,, II जगद्विजयच्छन्दः बृहत् मूलम्...	९५-११०
,, III जगद्विजयच्छन्दः लघु मूलम्...	१११-११४
,, IV Common Passages ...	११५
Index	११७-१४०
Notes	141-163

INTRODUCTION

In 1935, the Madras University undertook the preparation of a "New Catalogus Catalogorum" of Sanskrit and Sanskritic manuscripts, making the Catalogus Catalogorum of Th. Aufrecht up-to-date. Three years after that, during which period some preliminary work was done, I was made the editor of the work and was put in charge of executing that difficult task. As a part of the work, I had to go to various manuscripts Libraries in India and to arrange for the preparation of complete and reliable catalogues.

Major K. M. Panikkar became the Foreign and Political Minister in Bikaner in 1939 and he was in charge of the portfolio of Education and Public Health as well in the State; as such, he was in direct charge of the rich collection of manuscripts preserved in the Bikaner Fort. He is a great scholar and poet, besides being a great administrator, politician, historian and author. As soon as he came to Bikaner, he took steps to put the Library in proper order. Knowing that I had to prepare the "New Catalogus Catalogorum" of Sanskrit and Sanskritic manuscripts, undertaken by the Madras University, he invited me to visit Bikaner and organise the Library there, which had been constituted as Anup Sanskrit Library, after Maharaja Anup Singhji who collected the major part of the manuscripts. During my first visit, which was for less than a month in February-March, 1940 and my second visit in May-June 1942, which was for nearly six weeks, I had to handle more than ten thousand volumes. My prime task was to arrange the manuscripts classified on a subject basis,

to identify the name of the work and of the author and to note them; this was preliminary to preparing a list. During this first examination it was not possible for me to select rare and valuable manuscripts. Yet even during such a casual examination I was able to notice a large number of works in Sanskrit, not known till now. I found that the collection was very rich in Classical Sanskrit, Alamkara, Sangita and Dharma Sastra. The four manuscripts that have been utilised in this edition were some of the few that attracted my attention even during my first visit.

The name of Maharaja Anup Singhji appearing as owner on the cover sheet, the peculiar form of the poem and the name *Jagadvijayacchandas* attracted my attention. I brought the manuscripts to the notice of Major K. M. Panikkar and he too was very much interested in the work.

About that time I had noticed the manuscript of a letter in Sanskrit written by Dara Shukoh, son of Shah Jahan, and addressed to one Nrisimha Goswamin. It is not exactly a letter; it is rather an address of greeting. It was written in an extremely artificial style. With considerable difficulty I was able to prepare a readable presentation of the letter for publication. It appeared in the Adyar Library Bulletin, with notes and an English version and it was later issued as a pamphlet from that Library. I was deeply interested in that form of literature. My interest was all the more when such literature was found to have flourished under the Muslim emperors.

When I discovered the four manuscripts in the Anup Sanskrit Library and when I examined them, I was able to detect some family resemblance between the

letter of Dara Shukoh which I had already examined, and published partially, and this work. Dara's letter was in prose. This is metrical in form. In all other details there is considerable resemblance. Maharaja Anup Singhji was the owner of these manuscripts. The name of Kavindracharya appeared in the manuscript of the shorter poem with commentary. It struck me that the poem is by Kavindracharya.

"Jagadvijaya" is not an ordinary name. No Hindu king is known to have assumed such a Title. When I thought of Kavindracharya, my mind naturally turned to the name Shah Jahan as the King to whom this shorter poem is dedicated. But "Shah Jahan" is "the ruler of the world" and the name that fits in with "Jagad Vijaya" is "Jahan Ghir". I started with the presumption, rather the hypothesis, that "Jagadvijaya" referred to some king. Since the longer poem is in praise of Siva, I also thought that the poem might have been composed to celebrate the victories of Shivaji. Another hypothesis which I had was that perhaps the poem was written in praise of Maharaja Anup Singhji himself, in so far he was recognised at that time as the Defender of Hindu Faith. There is no evidence of any connection between Kavindracharya and Shivaji, and my mind was wavering between Jahan Ghir and Maharaja Anup Singhji. The general trend of the poem shows that it was dedicated to and was written in praise of a Hindu King. Worshipping Sri Rama and performing Yagas are not quite appropriate in the case of a Muslim ruler, however tolerant he might have been, whatever patronage he might have bestowed on Hindu literatures and Hindu arts. Thus I was inclined to surmise that the poem referred to Maharaja Anup Singhji.

But I could not ignore the other side. Why did the poet select such a strange name for his poem, like "Jagadvijayacchandas?" "Jagadvijaya" is not a well known epithet of Hindu kings. The name is not seen either in ancient epics or in later literature. He must have had some special reason for selecting such a Title for the poem, and the most probable ground must have been that "Jagadvijaya" is the Sanskrit equivalent of a non-Sanskrit name. If this is so there can be no doubt that the king meant by this term is Jahan Ghir. The appearance of Hindu ideas like worshipping Sri Rama and performing Yagas need not be a great difficulty, even if the poem praises a Muslim ruler. To Indian poets, even a petty king ruling over a few square miles of territory is "the king of kings, ruling over the earth surrounded by the four oceans, to whom even the king of heaven pays tribute." As such even a non-Hindu king is an ideal king when a poem is written about him, and a non-Hindu king becomes a worshipper of Sri Rama and a faithful performer of Yagas.

After carefully considering all available factors I have come to the conclusion that the shorter poem is written in praise of the Moghul Emperor, Jahan Ghir, and in the longer poem also, there is the same name, although it praises Siva. There is a hint that Jagadvijaya (Jahan Ghir) was equal to Siva.

Three of the manuscripts bear the name of Maharaja Anup Singhji as the owner. The *Jagadvijayacchandas* short, with the commentary does not bear any name. The *Jagadvijayacchandas*, short, text alone belonged to Maharaja Anup Singhji, as the entry on the cover shows; but inside, it is stated that the book belonged to

Kavindracharya. Can it be that it originally belonged to Kavindracharya and later came to the possession of Maharaja Anup Singhji? Here we have to consider many things.

Kavindracharya owned many manuscripts. There was also a list of manuscripts that belonged to him. Copies of the list are available and the list has been published in the Gaekwad Oriental Series. Many manuscripts which originally belonged to Kavindracharya are now found in the Anup Sanskrit Library Collection. Copies of Todar Mall's Dharma Sastra work called Todarananda now in the Anup Sanskrit Library originally belonged to Kavindracharya. All those manuscripts which belonged to Kavindracharya bear the name of the owner, and the name of the owner is written in a very conspicuous way. It is written in large, bold letters in the middle of the two outer pages, along the whole length of the page. Three of these four manuscripts, now utilised in this edition, bear the name of Maharaja Anup Singhji written exactly in the way in which the name of Kavindracharya appears on his own manuscripts.

Thus it is certain that the manuscripts did not originally belong to Kavindracharya and that they were not later transferred to Maharaja Anup Singhji. Such manuscripts could be easily identified, as in the case of the manuscripts of Todarananda. These manuscripts originally belonged to Maharaja Anup Singhji. There are many manuscripts in the Library which belonged to Maharaja Anup Singhji himself. They bear the entry that the book belonged to Maharaja Anup Singhji, written in small letters, mostly in Rajasthani. There are many

manuscripts which bear the entry that they were written in the kingdom of Maharaja Anup Singhji. But these manuscripts bear the name of Maharaja Anup Singhji written in the style of Kavindracharya, and one manuscript has the entry inside that it is Kavindracharya's book. Usually a statement like कवीन्द्राचार्यस्वर्गान् पुस्तकम् can mean only that the manuscript belonged to Kavindracharya and not that it is a work of Kavindracharya. Thus we have one set of evidence to show that the manuscript belonged to Maharaja Anup Singhji and another evidence that they belonged to Kavindracharya. One thing is certain and that is that all the manuscripts belonged to the same person. They form a set. There is doubt only about one of them, where there is no name of the owner. This is the manuscript of the *Jagadvijaya-acchandas*, short, with commentary. Here the style of writing is also slightly different. Yet, it belonged to the same set. Perhaps what we have is a later transcript.

Since the owner of the manuscripts is definitely Maharaja Anup Singhji, the only relation which Kavindracharya can have with the manuscripts is as the author. From the resemblance of the style to the style in the Sanskrit letter of Dara Shukoh, there is every possibility of Kavindracharya being the author of these works. It is only in the prefatory verse in the commentary on the longer *Jagndrijayacchandas* that there is a name. But that portion is completely gone. The letters are included in the portion damaged by white ants. But I examined the manuscript very carefully and I have given all the details in the Notes. From the Notes, it would be found that in the first line of this prefatory verse, all the letters except the last are in tact. The ए mark of the letter is retained, and there is no doubt that this last

letter is ते. After this, the first letter in the second line is completely missing. The श्व mark following the second letter can easily be identified. The next letter must have a न, द् or ष which can be known from the small loop still remaining in the middle. What is seen after this is the bottom of ए and a part of षि. This comes after space for two more letters. From the metre also, we know that before रचिते, there must have been five letters; even here, the second seems to have श्व at its end and the next seems to have न as a part. From all these evidences, I reconstructed the line as कवीद्वाचार्यरचिते I confess that the only evidence for assigning the work to the great Kavindracharya is what I have explained above. It is a large number of small indications joined together into a fairly reliable evidence. I am giving a block of the first page where the small bit of the broken name is visible.

The work must have been written when Kavindra-charya was quite young. It shows more intellectual dexterity than poetic talent. It is not first class poetry. It is doubtful if it can be called poetry at all. Poetry must have some element of "meaning" also which gives joy. Here there are only words, and meaning is nothing. It is only a string of epithets, just like the Sanskrit letter of Dara Shukoh. Words are selected only for the sake of alliteration, not because those words mean anything that have some propriety in the context. According to the classification of Jagannatha Bhatta, it must come under अधम, or even अधमाधमकान्य. If this is to be called poetry, poetry must have a definition like रमणीयः शब्दः and not what Jagannatha Bhatta gives, namely रमणीयार्थप्रतिपादकः शब्दः। Here there is no अर्थ at all, to say nothing of रमणीयक in that अर्थ. V

But it is not merely imagination that gives joy to the reader. Intellectual dexterity and super-erudition too produce some kind of joy, though that joy may not come under æsthetic enjoyment.

From the Title, it looks as though the work was written in praise of emperor Jahan Ghir, so far as the shorter poem goes, and in the longer poem also, the author had Jahan Ghir in mind when he praised Siva. What I surmise is that when Kavindracharya met Maharaja Anup Singhji, he presented him with a set of these texts, written in the style of his own manuscripts.

Apart from the fact that three manuscripts definitely belonged to Maharaja Anup Singhji and that Kavindracharya had some relation with one of them in so far as there is the entry कविन्द्राचार्यसरस्वतीनां पुस्तकं at the end of the manuscript, everything else remains in the realm of surmises. When no actual evidences are available, one has to pass on to the field of surmises. I had to accept the principle enunciated in the passage :

सामान्यतस्तु सिद्धावतीन्द्रियाणां प्रतीतिरनुमानात् ।
तस्मादपि चासिद्धं परोच्चमातागमात् सिद्धम् ॥

In such cases, what one has to examine is the method by which conclusions have been arrived at. Are the premises correct ? Does the conclusion follow, if the premises are accepted ? It is for the readers to pronounce a judgment on this point. All that I can do is to examine the point and to place all available facts before the readers. I have done this part of my work.

If Kavindracharya is the author and if it is Emperor Jahan Ghir that is meant by the term " Jagadvijaya ", then the work has great historical importance. I edited Vitthala Krishna's *Anupa-simha-gunavatara* as the

dedicatory Volume in this series. There I could not give any details about the work or the author. I have not presented in that edition what is termed the "critical apparatus." There, the idea was only to start the series. It was not meant as a critical edition. Further, nothing was known of the author at that time. Some information about him could be collected only after a thorough examination of the Anup Sanskrit Library itself. But I could not wait till that time to publish that volume. The only other information about the author is what I could collect from a drama written by him. It is a *prahasana*, a farce. There I find the following statement about the author: रसिकज्ञतमनोविनोदकारिणा श्रीसुजानसिंहदेवमायुरीधुरीणभारतीभावनानुसारिनिजबाग्देवताग्राहितस्वं कीयमहाराजसेवावतेन तैलङ्गजातीयेन गोकुलग्रामवासिना विष्णुलक्षणविद्यावागीशेन etc. This farce was written under the instruction of Maharaja Sujan Singhji the son of Maharaja Anup Singhji. *Anupa-simha-gunavatara* was written when Anup Singhji was the heir-apparent. He reigned for thirty years. Thus this farce must have been written by him many years after he wrote *Anupa-simha-gunavatara*. Even now it is only a surmise that the author of this farce is also the author of *Anupa-simha-gunavatara*.

What is now important is that for the dedicatory volume in the series, a work about Maharaja Anup Singhji was selected. The first number in the series *Akabarasarisingaradarpana* was written by Padmasundara, a Jain author under the patronage of Emperor Akbar. In this second number in the series, I am presenting a work by Kavindracharya about Emperor Jahan Ghir.

There are two points that impress me in this connection. One is that at that time literature enjoyed great

patronage at the hands of the Rulers. Poets, philosophers and authors enjoyed a very honoured position in the State. The other point is that what is called Hindu culture was at that time only Indian culture, not the culture of a particular community in India. India and Hindu mean the same thing philologically. And in those days the terms meant also the same thing. It is only now that India is used as meaning a geographical unit and Hindu as meaning a community in that geographical unit. The Emperor in Delhi and the rulers in the provinces were great patrons of learning and encouraged Hindu scholars (who were only Indian scholars), irrespective of the religious affiliation of the rulers. The rulers were only the rulers of the country and their personal religion formed an element only in their private life, and never influenced or diverted their just and impartial administration.

Religion is an illumination within and not a label outside. Culture is also an aspect of the inner development of man and not a set of formulas and codes. To a man in whom religion shines within, there is no conflict with other religions. To a cultured man also, there is no conflict of culture. Conflict of religion arises when religion is degenerated into a label, and talk about cultural conflict is the result of corrupting culture into a code. My great interest in undertaking these publications in the Bikaner series lies in the fact that it gives me an opportunity to present a certain phase in the life of India, prior to the time when modern civilization is supposed to have dawned in the country. Did civilization disappear from India, or has civilization dawned on India? When the history of India was patched up from mutilated fragments of political records, there was a

certain picture presented to the world. Literature and not political record truly reflects the genius of India. These publications help in understanding the Indian life in the medieval period in the true perspective.

There is a wave of nationalism moving over India; but the movement does not receive its strength from any inherent vitality of the nation. As things are, the movement is more political, with a strong element of economic interests. The objective is more to transplant certain foreign elements in the Indian soil, without testing whether the soil of the country can grow such vegetation, whether there has been enough manuring of the soil, whether the plant can take root on the soil. There is always much talk about the possibility of adopting conditions obtaining in other countries with no consideration of the problem whether such conditions can be adapted to the situations in the country. Religious, social and political conditions are always in a state of movement and progress in any country with a life in the nation. It is only when there is a life in a nation that the body politic can adapt itself to the changing conditions. Sometimes such changes are very prominent; sometimes it is not quite noticeable. At the time when the Muslim Rulers sat on the throne of Delhi, there were great changes in the national conditions of India, on account of the impact of a new culture and new ways of life on Indian life. Indian life withstood the strong impact without collapsing before it. The reason is that at that time the power to withstand the new forces that were sweeping over the land came from within. The result was a new mingling of the two cultures, the Indian culture and the culture brought by the Rulers. The

result was the appearance of a fresh Indian culture where both fused into a harmonious form. The old culture did not lose its individuality ; nor did it refuse to take in and assimilate the new tonic. Thus Indian culture, as was the case in all its stages of millennium long evolution, started a new life of youth and vigour. It is that a new Vedic-Muslim culture developed during the Moghal period that is reflected in the book that is now presented to the public. The development of this new culture, started in the time of Akbar, continued during the time of Jahan Ghir and culminated at the time of Shah Jahan was one of the greatest achievements of humanity. A great scholar and Samnyasin, following the orthodox Vedic religion, writing such a book on an Emperor who followed another religion, describing the Emperor as endowed with all the great qualities of a righteous king even from the most orthodox standards : what better testimony is wanted for the possibilities of human genius in the matter of cultural harmony ? The three Moghal Emperors, namely, Akbar, Jahan Ghir and Shah Jahan who sat on the Delhi Throne for a whole century, were the makers of a new Indian culture. During their reign, the difference between what is called orthodox Vedic religion and the Muslim religion was not any wider than the difference between the various sects among the followers of the Vedic religion. There was never allowed to grow on the Indian soil a Hindu religion different from what it always was, namely, the religion obtaining in the " Hind ", that is India. Hindu religion was only Indian civilization with its various phases, and Islam developed on the soil as one such phase of " Hindu religion " or the Civilization of Hind or India.

I entered on this subject rather elaborately only to support my original surmise that the Emperor Jahan Ghir could be the subject of the poem, although the author, according to my surmise, is the great Kavindracharya and the Emperor was a Muslim. It is not my intention to deliver any sermon on Hindu-Muslim problem or to express any opinion on political and nationalistic problems. What I want to emphasise is that the mention of virtues like worshipping Sri Rama and keeping the sacred sacrificial fire mentioned in connection with the "World-Conqueror" need not stand in the way of that "World-Conqueror" being Jahan Ghir, the Moghal Emperor. The followers of Vedic religion co-operated with the religious practices and religious ceremonies of the Muslims, and similarly, the Muslims also co-operated with the practices of Vedic Religion. This mutual co-operation, started in those days, continue event at present.

As has already been started, the main text published here is a song in praise of Siva; but the deliberate and conscious allusion to some great king in the Title of *Jagad-Vijaya* is unmistakable. Otherwise, there is no meaning in giving the Title of *Jagad-Vijaya* to the song. The smaller text published as Appendix I and Appendix III is directly addressed to that same Emperor Jagad Vijaya (Jahan Ghir). The two songs contain many passages that are common and identical; many passages are similar to each other. I have given a list of all such passages at the end of the book. The commentary is also common both in plan and in wording. The identity of the authors of the two songs and of the commentaries is unquestionable. Kavindracharya being that author is still only in the realm of probabilities.

All the four manuscripts give the name of the work as *Jagadvijayacchandas*. But in the commentary on the longer song, the work is mentioned as a *Dandaka*. The former name suggests that it observes the rules of metre. The latter suggests that it is a run-on song without the sections having to be divided into regular metrical verses. I have chosen the former name since that is the title given on the cover sheet of all the manuscripts. That must have been the name by which it was known at the time. It makes little difference whether it is called by the one or the other name.

The correct text of the song has yet to be fixed. The text as found in the manuscript along with the commentary, is slightly different from the text as found in the other manuscript where there is no commentary. This is the case both with the main text given and the shorter song given in the Appendix. Naturally one expects a verse to consist of four rhyming units. Thus, to take the first few lines.

जय जय चरण द्युतिजयचरण
प्लुतरिपुचरण भंशितचरण

must be taken as the first verse. In this way, one further expects each section with a particular rhyme to have a definite number of such verses of four rhyming units. Actually this is not found to be the case. The text contains only a number of vocatives strung together. One further expects that at the end of a section with a particular rhyme there would be the end of a vocative also. This too is not found to be the case. Thus in the shorter song, the rhyme in ई ends in the middle of a vocative (section 31 on P. 81). I am not myself sure whether we should try to reconstruct the text on a

plan of dividing the lines in groups of four and try further to divide each section with a particular rhyme into a definite number of such four-line verses. I have given the song as I have found it in the manuscript, and I have presented all the facts I have been able to get from the manuscripts.

Each rhyming unit contains eight *Matras* divided into four *bi-Matra* syllabic units. Thus a *bi-Matra* unit may be a single long syllable or two short syllables. But this scheme is not kept up with any kind of rigidity. This is the general cadence; that is all. Sometimes it is found that four *Matras* are contained as distributed among three syllables like "short-long-short." Thus the ninth section on P. 2 is like that. There are many cases of this kind. Yet on the whole we may say that a *bi-Matra* unit is made up of a long syllable or two short syllables. Another feature is that the two-short-syllable scheme is found only in the beginning and not at the end of a rhyme unit. The final is always a long. Since the words are vocatives, the final syllable can become a long syllable only if it is followed by a conjunct consonant. Hence it is found that all the rhyming units starts with a conjunct consonant. I have said that a unit of eight syllables represent a rhyming unit. In this case also there is no rigidity. Sometimes there is a rhyme only at the end of a sixteen-*Matra* unit. Thus in section 64 on P. 10, there is no rhyme at the end of the second of the three units contained in that section. If a vocative ends at the close of a unit of eight syllables, there is uniformly a rhyme there. In some cases the vocative ends in the middle of such an eight-syllable unit. In the commentary the song is

given as a दण्डक. As such, there is no need to think of dividing the song into verses. It is a continuous song.

This is only a song. In songs, sound is the most important element. Meaning has only a subordinate role. The piece now presented must be judged as a song and not as poetry. Does it serve the purposes of song? That is the question which has to be put in passing an opinion on the piece. There is no room for any difference of opinion on this point. The rhythm and melody are such as would attract any one's attention. It is not the highest kind of poetry alone that gives pleasure. Pleasure is derived from various sources, and the kind of literary piece represented by the one at hand is one such variety of the sources of pleasure. Clever handling of sounds, dexterous manipulation of words with their various meanings, exhibition of a vast command of vocabulary, grammar and Shastras: these aspects of human genius also give some pleasure to man along with sublime imagination. There are different schools of literary criticism. They judge poetic beauty with different standards. Imagination as the testing rod is only one among them. Style, figures of speech, flawless taste in workmanship: these too have been accepted as other tests for good poetry. If the present piece does not satisfy the test of poetry from the point of view of imagination, that does not in itself deny to it the claim of being a piece of literary art.

Man has a mind, an emotional aspect and an intellect, besides imagination. Imagination is found only in a few persons. Thus poetry that satisfies the test of imagination can give aesthetic pleasure only to the few who are endowed with imagination. Literary pieces of

the kind now presented have a wider appeal, though the appeal may not be deep. There are more persons that can enjoy a piece like this than a poem that appeals only to those select few with imagination.

The song is an applied text on grammar and lexicons. The various Sanskrit roots with different meanings are taken up and nominal forms are derived from them through various grammatical processes. Similarly words given in various lexicons in their various meanings are found here used in those varieties of meanings.

In the commentary, the commentator quotes Panini's *Sutras*. I have given the *Sutra* references where a *Sutra* is actually quoted or when there is a clear allusion to a *Sutra*. In giving the *Varikas* I have followed the *Mahabhashya* edited by Kielhorn. The references to the *Dhatupatha* follow Boehltingk's edition of Panini.

There are many citations from the *Visvaprakasa*. In many places there is slight difference in reading between what is found in the commentary here and what is found in the edition available. I have given all such differences in the Notes. A few citations are not traceable. The references are to the page and verse numbers in the edition in the Benares Sanskrit Series, Nos. 160 (Pages 1 to 100) and 168 (Pages 101 to 193).

The citations from *Medini* are indicated by the page and the verse according to the edition in the Kashi Sanskrit Series No. 41. Here also the differences in reading are to be found in the Notes.

In giving references to the *Amarakosa*, I have used the edition of the text in the Nirnayasagara Series (1932) where the lines are numbered from 1 to 2989. The references are to these lines in the body of the

edition. In the Notes I have given the figures according to *Kanda*, *Varga* and verse. In the edition with Bhanu Dikshita, the *Vyoma* and the *Dik Vargas* in the first *Kanda* are given as two. But in the edition with the commentary of Kshiraswamin (by K. G. Oka, Poona, 1913) these two *Vargas* are given as a single one. So there is a difference in numbering for the first *Kanda*. In the Notes, I have drawn attention to this difference.

For Halayudha's *Abhidhanachintamani*, I have used Aufrecht's edition and for *Sasrata* I have used Weber's edition. For *Trikandasesha*, the Nirnayasagara edition has been used. There is an edition of *Anekarhadhramanjari* with *Ekakshraloka* printed in the Kashi Sanskrit Series. The numbers given in this edition refer to that book for both the works.

There is a reference to *Dharani Kosa* and to *Rudra Kosa*. These lexicons are not now available. There is a reference to *Vyadi* also, which I could not trace.

In the manuscript, passages from one work are given as from another work. I have drawn attention to all such cases in the Notes. Mistakes observed after the printing of the work are also corrected in the Notes.

The work now presented shows what the Sanskrit language is capable of, how much scope Sanskrit language affords to men's genius and how the intellect of the Indians have responded readily to such opportunities. There is no height to which the intellect of the Indians could not rise, where Indian intellect would feel giddy. This work exhibits a certain aspect of India's intellectual eminence.

The work has little historical value in so far as no names or events are mentioned. But history is some-

thing more than dates and events. As showing a certain side in the life of India, this work has great historical value.

In an Introduction the readers expect a full statement by the editor about the author of the work. Here I have said practically nothing about Kavindracharya. I have nothing to add to what has been said about him in the Introduction to *Kavindrachandrodaya* when the late Hara Datta Sarma edited that work from Poona in 1939, and to what is contained in the Article on Kavindracharya by Prof. P. K. Gode in the Annals of Sri Venkateswara Oriental Institute, Tirupati, vol. I, Part iv (December 1940). Some information about him is also available in the Foreword by Ganganath Jha to the edition of *Kavindracharya List* in the Gaekwad Oriental Series as No. XVII in 1921. Prof. P. K. Gode, who is an authority on authors, works and dates, has kindly added a further note on the great Samnyasin, and it is added here after my Introduction. I am very much indebted to him for this very valuable contribution.

C. KUNHAN RAJA.

2011

Some Evidence about the Location of the Manuscript Library of Kavindracharya Sarasvati at Benares in A. D. 1665.

By

Prof. P. K. Gode, M.A.

In 1941 I published my paper¹ on "Bernier and Kavindracharya Sarasvati at the Mughal Court" in which I tried to prove that the Chief of Benares Pandits with whom Bernier came into intimate contact for about three years after the execution of Dara Shukoh in A.D. 1659 was identical with the celebrated Kavindracharya Sarasvati, who was responsible for persuading Shah Jahan to abolish the pilgrim tax at Benares and Prayag and who, as a consequence of this achievement, received laudatory addresses in Sanskrit² and Hindi³ from the Sanskrit and Hindi Poets and Pandits of his time. Though the weight of evidence gathered by me for proving the above identity was too heavy to be brushed aside, I could not then produce direct and independent evidence in support of this identity. Fortunately for this identity Dr. Tara Chand of the Allahabad University has now brought forth independent confirmatory evidence and I have great pleasure in recording it here for the information of Sanskritists

¹ *Vide Journal of the S. V. Ori. Institute, Tirupati, Vol. I, Part 4,*
pp. 1-16.

² *Kavindrachandrodaya* ed. by M. M. Patkar and H. D. Sharma,
Poona Oriental Series No. 60, 1941.

³ *Kavindrachandrika* (Bikaner MS.); copy kindly supplied to me
by Dr. Dasharatha Sharma.

who have been enchanted by the remarkable personality of Kavindracharya¹ Sarasvati, since Dr. Ganganath Jha published the Catalogue of Kavindra's library called the *Kavindracarya Sucipatra in the Gaikwad Oriental Series* (No. XVII in 1921).

Dr. Tara Chand in his recent article² on *Rafi-ul-Khilaf* of Sitaram Kayastha Saksena of Lucknow states that this work is written by its author on the lines of Dara Shukoh's *Majma-ul-bahrin*³ explaining that the differences between the religious beliefs of Hindus and Muslims are superficial and based on lack of understanding, for in reality all paths seek God. Sitaram further states that Dara's *Majma-ul-bahrin* was so short that many difficulties remained unexplained and hence he undertook to compose in Persian a commentary on Sri Kavindracharya's *Jnana Sara* which is a Bhasha version of the *Yogavasistha* in Sanskrit. A MS. of Sitarama's work belongs to the Dr. Jha Institute, Allahabad. Sitaram quotes Persian and Arabic texts to show that the teachings

¹Kavindracharya Sarasvati is different from another Hindi writer Kavindra (Born about A.D. 1678) author of रसचन्द्रोदय, विनोद-चन्द्रका, जीगलीला. His literary career belongs to the period A.D. 1719-1746. His name was उद्यनाथ; but he was known as कवीन्द्र (See p. 211 of मध्ययुगीन चरित्रकोश by Pt. Chitram Shastri, Poona, 1937).

²Vide pp. 7-12 of *Journal of Ganganatha Jha Institute*, Vol. II, Part I (November 1944).

³Vide my article in *B. I. S. Mandal Quarterly*, Vol. 24, pp. 75-78. "Samudra Sangama, a Philosophical work of Dara Shukoh, son of Shah Jahan composed in A.D. 1655." *Samudra-Sangama* is a Sanskrit adaptation of Dara's *Majma-ul-bahrin*. The MS. of *Samudra Sangama* at the B. O. R. Institute, Poona (Govt. MSS. Library) No. 1043 of 1891-95 is dated A. C. 1703.

of the *Yogavasishtha* accord with those of Muslim mystics.¹

Dr. Tara Chand then mentions (1) the *Kavindracarya Sucipatra*, (2) that *Kavindracandrodaya* edited by M. M. Patkar and the late Dr. H. D. Sharma and (3) my article on *Bernier and Kavindracarya Sarasvati* and observes as follows :—

“ Additional information which confirms Pt. P.

K. Gode’s suggestion concerning the identity of the Benares Pandit mentioned in Bernier’s *Travels* with Kavindracharya comes from the *Padshah Namah* of Mohammad Waris, which is the completion of the *Padshah Namah* of Abdul Hamid Lahori. The Manuscript of Waris in the Allahabad University Library contains the following passage (p 200 b) under the account of the 24th year of the reign of Shah Jahan when he was weighed at Lahore on attaining the 61st year of his age (according to the Lunar reckoning) :—

“ *Kavindra Sanyasi* who is a Darbari has a correct taste and complete mastery in

¹ Compare Bernier’s remarks (p. 345 of *Travels*, Constable, 1891) on Dara’s heresy in his letter to his friend Chapelain, dated 4th October 1667 :—

“ In conclusion I shall explain to you the *Mysticism* of a great sect which has latterly made great noise in Hindoustan in as much as “ certain *Pendets* or *Gentile Doctors* had instilled it into the minds of Dara and Sultan Sujah, the elder sons of Shah Jahan.”

Dhrupad¹ music and Hindi Literary composition. He came to the Court of the Emperor (the protector of the world) and obtained permission for entry. His compositions were found pleasing by the Emperor², he was exalted with the award of a horse, a robe of honour, and two thousand rupees in cash. In esteem he was raised to the height of the sky.”

The above passage is very important at it confirms Bernier's account of Kavindracharya about his status at Shah Jahan's Court and the pension of Rs. 2,000 given to him by the Emperor and later stopped by Aurangzeb. Secondly the expression “*Kavindra Sanyasi*” is a paraphrase of the name *Kavindracharya Sarasvati* mentioned in all the Sanskrit sources about this important and influential personality at Shah Jahan's Court. It will thus be seen that Dr. Tara Chand's discovery of the above passage harmonizes and strengthens all that we know about this Sanyasi from *Sanskrit, Hindi, French*

¹Kavindra composed a Hindi work called the *Kavindra Kalpalata*.

My friend Dr. Dasharath Sharma has sent me a copy of this work from a Bikaner MS. (in the Anup Sanskrit Library). Among the sections of this Hindi work there are sections in praise of Dara Shukoh and Shah Jahan. The Colophons of these sections refer to *Dhrupada Doha Kavitvani* of Kavindra as follows:—

“इति श्रीलवद्विद्यानिधान - कवीन्द्राचार्य-सरस्वतीविरचितायां कल्पलतायां शरा-
साहिष्यकद्युपदेशोहा कवित्वानि”

“इति श्री . . . कवीन्द्रकल्पलतायां साहिजहांविषयकद्युपदेशानि”

²Most probably Shah Jahan must have perused or heard the *Dhrupada Dohas* in the *Kavindra Kalpalata* before sanctioning Rs. 2,000 for being paid to Kavindra.

and *Persian* sources. We are now in a position to study more closely and with confidence all the details about Kavindra's life and character disclosed by all these sources jointly and severally. In the present paper I propose to examine the evidence for locating Kavindra's Manuscript Library at Benares on the strength of contemporary sources.¹

In view of the close contact of Bernier with the Chief of the Benares Pandits now identified with Kavindracharya, Bernier's account of Benares Pandits and Sanskrit learning as recorded in his letter of A.D. 1667 assumes much historical significance. I may note here what Bernier says about the Benares Brahmins and their learned pursuits.—

P. 334 (Travels).—

"The town of Benares, seated on the *Ganges*, in a beautiful situation and in the midst of an extremely

¹We cannot consider the *Kavindracarya Suci* as a contemporary source for Kavindra's life-history (*Vide NIA*, May 1943, pp. 41-42—my paper on "The *Kavindracarya Suci*—Is it a dependable means for the reconstruction of Literary Chronology?"). Dr. Benoytosh Bhattacharya stated (*Bulletin of Rama Varma Research Institute*, July 1942 pp. 77-91) that "All works mentioned in the Catalogue (i.e. *Kavindracarya Suci*) belong to a period anterior to 1650 A. D." I have pointed out that this statement is misleading because the *Suci* contains many works composed later than A. D. 1700 and ranging in dates from A. D. 1700 to 1859. The *Suci* contains some nucleus of the Kavindra MSS library; but the items forming this nucleus must be verified. There are MSS from Kavindra's library in the Government MSS Library (B. O. R. Institute), the Oriental Institute, Baroda, the Government Sanskrit College, Benares, the Anup Sanskrit Library, Bikaner etc. Some of these MSS bear the endorsement "श्रीसर्वविद्यानिधानकवीन्द्राचार्य-सरस्वतीनं"

fine and rich country, may be considered the general school of the *Gentiles*. It is the *Athens of India*, whither resort the *Brahmens* and other devotees; who are the *only persons who apply their minds to study*. The town contains no colleges or regular classes as in our universities, but resembles rather the schools of the ancients; the masters being dispersed over different parts of the town in private houses, and principally in the gardens of the suburbs, which the rich merchants permit them to occupy. Some of these masters have four disciples, others six or seven, and the most eminent may have twelve or fifteen; but this is the largest number. It is usual for the pupils to remain ten or twelve years under their respective preceptors during which time the work of instruction proceeds but slowly for the generality of them are of an indolent disposition, owing in a great measure, to their *diet* and the *heat* of the country. Feeling no spirit of emulation, and entertaining no hope that honours or emolument may be the reward of extraordinary attainments, as with us, the scholars pursue the studies slowly and without much to distract their attention, while eating their *Kichery*, a mingled mess of vegetables supplied to them by the care of rich merchants of the place."

The foregoing extract gives us a graphic picture of the *Bharatiya Vidya* as pursued at Benares, painted by an acute Frenchman like Bernier and hence it possesses much historical value for any account of Sanskrit learning¹ at Benares in the 17th Century.

¹From Bernier's account of Sanskrit education current at Benares in A.D. 1665 we turn to the foundation of a Sanskrit College at Benares (*Vide Dr. S. N. Sen's article on Sanskrit*

Bernier then proceeds to tell us how *Sanskrit* is taught to students at Benares. Speaking of the Sanskrit language "*the holy and the divine language*" he observes: That it is extremely old, however, it is impossible to deny, the books of their religion, which are of unquestionable antiquity being all written in *Sanskrit*. It has also its authors on *philosophy*, works on *medicine* written in verse,¹ and many other kinds of *books with which a large hall at Benares is entirely filled.*"

College, Benares in Journal of Dr. G. Jha Institute, May 1944, pp. 315—325). Some points from Dr. Sen's paper may be noted here:—

- (1) The Sanskrit College or Pathasala was founded by Jonathan Duncan about A.D. 1792.
- (2) Kasinatha Pandita was the First Rector or Head Preceptor with seven other professors.
- (3) The discipline of the College was to be maintained according to the edicts of Manu.
- (4) Kasinatha was later dismissed on account of serious malversation (he entered the name of a fictitious Pandit in his bill to receive his allowance). He was replaced by Jatashankara.
- (5) The professors were holding their classes at their residences according to old traditions.

In his article "*Sir John Shore, a Friend of the Poor*" (pp. 31—49 of the above Journal May 1944) Dr. Sen has given us the story of Kanharadasa, probably a student of the above Sanskrit College. This student hailed from Gwalior. His funds were soon exhausted and being in distress he addressed some letters to Sir John Shore (Governor-General) who appears to have helped this student, who was then 26 years old.

1. *Vide p. 338 of Bernier's Travels—"On physic they have a great number of small books, which are rather collections of recipes than regular treatises. The most ancient and the most esteemed is written in verse". This is possibly a reference to Charakasamhitas.*

I am of opinion that "a large hall at Benares" filled with many kinds of books on philosophy, medicine, etc., referred to by Bernier is probably identical with *Kavindracharya's Manuscripts Library*, the subject of the present paper. Bernier tells us further, while speaking of the *Puranas* and *Vedas* that these books "of great bulk" were shown to him at Benares. Speaking of the *Vedas* he says—"They are so scarce that my Agah (Danishmand Khan) notwithstanding all his diligence, has not succeeded in purchasing a copy. The *Gentiles* indeed conceal them with much care, lest they should fall into the hands of the *Mahometans*, and be burnt, as frequently has happened". In his remarks on the Hindu worship of idols Bernier informs us on the following points :—

- (1) His visit to Benares while going down the river Ganges.
- (2) His visit to Kavindracharya, the chief of *Pendets*.
- (3) Description of Kavindra as a Fakire or Devotee—pension of Rs. 2000 (about 1000 crowns) to Kavindra by Shah Jahan—Kavindra a stout, well-made man with a white silk scarf round the waist and a large scarf of red silk on his shoulders as a cloak—Kavindra often seen in the company of the *Omrahs* and before Shah Jahan—Aurangzeb stops the pension of Rs. 2000 on coming to the throne—Kavindra pays constant visits to Danishmand Khan for one year to get this pension renewed through this

Khan—Bernier's "close intimacy with this distinguished personage" and "long and frequent conversations" with him.

- (3) Bernier States; "when I visited him (Kavindra) at Benares he was most kind and attentive giving me a collation in the *University library*, to which he invited the six most learned Pendets in the town" for a debate on the worship of idols.

The large hall at Benares filled with Sanskrit manuscripts (p. 334 of *Travels*) is, I believe, identical with the *University library* where Bernier met his friend Kavindra and six most learned Pandits of Benares. If this suggestion is accepted we may be justified in supposing that Kavindra must have deposited all his manuscripts in this hall or *University library*.

Now as regards the location of this library the editor of travels records the following foot-note on pp.—341-342:—

"Tavernier when travelling from Agra to Bengal in 1665, on which journey he was accompanied by Bernier, was at Benares on the 11th, 12th and 13th December of that year. He tells us (*Tavernier's Travels*, Vol. ii, pp. 234, 235) that adjoining a great temple on the side which faces the setting sun at midsummer, there is a house which serves as a college, which the Raja Jai Singh, the most powerful of the idolatrous princes, who was then in the empire of the great Moghul, has founded for the education of the

youth of good families. I saw the children of this prince, who were being educated there and had as teachers several *Brahmins*, who taught them to read and write in a language, which is reserved to the priests of the idols, and is very different from that spoken by the people."

If the above identification of the *University library* where Bernier met Kavindracharya at Benares is correct, we get the following equation of three different sites at Benares.

$$\left. \begin{array}{l} \text{Large hall with} \\ \text{MSS seen at Benares} \\ \text{by Bernier.} \end{array} \right\} = \left\{ \begin{array}{l} \text{University library} \\ \text{where Bernier met} \\ \text{Kavindra and six other} \\ \text{Pandits for debate on} \\ \text{idol-worship.} \end{array} \right\} = \left. \begin{array}{l} \text{The College near a} \\ \text{temple where Mirza} \\ \text{Raja Jai Singh's sons} \\ \text{were being educated as} \\ \text{stated by Tavernier.} \end{array} \right\}$$

Evidently the college founded by Mirza Raja Jai Singh served as the home for the MSS collection of Kavindracharya Sarasvati, who being a Fakir or Sanyasi had not a private house with a private library of his own as modern Orientalists with fat salaries possess. Kavindra carried on his disinterested pursuit of knowledge in the interest of Hindu religion and culture and thus attained a supreme position among the Benares Pandits of his time as amply vouched by the addresses in the Sanskrit *Kavindrachandrodaya* and the Hindi *Kavindrachandrika*, a MS of which has been recently discovered at Bikaner. I have now to request our Benares scholars to identify the exact site of Mirza Raja Jai Singh's college for his sons referred to by Tavernier and seen by him in 1665. If the site of this college can be exactly identified we may regard it as the site for the location of Kavindra-

charya's MSS library¹ at Benares on the strength of evidence recorded in this paper from contemporary sources viz. Bernier's *Travels* and Tavernier's *Travels*, which are sufficiently trustworthy for our present purpose.

¹I note here some MSS from this Library :—

- (1) The Catalogue of Anup Sanskrit Library (by C. K. Raja and K. M. K. Sarma, Bikaner, 1944) contains the following MSS—page 82—MS of Kalikapurana (folios 1—237). On the first and last pages :—“श्रीसर्वविद्यापि
त्थानकविन्द्राचार्यपरस्तीभिरुक्तरज्ञश्रीभावसेहाय सत्तम्”. We must identify भावासेह. Page 83—MS of Devipurana—Owner—कवीन्द्राचार्य.
- (2) B.O.R. Institute (Govt. MSS). No. 762 of 1891—95—MS of Tattvaloka of Janardana dated Samvat 1514=A.-D. 1458—endorsed “श्रीदिव्यानिधान कवि आचार्य सरस्वतीनां वैशाल्य तत्त्वलोकः”
- (3) There are some Kavindra MSS in the Oriental Institute Library, Baroda (*Vide* p. VIII of Introduction to Kavindracarya Sucipatra G. O. S. Baroda, 1921). On p. IX Mr. R. A. Shastri states that he saw at Surat a MS of *Dharma Pravrtti* (now in the Oriental Institute, Baroda) with a verse at the end which when rendered into English reads as follows :—
“In the blessed year of 1713 (1657 A. D.) in the month of Arjuna (March and April) on the fifth day of the bright fortnight on Tuesday, by me named Sri Kantha was copied *Dharma Pravrtti* in the Kavindra house” (No. 10544 of Ori. Institute, Baroda). I reserve for a later occasion a verification of this verse and the location of Kavindra house mentioned therein. As Mr. Shastri has not quoted the Sanskrit original of the above translation I am unable to verify the exact significance of “Kavindra house” and its location.

VENTA

जगद्विजयच्छन्दः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीगणेशं भवानीयौ नत्वा टीका विरचयते ।
कवीन्द्राचार्यरचिते जगद्विजयदण्डके ॥

१ जय जय

दण्डकान्तस्थेन शिववाचकेन मशव्येन अन्वयः । म हे शिव जय
जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व वर्तस्व ॥
कथंभूतः—

२ चण्डद्यतिजयचण्ड

चण्डद्युतिः सूर्यः । तस्य जये चण्डः तीव्रः । तस्य संबोधनम् ।
दवं अग्रेऽपि सर्वत्र संबोधनान्तं बोध्यम् ॥

३ प्लुतरिपुच्छण्ड

प्लुङ् गतौ (१. १००७) प्लुतः गतः रिपुः शङ्खः चण्डः दैत्यः
यस्मात् । देवीरूपेण शिवेनैव मारितत्वात् ॥

४ अंशितचण्ड

अंशु अधःपतने (४. ११५) शिजन्तात् कः । अंशिताः नाशिताः
चण्डाः यमदासाः येन ॥

५ प्रणुदितचण्ड

गुह प्रेरणे (६. २, १३२) आदिकर्मणि कः (३. ४, ७१)
उदुपधात् (१. २. २१) इति वा कित्वम् । प्रकर्षेण नुदिताः
उत्पादिताः चण्डाः शङ्खपुष्पाः येन । लोकोपकारकत्वात् ॥

६ क्षोभितचण्ड

क्षोभिताः क्षोभयुक्ताः कृताः चरडाः कोपनाः येन ॥

७ व्यासितचण्ड

विशेषेण आसिता । असु लोपणे (४. १००) यिजन्तः । विक्षेपिता
चरडा धनहरी सुगन्धिद्रव्यविशेषः येन ॥

८ क्षिवद्यदचण्ड

जिन्दिवदा स्नेहनमोचनयोः (१. ७८०, ४. १३४) क्षिवद्यतां
स्तिव्यातां अचरणः शान्तः ।

चरडो दैत्यान्तरे तीव्रे चरडो दासे यमस्य च ।

चरडा धनहरी शब्दपुण्योश्चरण्डोऽपि कोपने । (४३—६)
इति विश्वः ॥

९ स्फुरतप्रचण्ड

स्फुरत् शोभमानं प्रचरण्डं उदरं यस्य । सामुद्रिकलक्षणोपेतत्वात् ॥

१० ब्रुटप्रचण्ड

ब्रुट छेदने (६. ८२, १०. १५६) ब्रुट् प्रचरण्डं पश्वघयवः
यस्मात् । गरिमसिद्ध्याकान्तत्वेन नान्दिना दुर्वहत्वात् ।

११ क्षमाप्रचण्ड

क्षमया पृथग्या प्रचरण्डः दुर्वहः । तृतीया (२. १. ३०) इति योग-
विभागात् सुप्तुपा (२. १. ४) इति वा समाप्तः ॥

१२ श्वसतप्रचण्ड

श्वसन्तः जीवन्तः प्रचरडाः श्वेतकरवीराणि यस्य । अतिग्रिय-
त्वेनाधाने समारोपितत्वात् ॥

१३ भ्रवप्रचण्ड

भ्रुवः चिरजीवित्वात् । प्रचण्डः प्रतापी । कर्मधारयः ।

प्रचण्डसुदरे विद्यात् पशोरवयवेऽपि च ।

प्रचण्डो दुर्वहे श्वेतकरवीरे प्रतापिनि । (४५-२६)

इति विश्वः ॥

१४ श्रीभुजदण्डश्रायिकोदण्डग्राहितदण्ड

श्रीः सरलद्रमः । तश्चाकारो यो भुजदण्डः । मध्यमपद्मोपी कर्म-
धारयः । तं श्रयात् ईद्वशः यः कोऽण्डः कार्षुकं तेन ग्राहितः प्रापितः
दण्डः करः येन । लक्ष्मीसरस्वतीधीत्रिवर्गसंपद्विभूतिशोभासु उपक-
रणवेषरचनाविधासु च श्रीरिति प्रोक्तम् । इति व्याडिः ।

श्रीवेषरचनाशोभाभारतीसरलद्रुमे ।

लक्ष्म्या त्रिवर्गसंपत्तो वेषोपकरणे मता । (१२५-२)

इति विश्वः ॥

१५ भ्रमिकोदण्डद्रुतकोदण्ड

भ्राम्यतीति भ्रमी । शमित्यष्टाम्यो घिनुण् (३. २. १४१) तावृक्
यः कोदण्डः भ्रूलता तेन । द्रुतगतौ (१. ६२२) ये गत्यर्थाः ते प्राप्त्यर्थाः
इति न्यायात् द्रुतः प्राप्तः कोदण्डः देशमेदः येन ।

कोदण्डो भ्रूलतायां स्याद्देशमेदे च कार्षुके । (४५-२६)

इति विश्वः ॥

१६ प्रबलितदण्डग्रोहितदण्डत्रासितदण्ड

प्रबलितः । गत्यर्थे (३. ४. ७२) इति कर्तेरि क्तः । प्रबलो यो दण्डः
सैन्यं तस्य प्रकर्षेण ऊहितः सर्कितः यः दण्डः व्यूहमेदः तेन श्रासितः
दण्डः यमः येन ॥

१७ स्वीकृतदण्ड

स्वीकृतः अङ्गीकृतः दण्डः संयमः येन ।

१८ क्षमातलदण्ड

क्षमातले पुथ्रीतले दण्डः प्रशस्तः । सप्तमी (२. १. ४०) इति
योगविभागात् सुप्सुपा (२. १. ४) इति वा समाप्तः ॥

१९ स्कन्दनदण्ड

स्कद्यते अनेन इति स्कन्दनः । अर्थात् शब्दशाम् । शोषणः दण्डः
अभिमानः यस्य ॥

२० प्रोद्धरदण्डप्रतमहिदण्ड

प्रोद्धुराः प्रचण्डाः ये दण्डाः अश्वाः तैः । प्रुड् गतौ (१. १००६)
प्रुताः प्राप्ताः मह्याः पृथिव्याः दण्डाः कोणाः येन ॥

२१ प्रोद्धुटदण्ड

प्रकर्षेण उद्भुटः दण्डः लगुडः यस्य ॥

२२ म्लायितदण्ड

म्लायिताः म्लानिं प्रापिताः प्रभाभिः दण्डाः चण्डांशोः ॥

२३ स्तिमिजलदण्डद्रावकदण्ड

स्तिमिः समुद्रः । तस्य जलस्य दण्डेन कलापरिमाणमेदेन द्रावकः
कोभकः दण्डः मन्थानः यस्य ।

दण्डो यमे मानमेदे लगुडे यमसैन्ययोः ।

ब्यूहमेदे प्रकाण्डेऽश्वे कोणामन्थानयोरपि

अभिमाने ग्रहे दण्डश्चण्डांशोः पारिपार्श्वके । (४४-१२, १३)
इति विश्वः ॥

२४ क्षितिमार्तण्ड

क्षितौ पृथिव्या मार्तण्डः सूर्यः । तद्रूपः ।

क्षितिर्निवासे मेदिन्यां स्थानमात्रे तथा क्षये । (६०-५०)

इति विश्वः ॥

२५ स्तुतमार्टण्ड

स्तुतः स्तुतिविषयीकृतः । अर्थात् पावीत्याः । मार्टण्डः क्रोडः
यस्य ।

मार्टण्डस्तपने क्रोडे । (४५-२८)
इति विश्वः ॥

२६ स्थितजगदण्ड

स्थितं जगदण्डं ब्रह्माण्डं यस्मिन् ॥

२७ द्रवदहृष्टण्ड

द्रवन्ति द्रवीभवन्ति अहदां शशूणां अण्डानि मुष्का यम्मात् ।
अण्डं खगादिकोशे स्यान् मुष्के वीर्येऽपि च क्लचित् । (४३-७)
इति विश्वः ॥

२८ प्रवलदुदण्ड

प्रकर्षेण वलत् वहूभवत् उत्कृष्टं अण्डं वीर्यं पराक्रमः यस्य ॥

२९ श्रितनवखण्ड

श्रिता आश्रिता नव नवावयवाः खण्डाः भारताद्यः यम् ॥

३० प्रगल्तिखण्डस्तिरमणिषण्डप्रविहितगण्ड

प्रकर्षेण गलितः गतः खण्डः मणिदोषः येषां ते । ईद्वराः स्फुराः
स्फाराश्च ते मणायश्च । तेषां घण्डः समूहः । तेन प्रविहितः कृतः गण्डः
भूषणं येन ।

स्यात् खण्डः शकले चेत्तुविकारमणिदोषयोः ।
गण्डः कपोले पिटके योगमेदे च गण्डके ।
गण्डः प्रवीरे चिह्ने स्याद्ध्वभूषणाबुद्बुदे । (४३-७, ८)

इति विश्वः ।

बण्डं पद्मादिसंघाते षण्डः स्यात् पुंसि गोपतौ । (४४-१०)

इति विश्वः ॥

३१ व्यतखलखण्ड

द्यु अभिगमने (२. ३१) द्युतः अभिगतः खलानां खलकर्मणां
खण्डः खण्डनं येन ॥

३२ स्वादितखण्ड

खद आस्वादने (१. १८, १०. २६३) शिजन्तः । स्वादितः
हचिविषयीकारितः खण्डः शर्करा येन ॥

३३ त्रिजगदखण्डस्फुरितगुणौघश्रीश्रीखण्ड

त्रिजगनि अखण्डं यथा स्यात् तथा स्फुरिताः देदीप्यमानाः
गुणौघाः गुणसमूहाः श्रिया शोभया युक्ताः श्रीखण्डाः चन्दनाः इव
यस्य ।

वेधको मालयस्तु स्याच्छ्रीखण्डो रौहिणीश्च सः ।

इति चन्दनपर्याये त्रिकाण्डशेषः । अखण्डं स्फुरिताः इत्यत्र सुप्तुपा
(२. १. ४) इति समासः । त्रिजगत्यखण्डस्फुरिताः इत्यत्र सप्तमी
(२. १. ४०) इति योगविभागात् सुप्तुपा (२. १. ४) इत्येव च ।
गुणौघाः श्रीश्रीखण्डाः इव इत्यत्र उपमितं व्याघ्रादिभिः (२. १. ५६)
इति । पश्चाद्बहुव्रीहिः ॥

३४ व्यवसितप्रण

व्यवसितः व्यवसायं प्राप्तः षण्डः गोपतिः वृषभः यस्मात् ।

३५ क्षितपाखण्ड

क्षि क्षये (१. २५५) क्षिताः क्षयं प्राप्ताः पाखण्डाः दार्ढिकाः
यस्मात् ॥

३६ स्तावकगण्ड

स्तावकाः स्तुतिकारकाः गण्डाः प्रधीराः यस्य ॥

३७ भ्राजितगण्ड

भ्राजितौ शोभितौ गण्डौ कपोलौ यस्य ॥

३८ स्तोचितगण्ड

स्तुच प्रसादे (१. १८) स्तोचितः प्रसन्नः गण्डः चिह्नं यस्य ॥

३९ व्यापृतगण्ड

व्यापृतः लोके प्रसिद्धः गण्डः योगमेदः यस्मात् ॥

४० श्लथरपुगण्ड

श्लथः शिथिलाः रिपूणां गण्डाः अश्वा� यस्मात् ।

४१ श्वसनितगण्ड

श्वस प्राणने (२. ६०) श्वसनं जीवनम् । तत् संजातं येषां ते
श्वसनिताः गण्डाः बुद्भुदाः शरीराद्यकारणीभूताः सांख्यप्रसिद्धाः
यस्मात् ॥

४२ द्रावितगण्ड

द्रावितः गमितः । अर्थात् नाशितः । गण्डः रोगविशेषः येन ॥

४३ ह्लादकगण्ड

ह्लादकः सुखदः गण्डः नदविशेषः यस्य ॥

४४ प्रविजितगण्ड

प्रकर्षेण विजिताः गण्डाः खड्गिनः येन ॥

४५ क्षोदितगण्ड

क्षुद्रिष्ट संपेषणे (७. ६) शिजन्तः । क्षोदिताः संपेषिताः गण्डाः
ग्रहाः प्रतिकूलाः येन ।

गण्डः स्यात् पुंसि खड्गिनि ।

अहयोगप्रमेदेऽपि वीथ्यङ्गे पिटकेऽपि च ।

चिह्नीरकपोलेषु हयमूषणबुद्भुदे । (४१-८, ६)

इति मेदिनी ॥

४६ क्षितपोगण्ड

क्षि निवासगत्योः (६. ११४) क्षिताः निवासं प्राप्ताः पोगण्डाः
भीरवः यस्मात् ॥

४७ क्षितपोगण्ड

क्षिताः गताः पोगण्डाः विकलाङ्गाः । शरण्यर्थं इत्यर्थः ।

४८ क्षितपोगण्ड

क्षि क्षयैश्वर्ययोः । क्षिताः ऐश्वर्यविशिष्टाः पोगण्डाः राजसुनवः
यस्मात् ।

पोगण्डः शिशुके प्रोक्तो विकलाङ्गे तु भीरुके । (४६-३६)
इति विश्वः ।

विकलाङ्गस्तु पोगण्डः । (११६५)

इत्यमरः ।

पोगण्डो विकलाङ्गकः । (२-२३२)

इति हलायुधः ।

४९ त्रिदशभरण्डश्लाघितपण्ड

त्रिदशानां देवानां ये भरण्डाः स्वामिनः तैः श्लाघिता स्तुता परण्डा
बुद्धिः यस्य ।

पण्डः शौण्डे धियि स्त्री स्यात् । (४१-१८)

इति मेदिनी ॥

५० त्रस्यदपण्ड

त्रसी उद्गेगे (४. १०) त्रस्यन्तः त्रासं प्राप्नुवन्तः अपण्डाः वीरा:
यस्मात् ॥

५१ त्वक्षितभण्ड

त्वक्षू तनूकरणे (१. ६६६) ऊदित्वात् वेद् । त्वक्षितः तनूकृतः
भण्डः वृद्धनामिः येन ॥

५२ न्यकृतभण्ड

न्यकृताः तिरस्कृताः भण्डाः पामरजातयः येन ।
भण्डः पामरजातौ स्याद्वृद्धनामौ च वाच्यवत् । (४४-१३)
इति विश्वः ॥

५३ भ्रस्तसरण्ड

म्रुम्लु अधःपतने (१. ७६२) यस्य विभाषा (७. २. १५) इति
नेद । भ्रस्ताः अधःपतिताः सरण्डाः धूर्ताः यस्मात् ॥

५४ द्वेषिसरण्ड

द्वेषिणः अप्रियाः सरण्डाः भूषणान्तराणि यस्य । प्रियसर्पमात्रं
भूषणात्वात् ।

५५ क्षुण्णसरण्ड

क्षुण्णः अभ्यस्तः सरण्डः पन्था: यस्य ।
सरण्डः सरण्डे धूर्ते सरण्डो भूषणान्तरे ।
सरण्डो द्वे भुजङ्गानां मार्गे गोमयमण्डले । (४५-३०)
इति विश्वः ॥

५६ म्लक्षितमण्ड

म्लक्ष अदने (१०. १२०) म्लक्षितः भक्षितः मण्डः शाकविशेषः
येन ॥

५७ स्वादितमण्ड

स्वर्द आस्वादने (१. १६) स्वर्दिता आस्वादिता मण्डा धात्री
येन ॥

५८ व्यञ्जनमण्ड

व्यञ्जनं अवयवः मण्डः सारः यस्य । तदीयलिङ्गस्य अतिपूज्यत्वेन
लिङ्गपुराणादौ उक्ते ।

व्यञ्जनं मेहने चिह्नं श्रमश्चुण्णवयवेऽपि च । (६१-७७)
इति विश्वः ॥

५९ प्रपीतमण्ड

प्रकर्षेण पीतः मरणः पक्षभक्तजलं येन । योगिरूपत्वात् ॥

६० व्यञ्जनमण्ड

व्यञ्जनं श्मशु मण्डं भूषणं यस्य ।

मरणं मस्तुनि शके च मण्डः स्यात् सारपिच्छयोः ।

परण्डे भूषणे चाथ मरणा धात्र्यामुदीरिता । (४४-१६)

इति विश्वः ॥

६१ भ्रादिशिखण्ड

दुध्राशृ दीप्तौ (१. ८७६) ग्रहादित्वात् (३. १. १३४) शिनिः ।
आशी शोभमानः शिखण्डः चूडा यस्य ॥

६२ त्रिलितशिखण्ड

त्रिख गतौ (१. १४८) त्रिलितः प्राप्तः शिखण्डः मयूरपिच्छः यम् ।

शिखण्डो वर्हचूडयोः । (४५-२८)

इति विश्वः ॥

६३ प्रियतमण्ड

प्रियतमा रण्डा मूषिकपर्णी ओषधिविशेषः यस्य ॥

६४ स्खलदेरण्डद्रुमसमवैरिप्रसुदितरण्ड

स्खलन्तः नश्यन्तः ये परण्डद्रुमाः तत्समाः ये वैरिणाः तेषां प्रक-
र्षेण रुदिताः रोदनवत्यः रण्डाः विधवाः यस्मात् ॥

६५ क्षारितरण्डु

क्षर संचलने (१. ४०४) शिजन्तः । क्षारिता दूरीकृता रण्डा
पांसुला स्वैरिणी येन ।

रण्डा मूषिकपर्णी स्याद्विधवायां च योषिति । (४५-२३)

इति विश्वः ।

रण्डापि पांसुलायां स्यात् । (४२-२४)

इति मेदिनी ॥

६६ क्षोणिवरण्ड

क्षोण्याः पृथिव्याः वरण्डः अभ्यन्तरः । अन्तराधारकः इति
यावत् ॥

६७ प्रमदवरण्ड

प्रमदसंमदौ हर्षे (३. ३. ६८) प्रमदानां हर्षीणां वरण्डः समूहः ।
तद्रूपः ।

६८ श्लिष्टप्रत्यण्डस्तुप्रत्यण्ड

श्लिष्ट आलिङ्गने (४. ७७) किण् । श्लिष्ट्यन्ति ते श्लिष्टः । ताहशाः
प्रत्यण्डाः गन्धकीटाः येषु ताहशाः ये स्तवः सानवः तेषु प्रत्यण्डाः
गन्धमृगाः यस्य ।

प्रत्यण्डो गन्धकीटेऽपि तथा गन्धमृगे स्मृतः । (४५ - २८)
इति विश्वः ।

स्तुः प्रस्थः सानुरस्त्रियाम् । (६४२)
इत्यमरः ॥

६९ प्रणाद्वरण्ड

प्रकर्षेण नश्यति इति प्रणाद् वरण्डः मुखरोगः यस्मात् ॥

७० प्रदितवरण्ड

शिव् निशाने (५. ३) प्रकर्षेण शितः तीक्ष्णीकृतः वरण्डः खडः
यस्य ।

७१ ब्रातवरण्ड

ब्रेड् पालने (१. १०१४) ब्राताः रक्षिताः वरण्डाः सारिकाः येन ।

७२ प्रेष्ठवरण्ड

अतिशयेन प्रियाः प्रेष्ठाः । अतिशायने तमविष्टुनौ (५. ३. ५५)
इति इषुनि प्रियस्थिर (६. ४. १५७) इति प्रादेशः । वरण्डाः धेनवः
यस्य ।

वरण्डोऽन्यन्तरे वेदी सन्दोहमुखरोगयोः । (४५-२७)

इति विश्वः ।

वरण्डा सारिका वर्तिवङ्गधेनुषु कथयते । (४३-३६)

इति मेदिनी ॥

७३ स्थेष्टुतरण्ड

स्थेष्टाः अतिशयेन स्थिराः तरण्डाः भद्रवस्तूनि यस्मात् ।

तरण्डो बडिशीसूत्रे भद्रवस्तुनि भेलके । (४५-२७)

इति विश्वः ॥

७४ म्लाशितफण्ड

दुम्लाश्ट दीसौ । म्लाशितः शोभितः फण्डः उदां यस्य ॥

७५ व्यापत्ताटिनीप्रौढतरण्ड

विशिष्टा आपत् व्यापत् । सैव तटिनी नक्षी । तस्यां प्रौढः
उत्कृष्टः तरण्डः नौः ।

७६ प्रहतवितण्ड

प्रहता दूरीकृता वितण्डा कथाविशेषः येन ॥

७७ न्यस्तवितण्ड

न्यस्ता दूरीकृता वितण्डा करवीरी येन ॥

७८ ग्रस्तवितण्ड

ग्रसु अदने (१. ६६१) ग्रस्ता भक्षिता वितण्डा शाकविशेषः येन ।

७९ ग्रसितवितण्ड

ग्रस ग्रहणे (१०. २०१) चुरादावदन्तः । ग्रसिता गृहीता दिगम्ब.
रत्वात् शयनोपवेशनार्थं वितण्डा शिखा येन ।

८० श्रिण्मार्तण्डश्लिण्मार्तण्ड

श्रिषु श्लिषु दाहे (१. ७३३, ७३४) किप् । श्रिद् दाहकः यः
मार्तण्डः सूर्यः तस्यापि श्लिष्ट् दाहकः मार्तण्डः क्रोडः यस्य ।

मार्तण्डस्तपने क्रोडे । (४५-२८)

इति विश्वः ॥

८१ प्रभुभेरुण्ड

प्रभूणां राजाम् । अर्थात् पापीनाम् । भेरुण्डः भीमदर्शनः ॥

८२ स्तुद्ग्रेरुण्ड

स्तौति इति स्तुत् । स्तोत्री भेरुण्डा देवताविशेषः यम् ॥

८३ प्रुद्रभेरुण्ड

पुष स्नेहने (१. ५५) किप् । प्रुषाति इति पुद् । स्नेहयुक्ता
भेरुण्डा यज्ञिगणीभेदः यस्मिन् ।

भेरुण्डो भीमदर्शने ।

भेरुण्डा देवताभेदे यज्ञिगणमिदि चेष्यते । (४५-३२)

इति विश्वः ॥

८४ क्षितिवारुण्ड

क्षितौ निवासे वारुण्डः सेकपात्रम् ॥

८५ च्युद्वारुण्ड

च्युद् गतौ (१. १००४) उवेते तौ च्युतौ वारुण्डौ दक्कर्णमले
यस्य ।

वारुण्डः सेकपात्रे स्यान् मले दक्कर्णयोरपि । (४५-३३)

इति विश्वः ॥

८६ प्रियजलस्तण्ड

प्रियाः हृद्याः जलखण्डाः सर्पाः यस्य । प्रीज् तर्पणे कान्तौ वा
(६. २) इगुपथ (३. १. १३५) इति कः ।

प्रियो धवे च हृद्ये च वृद्धिनामौषधेऽपि च । (११५-६)
इति विश्वः ॥

८७ क्षितजलरुण्ड

क्षिणु हिंसायाम् (८. ४) कः । अनुनासिकलोपः । क्षिताः
नाशिताः जलरुण्डाः पयोरेण्णवः येन ॥

८८ स्वृतजलरुण्डप्रभरितकुण्डप्रपिब

ऋगती (३. १६) सुतर्यं ऋताः गताः ये जलरुण्डाः जलप्रवाहाः
तैः । भू भरणे (६. २१) प्रकर्षेण भरितानि पूर्णानि यानि कुण्डानि
पिठराः तेषु प्रकर्षेण पिवति । सुस्पुष्पा (२. १. ४) इति समासः ।
पात्रा (३. १. १३७) इति शः । पिवादेशः (७. ३. ७८)

जलरुण्डो जलावर्ते पयोरेण्णौ भुजङ्गमे । (४६-३६)
इति विश्वः ॥

८९ सुकुण्ड

सुषु कुण्डानि देवजलाशयाः यस्य ॥

९० व्युदसितकुण्ड

अस्त गत्यादिषु (१. ६३४) व्युत्पूर्वीः । विशेषेण उदसिताः दूरी-
कृताः कुण्डाः जारजाः येन ॥

९१ प्रवरितकुण्ड

वृ भरणे (६. २०) प्रकर्षेण वरितानि भृतानि कुण्डानि आग्न्या-
शयाः येन ॥

९२ द्वूभृतकुण्डप्रद

द्वूः हिरण्यम् । तेन भृतानि पूर्णानि यानि कुण्डानि मानमेदाः तेषां
प्रदः दाता । आतश्चोपसर्गे (३. १. १३६) इति कः ।

कुण्डमग्न्यालये मानमेदे देवजलाशये ।

कुण्डी कमरडलौ जारात् पतिवलीसुते पुमाक् ।

पिठरे तु न ना । (४०-४, ५)

इति मेदिनी ।

कुरुदं देवजलाधारे पिटके च कमण्डलौ ।

कुण्डी कुराडः स्मृतो जारात् पतिवलीस्तुते पुमान् । (४४-११)

इति विश्वक्ष ॥

९३ वरशुण्ड

वरा: उत्कृष्टा: शुण्डा: जलहस्तिन्यः यस्मात् ॥

९४ प्रदलितसुण्डप्रमथनरौद्रप्रक्षरशुण्ड-

भ्रमिधरयुण्डप्रसभसगुण्डद्विपवरसुण्ड

प्रकर्षेण दलितानि । सुण्डः दैत्यः । तद्वत् प्रमथन्ति ते प्रमथनाः ।
नन्द्यादित्वात् (३. १. १३४) ल्युः । तादशानाम् । प्रकर्षेण द्वरन्ति ते
प्रक्षराः । पचाद्यच् (३. १. १३४) शुण्डाः मदनिर्भराः । तादशानाम् ।
भ्रमयः भ्रमणानि । तेषां धरा: धारकाः शुण्डाः भ्रमराः येषु तादशानाम् ।
प्रकर्षेण भास्मिः सहिताः प्रसभाः । तादशानाम् । शुण्डाभिः सहिताः
सशुण्डाः । तादशानाम् । द्विपेषु हस्तिषु वरा: श्रेष्ठाः । तेषां सुण्डानि
येन ॥

९५ स्मितचासुण्ड

स्मिद् ईषद्वसने (१. ६६६) स्मिता ईषद्वास्ययुक्ता चामुण्डा
देवी यस्मिन् ॥

९६ त्याजितशुण्ड

त्याजिता त्यागविषयीकारिता शुण्डा महिरा येन ॥

९७ प्राणितशुण्ड

प्रीञ्ज तर्पणे (१०. २६३) धूञ्जीञ्जोर्जुग्वक्तव्यः (वा. ७. ३. ३७)
इति नुक् । प्राणिताः तोषिताः धनदानादिना शुण्डाः चार्योषितः ।
अर्थात् स्वर्वेश्याः उर्वशीसुखाः । येन ॥

९८ ग्रापितशुण्ड

ग्रापिता ग्राणविषयीकारिता शुण्डा नजिनी येन ।

शुण्डापि जलहस्तिन्यां मदिराकरिहस्तयोः ।
नलिन्यां वारयोषायां शुण्डस्तु मदनिर्भरे । (४५-२४)
इति विश्वः ।

मुण्डो दैत्यान्तरे राहौ मूर्धमुरिङ्गतयोरपि । (४४-१७)
इति विश्वः ॥

१९ क्षितपरतुण्ड

क्षिणु हिंसायाम् (८. ४) क्षितानि हतानि परेषां शत्रूणां
तुण्डानि मुखानि येन ।
वक्त्रास्ये वदनं तुण्डम् । (१२५१)
इत्यमरः ॥

१०० व्युपहतमुण्ड

विशेषेण उपहतः ताङ्गितः मुण्डः राहूः येन ॥

१०१ व्युपरतहुण्ड

विशेषेण उपरता नष्टा हुण्डा संघातः यस्मात् । हुड संघाते
(६. १०२) गुरोश्च हलः (३. ३. १०२) इति आप्रत्ययः । स्त्यधि-
कारात् यप् ॥

१०२ द्रवसितमुण्ड

द्रवस्तु परितापपरिचरणयोः । द्रवसिताः परिचरणं प्राप्ताः मुण्डाः
सन्यासिनः यस्मिन् ॥

१०३ प्रोन्निद्राण

प्रकर्षेण उन्निद्राणः जागरकः ॥

१०४ क्षिप्रविमान

क्षिप्रः शीघ्रगामी विमानः यस्य ।
व्योमयानं विमानोऽस्त्री । (६५)
इत्यमरः ॥

१०५ छर्पितयान

कृप संशीपने (१०. २७७) छर्पितं संशीसं यानं गतिः यस्य ।

यानं गतौ वाहने च । (८५-७)

इति विश्वः ॥

१०६ ग्रावद्वायान

ग्राविणा पर्वते

ग्रावद्वायौ शैलपाषाणौ (२५४६)

इत्यमरः । शेते असौ शयानः ॥

१०७ क्षमायितहान

क्षमायी विधूनने (१. ५१५) गिजन्तः । क्षमायितं विधूनितं हानं
हानिः येन ॥

१०८ ब्रह्मसमान

ब्रह्म शुद्धं चैतन्यम् । तेन समानः समः ॥

१०९ ग्रमासमान

ग्रमया यथार्थज्ञानेन समानः एकः अद्वितीयः ॥

११० व्योमसमान

व्योम आकाशः । तद्वत् समानः सन् नित्यत्वादिन् ।

ब्रह्म तत्त्वतपोवेदे न द्रयोः पुंखि वेधसि ।

ऋत्यवग्योगभिदोर्विप्रे (८६-८६, ६७)

इति मेदिनी ।

समानाः सत्समैके स्युः (२५८८)

इत्यमरः ॥

१११ त्रिगुणनिदान

त्रयो गुणाः यस्मिन् निदानं आदिकारणम् । त्रयाणां गुणानां
समाहारः त्रिगुणम् । तस्य निदानं इति वा ॥

११२ प्रलयितदान

लीङ् श्लेषणे (४. ३१) गिजन्तः । उपसर्गवशाकाशेऽर्थे वृत्तिः ।
प्रलयितं नाशितं दानं खण्डनं येन । दो अवक्षणेन (४. ४०) द्युट् ॥

११३ प्रायितदान

प्रीङ् प्रीतौ (४. ३६) रिजन्तः । प्रायितं प्रीतिविषयीकारितं दानं
वितरणं येन ॥

११४ ज्ञातिनिधान

ज्ञातिः ज्ञानम् । तस्याः निधानं निधिः ॥

११५ द्रुमसन्तान

द्रुमेषु वृक्षेषु सन्तानः कल्पवृक्षः ॥

११६ त्रिजगत्प्राण

त्रिभ्यो जायन्ते इति त्रिजाः ब्रह्मादयः । पञ्चम्यामजातौ (३. २. ६८)
इति जनेऽर्डः । तान् गच्छन्ति ते त्रिजगतः । किपि गमः क्वा (६. ४. ४०)
इत्यनुनासिंकलोपे तुक् । ईद्वशाः प्राणाः यस्य । तदात्मकत्वात् ॥

११७ स्तकदुपमान

ष्टकं प्रतीघाते (१. ८१६) । स्तकन्ति प्रतिघातं प्राप्नुवन्ति
उपमानानि सादृश्यानि यस्य ॥

११८ स्वरदनुमान

स्व शब्दोपतापयोः (१. ६७६) स्वरत् शब्दायमानं अनुमानं यस्य ॥

११९ स्मयगीर्वाणश्रुतियुतगान

स्मयाः गायनाः ये गीर्वाणाः देवाः तेषां श्रुतिभिः स्वरारम्भका-
व्यवैः शब्दविशेषैः युतं गानं गीतं यस्य । श्रुतिनिरूपणां सङ्गीतशास्त्रे ।
प्रथमश्रवणाच्छब्दः श्रूयते हस्वमात्रकः ।
स श्रुतिः संपरिज्ञेया स्वरावयवलक्षणा ।
इति ॥

१२० ध्वनितपुराण

ध्वनितानि कथितानि पुराणानि येन ।

१२१ प्रथितपुराण

प्रथ प्रख्याने (१. ८०२, १०. १६) कर्तरि कः । प्रथितः विष्यातः ।
पुराणः अनादिः । कर्मधारयः ॥

१२२ प्रसिताधान

प्रकर्षेण सितं श्वेतं आधानं स्थानं यस्य । कैलासवासित्वात् ॥

१२३ प्रसिताधान

षिल् बन्धने (५. २, ६. ५) प्रकर्षेण सितं बद्धं अग्न्याधानादि
येन ॥

१२४ त्रिविधज्ञान

त्रिविधं भूतभविष्यद्वर्तमानवस्तुविषयकं ज्ञानं यस्य ॥

१२५ क्रथिताज्ञान

क्रथ हिंसायाम् (१. ८३८) क्रथितं नाशितं अज्ञानं अविद्या येन ।
लोकानां इति भावः ॥

१२६ स्मृतविज्ञान

स्मृतं स्मृतिविषयीकृतं भन्वादिभिः विज्ञानं शिल्पादिविषयकं
ज्ञानं यस्य । यद्वा स्मृतानि स्मृतयः । तेषु विज्ञानं यस्य ॥

१२७ स्तरितग्लान

स्तृत्य आच्छादने (६. १४) स्तरितं आच्छादितं ग्लानं ग्लानिः
येन ॥

१२८ स्फुटमम्लान

स्फुटं प्रव्यक्तं अम्लानः हृष्टः ॥

१२९ स्मितपरिधान

स्मिष्ट अनादरे (१०. ३७) स्मितं अनादतं परिधानं आच्छादनं
येत् ।

अन्तरीयोपसंव्यानपरिधानान्यधोऽशुके । (१३०७)
इत्यमरः ॥

१३० स्फुटदुद्यान

स्फुट विकसने (१. २७६, ६. ८०) स्फुटन्ति विकासं प्राप्नुवन्ति
उद्यानानि उपवनानि यस्य ।

पुमानाक्रीड उद्यानम् (६५४)
इत्यमरः ॥

१३१ ऋदितविगान

ऋद् मर्दने (१. ८०४) ऋदितं मर्दनविषयीभूतं विगानं निन्दा
यस्मात् ॥

१३२ त्रिपथपुनान

त्रयणां पथां समाहारः त्रिपथम् । तस्य । पुनीते असौ पुनानः ।
शेषषष्ठ्या समाप्तः ॥

१३३ द्विषल्लुनान

द्विषतां एत्रूणाम् । लुनीते असौ लुनानः ॥

१३४ त्रिपुरधुनान ।

तिसूणां पुरां समाहारः त्रिपुरम् । ऋष्टपूर (५. ४. ७४) इत्यप ।
तस्य धुनानः । धूल् कम्पने (५. ६, ६. १७, १०. २६२) प्वादित्वात्
हृस्वः (७. ३. ८०) । कम्पनकारी ॥

१३५ स्वभूदधान

स्वभूषः ब्रह्मणः । धर्ते असौ दधानः धारकः ॥

१३६ स्वर्गदान

स्वर्गस्य । दत्ते असौ ददानः दाता ॥

१३७ ब्रह्मोद्यान

ब्रह्मणां वेदानां उद्यानं निस्सरणं यस्मात् ॥

१३८ ब्रह्मोद्यान

ब्रह्मणां तपसां उद्यानम् । उद्दोदेश्यं इति यावत् ।

स्यादुद्यानं निस्सरणे वनमेष्टे प्रयोजने । (२५६८)
इत्यमरः ॥

१३९ ब्रह्मोत्थान

ब्रह्मणां विप्राणां उत्थानं तन्त्रम् । हेतुः इति यावत् ।

उत्थानमुद्यमे तन्त्रे पौरुषे पुस्तके रणे ।

अङ्गगोद्भवहर्षेषु मलवेगे च कीर्तितम् ॥ (६०-५८)
इति विश्वः ।

तन्त्रे कुटुम्बकृत्ये स्यात् सिद्धान्ते चौषधोक्तमे ।

प्रधाने तन्तुवाये च शास्त्रमेष्टे परिच्छदे ।

श्रुतिशाखान्तरे हेतावृभयार्थप्रयोजके ॥ (१५५-४०, ४१)

इति मेदिनी ॥

१४० ब्रह्मोत्थान

ब्रह्मणः प्रजापतेः उत्थानं उद्यमः यस्मात् ॥

१४१ श्रेष्ठोत्थान

अतिशयेन प्रशस्यं श्रेष्ठम् । इष्टुनि प्रशस्यस्य आः (५. ३. ६०)

अतिशयेन स्तुत्यं उत्थानं पौरुषं यस्य ।

ब्रह्मा विरिञ्चिद्विजयोर्भूत्विक्वचन्द्राक्योगयोः ।

ब्रह्मा प्रोक्तं तपोऽध्यात्मवेदज्ञानेषु सूरिमिः ।

इति विश्वः ।

१४२ स्वव्युत्थानद्वृद्धव्युत्थान

स्वस्य आत्मनः व्युत्थानं प्रतिरोधः । तिरस्कारः इति यावत् ।
तद्रूपः यः द्वुद्वृही तस्य व्युत्थानं विरोधाचरणं यस्मात् । स्वेषां
स्वीयानां व्युत्थानां स्वतन्त्रता यस्मात् ।

स्वतन्त्रता च व्युत्थानम् ।

इति त्रिकाण्डशेषः । द्वुहां द्विषां व्युत्थानं विरोधाचरणं यस्मिन्
इति वा ।

व्युत्थानं स्वैरकरणे विरोधाचरणेऽपि च । (४०-५७)
इति विश्वः ॥

१४३ व्यूढपिधान

व्यूढानि विन्यस्तानि पिधानानि आच्छादनानि अपवृत्तिमात्रकाणि
येन ।

व्यूढौ संहतविन्यस्तौ । (२४२४)

इत्यमरः ॥

व्यूढः संहतविन्यस्तपृथुलेषु च मेघवत् । (४६-२)

इति विश्वः ।

आच्छादने संपिधानम् । (२५८४)

इत्यमरः ।

आच्छादनं संपिधाने वस्त्रेऽपवृत्तिमात्रके ।

इति धरणिः । न च क्षितपरिधान इत्यनेन पौनरूक्त्यम् । तेन
परिधानाभावस्य अनेन आच्छादकमात्राभावस्य च उक्तत्वात् ॥

१४४ व्यूढनिधान

व्यूढानि पृथुतराणि निधानानि निधयः यस्य ।

व्यूढः पृथुते इयातो न्यस्तसंहतयोरपि ।

इति धरणिः ॥

१४५ प्रत्ययधान

प्रत्ययस्य प्रथितलवस्य धानम् । दुधाल्पधारणापोषणायोः । (३-१०)
खुद् । पोषणं यस्मात् ।

प्रत्ययः शपथे रम्पे विश्वासाचारहेतुषु ।

प्रथितत्वे च सत्तादावधीनश्चातयोरपि । (१२०-६६)
इति विश्वः ।

१४६ भ्रमदपदान

भ्रमत् प्रचरन् अपदानं महत् कर्म यस्य ।
अपदानं महत् कर्म ।
इत्यमरः ॥

१४७ स्वतःप्रमाण

स्वतः स्वस्मादेव । न तु विषयेऽद्वयसर्वनिकर्षादिरूपगुणजन्यत्वा-
दिना । प्रमाणं प्रमितिः यस्मिन् ॥

१४८ ग्रावनिपान

ग्रावसु पाषाणेषु निपानं आहावः यस्य ।
आहावस्तु निपानं स्यादुदकूपजलाशये । (५१८)
इत्यमरः ॥

१४९ स्त्रकूपज्ञान

स्त्रुक् यज्ञपात्रविशेषः । प्रज्ञानं बुद्धिः । तद्रूपः । स्त्रुक्स्वरूपतायाः
सहस्रनाम्नि उक्तत्वात् । ज्ञानरूपतायाः वेदे ।
भ्रुवोपभ्रुजुह्वन्ना तु सुचो भेदाः सुचः स्त्रियः । (१५०२)
प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः । (२५७६)
इति उभयत्र अमरः । यद्वा स्त्रुक्लूप्यं तैच्यादिना प्रज्ञानं यस्य इति ॥

१५० श्रीप्रज्ञान

श्रीः लक्ष्मीः प्रज्ञानं चिह्नं यस्य ॥

१५१ प्रणयाद्वान

प्रणयः प्रसादः आहानं आकारणं यस्य ।
प्रणयः प्रेमिण विश्रम्ये तथा याङ्गाप्रसादयोः । (१२०-६५)
इति विश्वः ।

इतिराकारणाहानम् । (३२७)
इत्यमरः ॥

१५२ श्रेयःस्थान

श्रेयसः मुक्तेः स्थानं सन्निवेशः यस्मात् ।
श्रेयो मुक्तौ शुभे धर्मेऽतिप्रशस्ते च वाच्यवत् । (१७३-४२)
इति मेदिनी ।
स्थानं स्थितौ च सादश्ये सन्निवेशावकाशयोः । (८६-८)
इति विश्वः ॥

१५३ प्रकृतिस्थान ।

प्रकृतिः गुणसाम्यम् । तस्य । स्थीयते अत्र स्थानं स्थितिः ।
प्रकृतिर्गुणसाम्ये स्यादमात्यादिस्वभावयोः ।
योनौ लिङ्गे पौरवर्गे । (६३-१३२)
इति मेदिनी ॥

१५४ प्रकृतिवितान

प्रकृतिः पौरवर्गः । तस्य वितानः विस्तारः यस्मात् ।
वितानो यज्ञविस्तारोऽप्नोचेषु क्रतुकर्मणि ।
वृक्षमेदावसरयोर्वितानं तुच्छमन्दयोः । (८६-५४)
इति विश्वः ॥

१५५ प्राप्तवितान

प्राप्ताः वितानाः यज्ञाः यम् ॥

१५६ क्षेत्रवितान

क्षेत्रेण शरीरेण वितानं तुच्छम् । शूल्यं इति यावत् ।
आसारं फल्गु शूल्यं तु वशिकं तुच्छरिकं । (२१३७)
इत्यमरः ॥

१५७ त्रिदिववितान

त्रिदिवस्य सर्गस्य वितानः उल्लोचः । आच्छादकत्वात् । रक्षकः
इति यावत् ॥

१५८ क्षीरवितान

क्षीरेण वितानाः क्रतुकर्मणि यस्य । यजमानमूर्तित्वात् ॥

१५९ ज्ञातवितान

ज्ञप्त ज्ञाने ज्ञापने च (१०-८१) ज्ञापः ज्ञापितः वितानः वृत्तमेवः
येन ।

१६० स्तोत्रवितान

स्तोत्राणां स्तुतिकरणीभूतानां वितानः अवसरः यस्मिन् ॥

१६१ प्रोदिततान

प्रकर्षेण उदिताः उक्ताः तानाः येन । तानाः एकोनपञ्चाशत् सङ्गी-
तशास्त्रे प्रसिद्धाः । तदुक्तम्—

सप्त स्वरास्त्रयो आमा मूर्ढनास्त्वेकविंशतिः ।

ताना एकोनपञ्चाशत्त्रित्येतत् स्वरमण्डलम् ।

इति ॥

१६२ त्वगधिष्ठान

त्वक् अधिष्ठानं स्थानं यस्य ॥

१६३ प्रपदत्राण

प्रकृष्टं पदं स्थानं येषां ते प्रपदाः इन्द्रादयः । तेषां आशां रक्षणं
यस्मात् ।

पदं व्यवसितित्राणस्थानबद्धमाल्लिङ्गवस्तुषु । (२५२१)

इत्यमरः ॥

१६४ ग्रहगृहणान

ग्रहान् सूर्योदीन् गृहणीते अनुगृहणीते ॥

१६५ व्यवहितकाणप्रोथद्वगाण ।

कणा शब्दे (१. ४७६) घञ् । व्यवहितः दूरस्थः यः काणः शब्दः
तेन । प्रोथ पर्यासौ (१. ६१६) प्रोथन् पर्याप्तुवन् । अणा प्राणने (४. ६६)
भावे घञ् । ऋचां आणः ऋगाणः ऋक्प्राणाभूतः वेदान्तसमूहः
यस्मिन् ।

यतो वाचो निर्वर्तन्ते
इति श्रुतेः । सर्वेषां वेदान्तानां ब्रह्मणि तात्पर्याच्च ॥

१६६ क्रमजुषमाण

क्रमः शक्तिः । तस्याः जुषमाणः सेवमानः । शेषषष्ठ्या (२. ३. ५०)
समाप्तः ।

क्रमः शक्तौ परीपाठ्यां क्रमश्चलनकर्त्तयोः । (१०-६)
इति विश्वः ॥

१६७ द्रविपाषाण

द्रवः अस्य अस्ति इति द्रवीं पाषाणः चन्द्रकान्तमणिः । तदूरपः ।
शुभ्रत्वात् निर्मलत्वाच्च ।

१६८ श्रमसुष्णान

श्रमस्य खेदस्य मुष्णानः नाशनशीलः । फलदानेन भक्तखेदनाशकः
इति भावः । मुष स्तेये (१.७०७;६.५८) ताच्छ्वौल्ये चानश् (३.२.१२६) ।
अमः खेदस्तपःक्रिया । (२०३)
इत्यनेकार्थं ध्वनिमञ्जरी ॥

१६९ श्रमपुष्णान

श्रमः तपःक्रिया । तस्याः पुष्णानः । पूर्ववत् चानश् ॥

१७० ग्रहसंस्त्यान

अहाणां अनुग्रहाणां संस्त्यानं सम्यग्वनता यस्मिन् ।

अहोऽनुग्रहनिर्बन्धग्रहणेषु रणोदयमे ।

सूर्यादौ पूतनादौ च सैंहिकेयोपरागयोः । (१७४-२)
इति विश्वः ।

स्थानं स्तिंग्धे प्रतिच्छाने घनत्वालस्ययोरपि । (८६-७)
इति विश्वः ॥

१७१ द्रवविद्राण

द्रवस्य गतेः विद्राणं पलायनं यस्मात् ।
द्रवः प्रद्रावरस्योर्गतौ नर्मणि विद्रवे । (१६२-३)
इति विश्वः ॥

१७२ श्रेयःस्थान

श्रेयः अतिप्रसिद्धं स्थानं प्रकथनं यस्य । स्था प्रकथने (२. ५१)
ल्युद् ॥

१७३ अन्थिलबाण

अन्थिलाः अन्थियुक्ताः वाणाः शराः यस्य ।
अन्थिलो गन्थिसहितः ।

इत्यमरः ।
वाणाः स्यात् केवले काण्डे काण्डावयवदैत्ययोः । (४७-३)
इति विश्वः ॥

१७४ द्वयनिर्माण

द्वयस्य प्रपञ्चस्य निर्माणं निर्मितिः यस्मात् ।
निर्माणं निर्मितौ सारे निर्माणं च समञ्जसे । (५२-५६)
इति विश्वः ।

१७५ सफायितबाण

सफायी वृद्धौ (१. ४१६) गिजन्तः । सफायितः वृद्धिं प्रापितः
वाणाः असुरविशेषः येन ॥

१७६ ध्वनदालानाद्विपरुन्धान

ध्वनन्ति आलानानि गजबन्धनानि येषां एताहशाः ये द्विपाः तेषां
रुन्धानः रोधनकर्ता ॥

१७७ प्रशितकृपाण

प्रकर्षेण शितः तीक्षणीकृतः कृपाणः खड्गः यस्य । शिष्
निशाने (५-३)

१७८ द्वेदितवाण

जित्विदा सनेहनमोचनयोः । (१. ७८; ४. १३४) यिजन्तः ।
द्वेदिताः मोचिताः वाणाः कारडावयवाः येन ।

१७९ ब्रजपरमान

ब्रजे निवहे परं उत्कृष्टं मानं प्रख्यानं यस्य ।

गोष्ठाध्यनिवहा ब्रजाः । (२३६५)

इत्यमरः ।

मानं प्रमाणे प्रख्याने मानश्चित्तोच्चतौ ग्रहे । (८५-६)

इति विश्वः ॥

१८० स्वरसन्धानक्रियाविधानत्रिपुरामानसंसनभान

स्वराणां सप्तानां निषादादीनां या सन्धानक्रिया संघट्नक्रिया
तस्याः विधानं यत्नः । तेन यत् त्रिपुरायाः देव्याः मानसंसनं मान-
च्युतिः तथा भानं शोभा यस्य ।

स्वरो वणादिमात्रासु मध्यमादिषु च ध्वनौ ।

उदात्तादिष्वपि प्रोक्तः स्वरो नासासमीरणे । (१२५-६)

इति विश्वः ।

सन्धानं स्यादभिष्ववे तथा संघट्नेऽपि च । (६२-६४)

इति विश्वः ।

विधानं विप्रकारेषु गजानां बन्धने विधौ ।

इति विश्वः ॥

१८१ द्रविणस्थान

द्रविणस्य काञ्चनस्य स्थानं साहश्यं यस्य ।

द्रविणं काञ्चने वित्ते द्रविणं तु पराक्रमे । (५१-४४)

इति विश्वः ॥

१८२ द्रविणस्थान

द्रविणस्य पराक्रमस्य स्थानं अवकाशः यस्मिन् ॥

१८३ ध्वस्तविगान

ध्वस्तं अधरीभूतं विशिष्टं गन्धर्वादीनां गानं यस्मात् ॥

१८४ द्रमितनिमान

द्रम गतौ (१. ४६४) द्रमितं गतं निमानं मूल्यं यस्य ॥

१८५ क्रमसंस्त्यान

क्रमेण परिपाद्या संस्त्यानानि वेदादिशब्दाः यस्य । स्तैर्षैः शब्द-
संघातयोः ॥

१८६ ध्रतपरिमाण

शु गतौ (६. १०७) ध्रुतं गतं परिमाणं इयत्ता यस्य ॥

१८७ श्रुतवहुमान

श्रुतानि श्रुतौ उक्तानि बहूनि मानानि यस्य ॥

१८८ प्रणतत्राण

प्रणताः त्राणाः रक्षिताः येन ।

त्राणं तु त्रायमाणायां रक्षिते रक्षणेऽपि च । (४७. ५)
इति विश्वः ॥

१८९ स्यन्दितवान

स्यन्दू प्रस्तवणे (१. ७६८) स्यन्दितानि आदीकृतानि वानानि
शुष्काणि येन ।

वानं शुष्कफले शुष्के कटे सेवनकर्मणि । (८५-५)

इति विश्वः ।

१९० प्रात्तविषाण

प्रकर्षेण आत्तं गृहीतं विषाणं शुद्धं येन ।

विषाणं तु क्रोडविरददन्तयोः ।

पशुशृङ्खः । (५२-६४, ६५)

इति विश्वः ॥

१९१ प्यायितपान

ओप्यायी वृद्धौ (१. ५१७) शिजन्तः । प्यायितं वर्धितं पानं रक्षणं येन ।

पानं पीतौ च रक्षणे । (८५-७)

इति विश्वः ॥

१९२ ध्वजनिःशानभ्यसकृत्

ध्वजस्य खद्गस्य यत् निशानं तीक्ष्णीकरणम् । शान तेजने (१. १०४४) निरपूर्वः । भावे धज् । तेन भ्यसकृत् भयष्टत् । शत्रूणां इत्यर्थः । भ्यस भये (१. ६५६) भ्यसनं भ्यसः । धजर्थे कविधानं चिह्नित कः ।

धजं श्विद्वने पताकायां ध्वजः शौणिडकशेषयोः ।

खद्गे च । (३२-२, ४)

इति विश्वः ।

१९३ ध्वानस्तोमितगाण

ध्वानेन शब्देन । स्तोम श्लाघायाम् (१०. ३७७) स्तोमितं श्ला- घितं गाणं प्रमथसमूहः यस्य ।

गणः समूहे प्रमथे संख्यासैन्यप्रसेद्योः । (४७-२)

इति विश्वः ॥

१९४ ज्वलदभिधान

ज्वल दीप्तौ (१. ८४२, ८८४) ज्वलत् त्रिषु लोकेषु देवीप्यमानं अभिधानं नाम यस्य ॥

१९५ ह्लदभिमान

ह्ल गतौ (१. ८४) । ह्लन् गच्छन् अभिमानः हिंसा यस्मात् ।

अभिमानः स्मृतो शाने गर्वे प्रगायिंसयोः । (६८-१६१)

इति विश्वः ॥

१९६ प्रुनिर्वाण

पुङ् गतौ (१. १००६) क्रिप् । श्रुत् गतं निर्वाणं ज्ञास्तगमनं यस्मात् ।

निर्वाणमस्तगमने गजसज्जनयोरपि ।

अपवर्गे च । (५२-५६, ५७)

इति विश्वः ॥

१९७ क्रमितश्राण

क्रमितं प्रवर्तितं आराणं दार्न येन । क्रमेः गिजन्तात् कः । श्रण दामे (१. ८४५, १०. ४२) घञ् ॥

१९८ क्षरितद्राण

क्षरितं गलितं द्राणं कुत्सा यस्मात् । द्रा कुत्सायां गतौ (२. ४५)

१९९ द्वेडप्सानस्पृहितध्यान

द्वेडस्य विषस्य । प्सा भक्षणे (२. ४६) प्सानं भक्षणम् । तेन ।

स्पृह ईप्सायाम् (१०. ३-५) स्पृहितं स्पृहाविषयीकृतं ध्यानं येन ॥

२०० स्थिरसापानव्यानसमान-

स्फुडितोदानध्राजिप्राण

स्थिराः निश्चलाः । अपानेन सहिताः सापानाः । व्यानः च समानः च । स्फुड संवरणे (६. ६७) स्फुडितः संवृतः च असौ उदानः च । आजी । ग्रहादित्यात् (३. १. १३४) गिनिः । दीपः च असौ प्राणः च । एते पञ्च वायवः यस्य । कर्मधारयगर्भितः इन्द्रः । तद्गर्भितः कर्मधारयः । तद्गर्भितः बहुव्रीहिः ।

स्थिरा भूमौ शालपर्या स्थिरो निश्चलमोक्षयोः । (१३२-८७)
इति विश्वः ॥

प्राणो हन्मारुते वाले काव्यजीवेऽनिले बले ।

वाच्यवत्पूरिते प्राणं प्राणाश्चासुषु कीर्तिताः । (४७-५, ६)
इति विश्वः ॥

२०३ ज्ञेयप्राण

ज्ञेयः प्राणः काव्यजीवः यस्मात् ॥

२०२ श्लोणविदानक्षमनिस्वान

श्लोणू संघाते (१. ४८५) घब् । श्लोणः संघातः । तस्य निदानं
छेदनम् । दा पूर्वने । ल्युद् । तत्र क्षमः समर्थः निस्वानः शब्दः यस्य ।
क्षितिक्षान्त्योः क्षमा युक्ते क्षमं शक्ते हिते त्रिषु । (२६२०)
इत्यमरः ॥

२०३ स्वस्त्रनिर्माण

स्वरः वज्रम् । तद्वत् निर्माणं सारः यस्मात् ।

स्वस्त्रवज्रेऽध्वरे वारो यूपखण्डेऽपि च स्वरः । (१३१-७२)
इति विश्वः ॥

२०४ स्मयविश्राण

स्मयः अद्भुतः । तस्य विशिष्टं श्राणं पाकः यस्मिन् । श्रै पाके
(१. ६६६) ल्युद् ।

स्मयो गवेऽद्भुते योगे गातव्ये गायनेऽपि च । (११५. ५)
इति विश्वः ॥

२०५ ख्यापितदान

ख्यापितं प्रसिद्धीकृतं दानं शुद्धिः येन । इैप शोधने (१. ६७१)
ल्युद् ।

दानं गजमदे त्यागे पालनच्छेदशुद्धिषु । (८२-६)
इति विश्वः ॥

२०६ द्रमदभिमान

द्रमन् गच्छन् अभिमानः गर्वः यस्मात् ॥

२०७ त्रखदभिमान

त्रख गतौ (१. १४८) त्रखन् गच्छन् अभिमानः हिंसा यस्मात् ॥

२०८ स्पृहाभिमान

स्पृहा इच्छा । अभिमानं ज्ञानम् । ते नित्यं स्तः अस्य । अर्शआ-
च्च (५. २. १२७)

भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने ।

संबन्धेऽस्तिविवक्षायां भवन्ति भतुषादयः ।

इति नित्यार्थे ॥

२०९ ग्रहाभिमान

ग्रहाः रणोद्यमाः । तेषु अभिमानः प्रणायः यस्य ॥

२१० स्तोकरखगान

स्तोकः अल्पः यः खगः पक्षी चातकः तं आनयति जीवयति ।

स्तोकोऽल्पे चातके । (४-२६)

इति विश्वः ॥

२११ ध्रुवसन्तान

ध्रुवः विष्णुः सन्तानः अपत्यं यस्य ।

२१२ ध्रुवसन्तान

ध्रुवः योगः सन्तानः सन्ततिः । तदूरुपः । कर्मधारयः ॥

११३ ध्रुवविदधान

ध्रुवस्य वसुभेदस्य विधत्ते विदधानः कर्ता ॥

२१४ ध्रुवपचमान

शुचं निश्चयेन पचमानः पाचकः ॥

२१५ ध्रुवजुहुराण
ध्रुवे खे जुहुराणः चन्द्रमाः ॥

२१६ ध्रुववृथसान

ध्रुवाः नित्याः वृथसानाः मानवाः यस्मात् ।
ध्रुवः शङ्कौ हरे विष्णौ वटे चोत्तानपादजे ।
वसुयोगमिदोः पुंसि ध्रुवं खेऽजस्तर्कयोः ।
स्त्रीमूर्वाद्योः शालपण्यां गीतस्मृग्मेदयोऽस्त्रिषु ।
स्थिरे नित्ये निश्चले च ध्रुवं क्लीबं प्रकीर्तिम् । (१५८-१३, १४)
इति मेदिनी । ध्रुव स्थैर्ये (६. १०७) इगुपथ (३. १. १३५) इति
कः । यद्वा ध्रुव स्थैर्ये (१. ४४०) अच् । कुटादित्वात् (१. २. १)
छित्वम् । उवङ् ॥

२१७ स्वमञ्जसान

स्वस्य धनस्य मञ्जसानः मेघ इच ।
स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने । (२७५८)
इत्यमरः ॥

२१८ ध्रुवसहस्रान

ध्रुवः औत्तानपादिः । सहस्रानः यशः । तदूरुपः । कर्मधारयः ॥

२१९ ध्रुवयुज्ञान

ध्रुवं अजस्रं युज्ञानः योगं कुर्वाणः ॥

२२० ध्रुवमीश्वान व्याचक्षाण

ध्रुवे तर्के हे ईशान व्याचक्षाण व्याख्यानकारिन् ।

२२१ त्रिःपवमान

त्रिः वारत्रयम् । पूढ़ पवने (१. १०१५) पवते पवमानः ॥

२२२ प्रसंस्तवान

प्रकर्षेण संस्तवानः वाग्मी ॥

२२३ ध्रुवजरसान

ध्रुवः हरः । जरसानः पुरुषः आत्मा । सांख्ये ज्ञः । कर्मधारयः ॥

२२४ स्वव्यवधानप्रतिसन्धानस्वारभमाण

स्वस्य आत्मनः व्यवधानं विस्मरणम् । अथ च प्रतिसन्धानं स्मरणम् । ते सुतरां आरम्भते ॥

२२५ क्षमशावसान

क्षमः हितः शवसानः पञ्चा यस्य ॥

२२६ प्रणयगृणान

प्रणयस्य प्रेमणः गृणानः । एव निगरणे । उपदेश्टा ।

२२७ प्रणयबुधान

प्रणयः याच्चाऽन् । तस्य बुधानः बोद्धा ।
बुधानः परिडते गुरौ । (६०. ६३)
इति विश्वः ॥

२२८ प्रणयदृशान

प्रणयेन विश्रम्भेण दृशानः लोकपालः ।
प्रणयः प्रेमण विश्रम्भे याच्चाप्रसरयोरपि । (१२०-६५)
इति विश्वः ।

२२९ प्रपूर्वमान

प्रकर्षेण प्लवते गच्छति सर्वेन्न ॥

२३० प्रक्रममाणध्रुवयजमानप्रतिलभमान

प्रक्रममाणः प्रारभमाणः ध्रुवानां शङ्कुनां यज्ञस्थानां यजमानानां
यज्ञकारिणां च प्रतिलभमानः प्राप्नुवन् । शेषषष्ठ्या (२. ३. ५०)
समाप्तः । ततः कर्मधारयः ॥

२३१ प्रसमिन्धानप्रमन्दसानव्याजुहवान

प्रकर्षेण सम्यक् इन्थे असौ प्रसमिन्धानः । ताहक् यः प्रकृष्टः
मन्दसानः अश्चिः तत्र विशेषेण समन्तात् जुहते ॥

२३२ द्रुघण

द्रुः संसारवृक्षः हन्यते अनेन इति द्रुघणः । करणेऽयोविद्रुषु
(३. ३. ८२) इति हन्तेः करणे अप्य घनादेशश्च । पूर्वपदात् (८. ४. ३)
इति गत्वम् ॥

२३३ युधान

युधानः योद्धा । युधिष्ठिरिहशः किञ्च इत्यानच् ॥

२३४ व्यपहृतभारभ्रमसंभार

व्यपहृताः नाशिताः भाराः भ्रमसंभाराः अङ्गानसमूहाश्च येन ।
द्वन्द्वगर्भितः वहुवीहिः ।
भ्रमोऽभ्युनिर्गमे भ्रान्तौ कुन्दभ्रमण्योरपि । (११०-३)
इति विश्वः ।

२३५ त्वष्टुविकार

त्वष्टू तनूकरणे (१. ६८६) ऊदित्यात् वेद । त्वष्टाः तनूकृताः
विकाराः येन ।

परिणामो विकारो द्वे समे विकृतिविक्रिये । (२२८०)
इत्यमरः ॥

२३६ स्वलितनिकार

स्वलिताः अष्टाः निकाराः परिभवाः यस्मात् ।

निकारः स्यात् परिभवे धान्यस्य किरणेऽपि च । (१३६-१७०)
इति विश्वः ॥

२३७ स्वर्गद्वार

स्वर्गस्य द्वारं अभ्युपायः ।

द्वारं पुर्निर्गमनेऽभ्युपाये । (१२७-२३)

इति विश्वः ॥

२३८ प्रलयस्फारस्फुरदाकार

प्रलये प्रलयकाले स्फारः विकटः । स्फर संचलने (६. ४५)
स्फरन् स्फुरन् आकारः यस्य ।

स्फारः स्थाद्विकटे स्फारः शफारादेश्च बुद्बुदे । (१२६-१२१)
इति विश्वः ।

आकाराविज्ञिताकृती । (२६६०)
इत्यमरः ॥

२३९ प्रथमोऽकारश्वयदधिकारच्छन्दःकार

प्रथमः अौकारः येषाम् । श्वयन् वर्धमानः अधिकारः येषाम् ।
ईदृशानि यानि छन्दांसि तानि करोति ।

छन्दः पद्ये च वेदे च स्वैराचाराभिलाष्योः । (१७१. २२)
इति मेदिनी ॥

२४० स्थितिसंस्कार

स्थितिं स्थानमात्रं संस्करोति ॥

२४१ भ्रष्टाहार

भ्रष्टः गतः आहारः यस्य । योगित्वात् ॥

२४२ त्विण्नीहार

त्विषा नीहारः तुहिनतुल्यः । शुभ्रत्वात् ॥

२४३ त्रिपदविवार

त्रयाणां पदानां समाहारः त्रिपदं विवृणोति त्रिविक्रमावतारेण
विस्तार्यति । हरिहरयोरैक्यात् ॥

२४४ क्षिप्तोद्गारव्यापृतहार

क्षिप्तः उद्गारः फूलकारः येन । तादृशं व्यापृतं व्यासं हारं हरीणां
सर्पणां समूहः यस्मिन् ।

हरिविष्णवहाविन्द्रे भेके सिंहे हये रबौ ।

चन्द्रे कीले प्लवङ्गे च यमे वाते च कीर्तिः ।
इत्यनेकार्थः ॥

२४५ स्वभ्यवहारश्रमपरिहार

सुखु अभ्यवहारेण भक्षयेण श्रमं परिहरति । भक्तानां इत्यर्थः ॥

२४६ क्षेत्रियहार

क्षेत्रियः असाध्यः व्याधिः । तमपि हरति ।

क्षेत्रियं क्षेत्रजटृणे परदाररतेऽपि च ।

अन्यदेहचिकित्सार्हेऽसाध्यरोगे च जानते । (१२०-७२)
इति विश्वः ॥

२४७ ज्ञात्यवहार

ज्ञाया बुद्ध्या व्यवहारः यस्मिन् ॥

२४८ स्वैरविहार

स्वैरं स्वेच्छया विहारः क्रीडा यस्य ॥

२४९ स्थायुकहार

लषपतपदस्था (३. २. १५४) इत्युक्त्वा । स्थायुकः स्थितिशीलः
हारः मुक्तावलिः यस्मिन् ।

हारो मुक्तावली । (१२८२)

इत्यमरः ॥

२५० दुणदभिचार

तुदादिः । दुणन्तः गच्छन्तः अभिचाराः हिंसाकर्माणि यस्मात् ।

हिंसाकर्माभिचारः स्यात् । (२२७)

इत्यमरः ॥

२५१ कथितविचार

कथ निष्पाके (१. ८६६) कथितः परिपक्षः विचारः यस्य ॥

२५२ व्यपगतपार

विशेषेण अपगतः पारः परतटः । अर्थात् अन्तः यस्य ।
पारः परतटे प्रान्ते पारः पोत्रीपरागयोः । (१२६-१६)
इति विश्वः ॥

२५३ द्रवसंचार

द्रवः सुखरूपः संचारः प्रचारः यस्य ।
द्रवः प्रद्रावरसयोर्गतौ नर्मणि विद्रवे । (१६२-३)
इति विश्वः ॥

२५४ स्थावरचारध्रज्जितसार

स्थावराः स्थितिशीलाः । तत्सहिताः चरा एव चाराः । स्वार्थेऽण् ।
मध्यमपदबोपी समासः । तेषु ध्रश्चितः प्रापितः सारः स्थिरांशः येन ।
ध्रजि गतौ (१. २३३) गिजन्तः ।
सारो बले स्थिरांशे च न्याय्ये झीर्वं वरे त्रिषु । (२६७७)
इत्यमरः ॥

२५५ भ्रीसंसार

भ्री भये (६. ३४) ग्रिणाति इति भ्रीः भयवान् संसारः यस्मात् ॥

२५६ श्रुतिकासारव्यक्तविसार

श्रुतिरूपः यः कासारः सरसी तस्यां व्यक्तः स्फुटः विसारः मत्स्यः ।
पृथुरोमा भषो मत्स्यो भीनो वैसारि गोऽरडजः ।
विसारः शकुली च । (५००, ५०१)

इत्यमरः ।

व्यक्तः स्फुटमनीषिणोः (५६-३५)

इति विश्वः ॥

२५७ स्वरविस्तार

स्वराणां मन्त्राणां विस्तारः यस्मात् । तत्स्वरूपः वा ।
स्वरो वर्णादिमात्रासु मध्यमादिषु च ध्वनौ ।

उदाचादिष्वपि प्रोक्तः स्वरो नासासमीरणे । (१२५-६)
इति विश्वः ॥

२५८ स्मृतवरनारप्रतिनिस्तार

स्मृतं स्मरणम् । तेन वरं उत्कृष्टम् । नराणां समूहः नारम् ।
तस्य प्रतिनिस्तारः निर्वाहः यस्मात् ।

वरोऽभीष्टे देवतादेवरो जामातृष्णिङ्ग्न्योः ।

श्रेष्ठेऽन्यवत्परिवृत्तौ वरं काश्मीरजे मतम् । (१२५-७)
इति विश्वः ॥

२५९ क्रत्ववतार

क्रतूनां यज्ञानां अवतारः ।

क्रतुर्यज्ञे मुनेभिर्दि । (५८-१८)

इति विश्वः ॥

२६० प्रतिकान्तारक्षणिकासार

प्रतिकान्तारं प्रतिवनम् । क्षणः अस्य अस्ति इति क्षणिकः । अत
इनिठनौ (५. २. ११५) इति ठन् । सोत्सव आसारः प्रसारः अस्य ।

कान्तारमुपसर्गादौ चने दुर्गमवर्त्मनि ।

इन्द्रुप्रभेदे कान्तारः । (१३८. १६५)

इति विश्वः ।

निव्यपारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः । (२४२६)

इत्यमरः ।

आसारः स्यात् प्रसरणे वैगवर्णे सुहृद्वले । (१३८-१६७)

इति विश्वः ॥

२६१ क्षपणकमार

क्षपणकान् बौद्धविशेषान् मारयति ॥

२६२ प्लोषितमार

प्लोषितः दाहितः वद्धिद्वारा मारः कन्दर्पः येन । प्लुञ्ज दाहे
(४. ८. १०७) शिजन्तः ॥

२६३ प्रौढकुमारप्रसुत्कुमार

प्रौढः श्रेष्ठः कुमारः कौ पृथिव्यां मारयति दुष्टान् । एतादृशः प्रसुतः
उत्पादितः कुमारः स्वामिकार्तिकेयः येन ।
कुमारो बालके स्कन्दे युवराजेऽश्वचारके ।
शुके च वरुणाद्रौ च कुमारं जात्यकाञ्चने । (१३१-१७४)
इति विश्वः ॥

२६४ प्रभुतागार

प्रभुता ऐश्वर्यम् । तस्या अगारं गृहम् ॥

२६५ प्रगुड़ज्ञार

प्रकृष्टा गौः पृथ्वी येषां ते प्रगवः राजानः । तेषां शृङ्गारः शोभा-
धायकः ॥

२६६ श्रीमदुदारव्योमोदार

श्रीः बुद्धिः । तद्वान् । उदारः महान् । व्योमः जलस्य उदारः दाता ।
उदारो दातृमहतोर्द्विष्णो चाभिघेयवत् । (१३८-१६८)

इति विश्वः ॥

२६७ क्षमाधरधार

क्षमायाः पृथ्व्याः धराः धारकाः । तान् शेषादीन् अपि धरति ॥

२६८ क्रीडितदार

क्रीडिताः विहारयुक्ताः कृताः दाराः पार्वती येन । क्रीड़ विहारे
(१. ३७३) ॥

२६९ स्त्रस्तविदारप्रतिभट्टार

स्त्रस्तः गतः विदारः रणः येषां तान् प्रतिभट्टारं प्रतिकूलभट्टान्
दारयति । दृ विदारणे (६. २३)
विदारो दारणे रणे । (१३६-१६६)
इति विश्वः ॥

२७० प्रमुदिततारश्रद्धाधारस्मरदुद्धार

प्रमुदितः प्रहृष्टः । तारः अत्युच्चैःस्वरः । श्रद्धा भक्तिः । ते धरन्ति । तादृशाः ये स्मरन्तः जनाः तान् उच्चरति ।

तारो मुक्तादिसंशुद्धौ तरणे शुद्धमौक्तिके ।

तारं च रजतेऽत्युच्चस्वरेऽप्यन्यवदीरितम् ।

शृङ्खाल्किमध्ययोस्तारा सुग्रीवगुरुयोषितोः ।

बुद्धदेव्यां मता तारा । (१२६-१८, १६, २०)

इति विश्वः ॥

२७१ श्रितजलधार

श्रिता आश्रिता जलधारा गङ्गाप्रवाहः येन ॥

२७२ क्लीबविवार

क्लीवा: अपौरुषाः । तान् निवारयति पूजकत्वेन न अङ्गीकरोति ॥

२७३ स्वःप्रावार

स्वः स्वर्गस्य प्रावारः उत्तरासंगः । आच्छादकः इति याचत् ।

झौं प्रावारोत्तरासंगौ । (१३०८)

इत्यमरः ।

२७४ ब्रजिततुषार

ब्रजितः प्राप्तः तुषारः हिमं येन । हिमालयवासित्वात् ॥

२७५ प्रोषितजार

प्रोषितः प्रवासं प्राप्तः । अर्थात् गतः । जारः जरणां जीर्णता यस्य ।
जू वयोहानौ । (६. २४, १०. २७२) घञ् ॥

२७६ ग्रजिज्वार

ब्रजि गतौ । (१. २३२) सर्वधातुभ्य इन् । ब्रजिः गतः ज्वारः
रोगः यस्मात् । ज्वर रोगे । (१. द१३) घञ् ॥

२७७ प्रेक्षितवारस्त्रीगणहार

प्रेक्षितः हष्टः वारस्त्रीणां गणिकानां नृत्यकर्त्रीणां गणस्य समूहस्य हारः माल्यविशेषः येन ।

इष्टकादिचयो हारो हारो मुकागणः स्मृतः ।

हारो माल्यविशेषः स्याद्वारश्च क्षेत्रमुच्यते । (१२)

इत्यनेकार्थध्वनिमञ्जरी ॥

२७८ प्रत्ययहार

प्रत्ययः मन्त्रः । तस्य हारः क्षेत्रम् ।

प्रत्ययः शपथे रम्भे विश्वासाचारहेतुषु ।

प्रथितत्वे च मन्त्रादौ चाथ धीश्वानयोरपि ॥ (१२०-६६)

इति विश्वः ॥

२७९ क्षयदभिसार

क्षयन् नश्यन् अभिसारः परस्त्रीगमनानुकूलव्यापारः यस्य ॥

२८० क्षयसंवार

क्षयः रोगः । तं संवृणोति नाशयति ॥

२८१ श्रीघनसार

श्रिया वेषेण घनसारः कर्पूरसद्वरः । शुभ्रत्वात् ॥

२८२ प्रतिसिरसार

प्रतिसरः मन्त्रः सारः बलं यस्य ।

भवेत् प्रतिसरो मन्त्रमेदे मालये च कङ्गणे ।

ब्रणशुद्धौ च मूषपृष्ठे पुंसि न स्त्री तु मण्डने ।

आरक्षे करसूत्रे च नियोजयेऽन्यन्यलिङ्गकः । (१४२-२७६, २७७)

इति मेर्दिनी ।

सारो वले स्थिरांशे च मञ्जि पुंसि जले धने ।

न्याय्ये कङ्गिबं त्रिषु वरे । (१२६-८५, ६६)

इति मेर्दिनी ॥

२८३ प्रतिसरसार

प्रतिसराः माल्यानि साराः धनानि यस्य ॥

२८४ प्रतिसरसार

प्रतिसरः नियोज्यः सारः न्याय्यः यस्य ॥

२८५ प्रतिसरसार

प्रतिसरः कङ्गणं सारः वरं श्रेष्ठं यस्य ॥

२८६ प्रतिसरसारप्रतिसरसारप्रतिसरसार

प्रतिसरः मण्डलम् । तद्रूपाः साराः जनाः । तेषां प्रतिसरः चमू-
पृष्ठम् । तस्य साराः मञ्जानः । प्रतिसरः करसूत्रम् । सारः बलम् ।
एते प्रियत्वेन सन्ति अस्य । अर्शश्चाह्यच् । (५. २. १२७)

न्याय्ये च नीरे च जने च सारम् । (१२७-२३)
इति विश्वः ॥

२८७ स्वःप्राकार

स्वः सुखविशेषस्य प्राकारः आवृतिः । आवरकः इति यावत् ॥

२८८ छपुरस्कार

छुं निर्मलं पुरस्करोति अङ्गीकरोति ॥

२८९ छतिरस्कार

छुं तरलं तिरस्करोति दूरीकरोति ॥

२९० छनमस्कार

छः छेदकः पापानां नमस्कारः यस्य ।

निर्मलं छुं समाख्यातं तरलं छुं प्रकीर्तितम् ।

छेदके छः समाख्यातो विद्वद्विदः शब्दकोविदैः । (१२, १३)

इति एकान्तरकोशः ॥

२११ क्षपुरस्कार

क्षस्य वयुषः पुरस्कारः संस्कारः यस्मात् ।
क्षः क्षेत्रे वयुषि प्रोक्तं क्षः क्षमायां तथाम्बरे ।
इति विश्वः ॥

२१२ स्वकफूल्कारक्षविनिष्कार

स्व एव स्वकः आत्मीयः यः फूल्कारः तेन क्षाणां यद्वसानां
विनिष्कारः निराकरणं यस्मात् ।
क्षः क्षेत्रे रजसि प्रोक्तो बुधैः क्षः शब्दशासने । (३७)
इति एकाक्षरकोशः ॥

२१३ प्रसमुत्सार

प्रकर्षेण समुत्सारयति सर्वान् । प्रत्ययकारित्वात् इत्यर्थः ॥

२१४ प्रसप्रकार

प्रकर्षेण । प्रकाराः भेदाः विशेषाः देवतिर्यङ्गमनुष्यादयः । तै सहितः ।
प्रकारौ भेदसाहश्रये । (२६६०)
इत्यमरः ॥

२१५ छलत्वकारप्रतिहतशार

छलमिव आचरति इति छलत्वकारः प्रकृष्टकृतिः येषां तेषां प्रति-
हताः शाराः वायवः । अर्थात् प्राणाः । येन ।
शारः शब्दवातयोः । (१२६. २०)
इति विश्वः ॥

२१६ क्षणगणशार

क्षणानि व्यापारस्थितयः । तासां गणः । तेन शारः शब्दः
मिश्रितः । सर्वदा निर्व्यापारः इति यावत् ॥

२१७ श्विदलंकार

दुओश्वि गतिवृद्धयोः (१. १०५६) अन्येभ्योऽपि दृश्यते
(३. २. १७८) इति क्रिप् । श्वयति इति श्वित् वर्धमानः अलंकारः यस्य ॥

२९८ ध्वदहंकार

ध्वंसति इति ध्वन् नष्टः अहंकारः यस्य ॥

२९९ स्वनिर्धार

लंसति इति सत् गतः निर्धारः निश्चयः यस्मात् । संसु ध्वंसु
अधःपतने (१. ७१०, ७११)

३०० द्रुमसहकार

द्रुमेषु वृक्षेषु सहकारः आग्रवृक्षः । तद्रूपः ।
द्रुमो वृक्षे पुराणोऽर्के ।
इत्यनेकार्थव्यनिमिञ्चरी ॥

३०१ द्रुमदुर्वार

द्रुमः सूर्यः । तद्वत् दुर्वारः अनिवार्यः ॥

३०२ श्रीह्रींकारक्रीक्रीकारह्रेहंकार

एतद्वर्णस्वरूपः । तच्चिरुपणं च आगमशास्त्रे । विस्तरभयात् न
लिख्यते ॥

३०३ स्वरुवरवार

स्वरुषु वारेषु वारः श्रेष्ठाः । तेषां वारः समूहः यस्य ।

वारः स्यादिदिवसे द्वारे दिवसवृन्दयोः ।

कुञ्जवृक्षे हरे वारो वारं मद्यस्य भाजने (१२६. १७, १८)
इति विश्वः ॥

३०४ त्सरुपारिवार

त्सरुः खड्गमुष्टिः । तेन युक्तः परिवारः परिजनः यस्य । मध्यमप-
दलोपिसमासः ।

त्सरुः खड्गादिमुष्टौ स्यात् (१६४७)।

इत्यमरः ।

परिवारः परिजने खड्गकोशे परिच्छदे ।

इति धरणिः ॥

३०५ स्वरुपरिवार

स्वरुपः यूपखण्डः परिवारः परिच्छदः यस्य ।

३०६ प्रस्तरवार

प्रस्तराणां यज्ञानां वारः संभक्तिः यस्मिन् । बृहृ संभक्तौ (६. ३८)
वर्ज ।

संस्तरप्रस्तरवेतौ प्रस्तराध्वरयोरपि ।

मणिपाषाणयोश्चापि यथाकम्मुदीरितौ (१३४. ११५)

इति विश्वः ॥

३०७ प्रस्तरवार

प्रस्तरा: पाषाणाः । अर्थात् मणायः । तेषां वारः द्वारं यस्य ॥

३०८ स्वरपरिवार

खरा: उदात्तादयः । तेषां परिवारः कोशः । परिवारशब्दस्य खड्ग-
कोशवाचित्वम् । समुदाये दृष्टाः शब्दाः कचित् अवयवेऽपि वर्तन्ते
इति न्यायात् ॥

३०९ श्रीप्रस्तार

श्रियं सरस्वतीं वर्णमात्ररूपां प्रस्तारस्यति । पिङ्गलरूपत्वात् ॥

३१० श्रीदोदार

श्रियं त्रिवर्गसंपदं ददति ते श्रीदाः । तेषु उदारः दक्षिणाः ॥

३११ ग्रहिलाकारस्पृष्ठव्याहार

ग्रहिलाः निर्बन्धवन्तः आकाराः इङ्गितानि तेषाम् । स्पृशति इति
स्पृष्ट व्याहारः उक्तिः यस्य ।

व्याहार उक्तिर्लिपितम् । (३१३)

इत्यमरः ॥

३१२ स्तृतगुणतार

स्तृताः विस्तृताः गुणाः एव ताराः हाराः यस्य ॥

३१३ स्फुरिततार

स्फुरि परिहासे । स्फुरितं परिहसितं तारं रजतं येन ॥

३१४ द्योतिततार

द्योतिताः प्रकाशिताः ताराः नक्षत्राणि येन ॥

३१५ क्लमसंतार

क्लमानां हर्षक्षयाणां सम्यक् तारः तरणं यस्मात् ॥

३१६ क्लेशाङ्गनरश्रन्धितवार

क्लेशाः पञ्च क्लेशाः अविद्यास्मितारागद्वेषमोहरूपाः । ते एव
अङ्गाराः । दाहकत्वात् । तेषां श्रन्धितः । श्रथि शैथिल्ये (१. ३५)
शिथिलितः वारः अवसरः येन ॥

३१७ स्फोडकवार

स्फुर्ड संवरणे (६. ६७) स्फोडकः संवरणाकारकः वारः हारः ॥

३१८ हुतकेदार

हुइ अपनयने । हुताः अपनीताः केदाराः पर्वताः येन । प्रलयका-
रित्वात् इति भावः ।

केदारः पर्वते शम्भौ क्षेत्रभेदालवालयोः (१३८. १६८)
इति विश्वः ॥

३१९ ज्वलनकडारप्रदर

ज्वलनः अश्वः । तद्वत् कडाराः पिङ्गलाः प्रदराः केशाः यस्य ।
अथवा ज्वलन इति पृथक् संबोधनम् । ज्वलन अश्विरूप । कडाराः
पिङ्गलाः प्रदराः केशाः यस्य इति पृथक् ॥

३२० मदारप्रदरमदार

मदाराः धूर्ताः । तेषाम् । दृ हिंसायाम् । आदोरप् (३. ३. ५७)
प्रपूर्वः । प्रदरः भङ्गः । तत्र मदारः हस्ती ।

मदारो द्विरदे धूर्ते (१३६-१६६)
इति विश्वः ॥

३२१ घोतिकडार

घोतः अस्ति एषां घोतिनः प्रकाशिनः कडाराः दासाः यस्य ।
प्रकाशो घोत आतपः (२. ३.)
इत्यमरः ॥

३२२ प्रदरकुठारप्रदरकुठार

प्रदरः नारीखक् । कुठारं कपटम् । अनयोः प्रदरः वाणाः । कुठारः
ब्रेदनकारी शस्त्रविशेषः । तद्रूप ॥

३२३ स्वादुकुठार

स्वादु प्रियं कुठारं मैथुनं यस्य ।
प्रदारो भङ्गनारीरुग्वाणा अस्त्राः कच्चा अपि
कुठारं मैथुने विद्यात् कुठारं कपटेऽपि च (१३६-१७७)
इति विश्वः ॥

३२४ स्वामितदास

स्वामिताः विश्वासिताः दासाः येन । स्वम्भु विश्वासे (१. ७६४)
णिजन्तः ।

दासः यूदे दानपात्रे भृत्यधीवरयोरपि (१७४. ३)
इति विश्वः ।

३२५ स्थितिकैलास

स्थीयते अस्मिन् इति स्थितिः । एताहक् कैलासः यस्य ॥

३२६ स्वामितहास

स्वामिताः प्रमादिताः । तान् हसति । स्वम्भु प्रमादे । (१. ४२०)
णिजन्तः ॥

३२७ प्रेमनिवास

प्रेमणाः स्नेहस्य निवासः स्थानम् ।

३२८ त्रोटितपाश

त्रोटितः क्लेदितः पाशः बन्धनं येन ।
पाशः पद्यादिवन्धने ।
इत्यमरः ॥

३२९ व्यथितहास

व्यथ भयसंचलनयोः (१. द०१) व्यथितः भीतः हासः क्षैष्यं
यस्मात् ॥

३३० क्रान्तविवास

क्रान्तः प्राप्तः विवासः समाप्तिः । अर्थात् आरब्धस्य । येन ॥

३३१ क्लमिकीनाश

क्लमी ग्लानियुक्तः कीनायः यमः यस्मात् । क्लमु ग्लानौ (४. ६८)
शमित्यष्टान्यो विनुण् (३. २. १४१)

कीनायः कर्षके क्लुद्रे कृतान्तपशुघातिनोः (१६६-२१)
इति विश्वः ।

३३२ क्रथनविलास

क्रथ हिंसायाम् (१. द३८) क्रथनं हिंसनं विलासः भावः यस्य ।

विलासो भावलीलयोः (१७५-२२)

इति विश्वः ।

३३३ ह्लालदभ्यासस्फूर्च्छितरास

ह्लाल चलने (१. द४४) ह्लालन् चलन् यः अभ्यासः पौनः पुन्यं
तेन स्फूर्च्छितः विस्तारितः रासः क्रीडा येन । स्फुर्च्छी विस्तृतौ
(१. २२८) णिजन्तात् कः । रास क्रीडायाम् । घञ् ॥

३३४ द्राढितवाश

द्राढृ ध्राढृ शोषणालमर्थयोः । द्राढितः शुष्कः वाशः इच्छा यस्य ।
वय कान्तौ (२. ७०) घञ् । कान्तिः इह इच्छा ॥

३३५ स्थलदिवकाशा

स्थल स्थाने (१. ८८६) स्थलन् तिष्ठन् अवकाशः आकाशः
यस्मिन् ॥

३३६ भ्रेषिनिकाशा

भ्रेष गतौ (१. ६३३) सर्वधातुभ्यः इन् । भ्रेषः गच्छन् निकाशः
उपमा यस्य ।

निकाशो निश्चये तुल्ये । (१६८-२१)
इति विश्वः ॥

३३७ स्त्यायितभास

स्त्यै च्यै शब्दसंघातयोः (१. ८५६) णिजन्तः । स्त्यायिताः
संघातं प्रापिताः भासाः दीप्तयः येन ॥

३३८ क्रोशितभास

कुश आह्वाने (१. ४०६) णिजन्तः । क्रोशिताः आह्वायिताः भासाः
गृध्राः येन । मैरवरूपित्वात् ।

भासो भोसि समाख्यातो गोष्टे कुकुटगृध्रयोः (१७४-२)
इति विश्वः ॥

३३९ ह्वरणग्रास

ह्व कौटिल्ये (१. ६७८) ह्वरणं कौटिल्यं ग्रसति भक्षयति । ग्रसु
अदने (१. ६६१) कर्मण्यग् ॥

३४० म्नातन्यास

म्ना अभ्यासे (१. ६७६) म्नातः अभ्यस्तः न्यासः मातृकादि-
न्यासः येन ॥

३४१ क्षुरसङ्काशा

क्षुरेण शस्त्रविशेषेण सङ्काशः सद्यथः । तीक्ष्णत्वात् ॥

३४२ स्ववितप्रास

स्व गतौ (१. ८७) स्ववर्णं स्ववः । सः संज्ञातः यस्य स्ववितः
निष्फलीकृतः प्रासः कुन्तः । अर्थात् शत्रूणाम् । येन ।
प्रासस्तु कुन्तः (१६५४)
इत्यमरः ॥

३४३ स्थायिश्वास

स्थायिनः श्वासाः यस्य । स्थायी इत्यत्र ग्रह्यादित्वात् (३. १. १३४)
शिनिः ॥

३४४ ध्यातविकाश

ध्यातेन ध्यानेन विकाराः प्रकाशः यस्य ॥

३४५ स्नातविभास

स्नातं अस्मिन् इति स्नातः । अर्शआद्यच् (५. २. १२७) विभासः
तीर्थविशेषः येन ॥

३४६ स्थापितवास

स्थापितः वासः व्यवस्था येन ।

वासो गृहे व्यवस्थाने वासः स्यादाढर्षके (१७४-७)
इति विश्वः ॥

३४७ ध्मातहुताश

ध्मा शब्दाभिसंयोगयोः (१. ६७३) ध्मातः प्रज्वालितः हुताशः
अग्निः येन ॥

३४८ प्रातबुधाश

प्रा पूरणे (२. ५२) प्राता पूर्णिकृता बुधानां पण्डितानां आशा
वाङ्मा येन ॥

३४९ स्वयंनिराश

स्वयं आत्मना निराशः इच्छारहितः ॥

३५० प्रायितरास

प्रीङ् प्रीतौ (४. ३६) प्रायितः प्रीतिविषयीकृतः रस एव रासः
स्वादः येन ॥

३५१ त्यक्तोच्छ्वासस्पर्धिविनाश

त्यक्तः यः उच्छ्वासः विनासः तेन स्पर्धिनां शत्रूणां विनाशो
यस्मात् ॥

३५२ क्लूरत्रास

क्लूरन् नृशंसान् त्रासयति । त्रसी उद्गेगे (४. १०) गिजन्तात्
कर्मण्यण् ।

क्लूरस्तु कठिने धोरे नृशंसे त्वभिष्ठेयवत् (१२७-२५)
इति विश्वः ॥

३५३ श्यायितकास

श्येङ् गतौ (१. १०१२) गिजन्तः । श्यायितः गमितः कासः
रोगविशेषः येन ॥

३५४ ऋदितश्वास

ऋद मर्दने (१. ८०४) ऋदितः नाशितः श्वासः रोगविशेषः येन ॥

३५५ स्यमिताश्वास

स्यम वितक्ते (१०. १५४) गिजन्तात् कः । स्यमितः तर्कं
प्रायितः आश्वासः व्यसनं येन ।

आश्वासो निर्वृतौ मतः ।

आश्यायिकापरिच्छेदेऽप्यम्यासे व्यसनेऽन्तके (१७५-२१)

इति विश्वः ॥

३५६ ग्रस्तोज्जास

ग्रस्तान् व्याध्यादिना उज्जासयति मोक्षयति । जसु मोक्षये
(४. १०२) गिजन्तः । उत्पूर्वः ॥

३५७ स्वादितघासस्वतनुम्लास

स्वाद आस्वादने (१. २८) स्वादितः घासः तुणविशेषः येन सः बलीवर्द्दः नन्दी । तेन स्वस्य तनुं शरीरं म्लासयति । म्लास्तु दीप्तौ । गिर्जन्तः ॥

३५८ त्रौकितमास

त्रौक्तु गतौ (१. ६६) त्रौकिताः गमिताः मासाः कालभेदाः येन । चिरजीवित्वात् ॥

३५९ श्वेतितवास

श्वेतितं श्वेतं वासः वस्त्रं यस्य ॥

३६० परप्रकाश

परः उत्कृष्टः प्रकाशः प्रहासः यस्य ।

३६१ स्वपत्प्रकाश

स्वपन्ति ते स्वपन्तः प्रकाशाः आतपाः । अर्थात् तेजांसि । यस्मिन् ।

प्रकाशोऽतिप्रसिद्धे स्यात् प्रहासातपयोः स्फुटे (१६६-२०)
इति विश्वः ॥

३६२ त्विद्विजतकाश

त्विषा जिताः काशाः तुणविशेषाः येन ।

काशस्तुणे स्यात् त्वचथौ वाराणस्यां तु काश्यये (१६८-७)
इति विश्वः ॥

३६३ क्रथितायास

कथ हिंसायाम् (१. ८२८) क्रथितः दूरीकृतः फलदानेन आयासः परिध्रमः येन ॥

३६४ श्लथहृष्टास

श्लथः शिथिलः हृष्टासः रोगविशेषः यस्मात् ॥

३६५ द्विट्कुकलास

द्विषः शत्रवः कृकलासाः सरटाः इव यस्य ॥

३६६ भ्रव्यत्यासत्रपितव्यास

भ्रुवः व्यत्यासेन त्रयितः लज्जितः व्यासः सुनिः येन । अपूष्
लज्जायाम् (१. ३६६) गिजन्तः । घटादित्वात् मित्वेन हस्वः ।

व्यासो मुनौ स्याद्विस्तारे (१७४. ७)
इति विश्वः ॥

३६७ त्रुफितव्यास

त्रुफ हिंसायाम् (१. ४३७) त्रुफितः नाशितः व्यासः विस्तारः
येन । नाशकत्वात् ॥

३६८ स्तरणह्रास

स्तरञ्च आच्छादने (५. ६) स्तरणं आच्छादनम् । तस्य ह्रासः
क्षयः यस्य । दिग्म्बरत्वात् ॥

३६९ प्रियविश्वास

प्रियः विश्वासः प्रत्ययः यस्य ॥

३७० व्रणितपलाशा

ब्रणः संजातः येषां ते ब्रशिताः मारिताः । पलं मांसं अश्वन्ति
ते पलाशाः व्याघ्रादयः येन । मृगयाप्रियत्वात् ॥

३७१ छन्नपलाशा

छद अपवारणे (१०. २६०) छन्नाः अपवारिताः पलाशाः राक्षसाः
येन ।

पलाशः किंशुके सांख्यां हरिते राक्षसेऽपि च ।

पत्रे पलाशम् (१६६-२३, २४)

इति विश्वः ॥

३७२ छातपलाश

बो छेदने (४. ३८) छातानि पलाशानि पचाशि क्रीडार्थं येन ॥

३७३ प्रेपितकाश्चोण

प्रकर्षण ईप्सितः । काश्यां भवाः काशाः लोकाः । तेषां शोणः संघातः यस्य । शोणृ संघाते (१. ४८४) घञ् ।

३७४ पलाश

पलाशः ब्रह्मवृक्षः । तत्स्वरूपः ॥

३७५ ग्रणितव्याश

ग्रण शब्दे । ग्रणितुं योग्यः ग्रणितव्यः । वाच्यः इत्यर्थः । आशः । अं ब्रह्माणं श्यति तनूकरोति इत्याशाः ।

आकाशो ब्रह्मणि प्रोक्तः ।

इत्येकाक्षरकोशः । शो तनूकरणे (४. ३७) आतोऽनुपसर्गे कः (३. २. ३) ॥

३७६ स्तनितखलाशद्रोहिनिरास

स्तनिता: शब्दयुक्ताः खलाः दुष्टाः । शः श्रेष्ठः । तद्भिन्नाः अशाः । ईद्वासाः ये द्रोहिणाः शत्रवः तेषां निरासः निराकरणं यस्मात् ।

शकारः कथितः श्रेष्ठः ।

इत्यनेकार्थः ॥

३७७ कूरपरासस्तिनग्धाभ्यासस्तुक्

कूरभ्यः परे अन्ये । न विद्यते सः कोपः येषां ते असाः । स्तिनग्धाः स्नेहयुक्ताः । तेषु अभ्यासेन संमुखोपवेशेन स्नोचते प्रसीदति । आस उपवेशने (२. ११) अभिपूर्वः । घञ् । षुच प्रसादे (१. १८८) क्षिप् ।

सः कोपे वारणे रास्ये तथा शूलिनि कीर्तिः ।

इत्यनेकार्थः (३५) ॥

३७८ संन्यास

सतः साधून् नितरां आ समन्ताङ्गवेन असति स्वीयवेन आदते । अस गतिदीप्त्यादानेषु (१. ६३४) ॥

३७९ स्वःपतिशास

स्वःपर्ति इन्द्रं शास्ति ॥

३८० प्रभाप्रकाश

प्रभाभिः प्रकाशते ॥

३८१ व्यापदशाश्च

व्यापाः दशसंख्याकाः आशाः दिशः येन ॥

३८२ द्विष्टशास

द्विष्टान् अप्रीताद् यति खण्डयति हति द्विष्टदः । दो अवखरडने
(४. ४०) कः । ताद्वराः शासः खड्गः यस्य ॥

३८३ क्लिष्टशास

क्लिष्टाः क्लेशयुक्ताः । तेषां याः शन्यादिदशाः ताः स्यति नाशयति ।
यो अन्तकर्मणि (४. ३६) ॥

३८४ प्रापितलास

प्रकर्षेण अयितः प्राप्तः लासः नृत्यं येन । अय गतौ (१. ५०३, ६३५)
कः । लस शिल्पयोगे (१०. १८६) घज् ॥

३८५ स्वरितविभास

स्वः स्वर्गं इताः प्राप्ताः स्वरिताः । तान् विशेषेण भासयति
दीपयति ॥

३८६ भ्रेजितनास

भ्रेजृ दीप्तौ (१. १६३) भ्रेजिता शोभिता नासा द्वारोर्ध्वदारु यस्य

नासा तु नासिकायां स्यान्नासा द्वारोर्ध्वदारुष्णि (१७४. ११
इति विश्वः ॥

३८७ ग्लपितपिपास

ग्लै हर्षत्तये (१. ८५२) ग्लास्तावनुवमां च (धा. पा. १. ८६, पा. ६. ४. १२) इति मित्वम् । ग्लपिता ग्लानि प्रापिता पिपासा पातुं इच्छा येन ॥

३८८ प्रहतयियास

प्रकर्षेण हता यियासा गन्तुं इच्छा येन । स्थाणुः इत्यर्थः ॥

३८९ स्यूतसमास

स्यूतः मिलितः समासः संक्षेपः यस्य । अणिमसिद्धिसंयुक्त इत्यर्थः ॥

३९० स्नपितविपाश

स्नपितं स्नानप्रयोजकं व्यापारः । तत् यस्याः सा स्नपिता इति अर्शआदच (५. २. १२७) तादशी विपाशा नदी यस्मात् ॥

३९१ ह्रसिताकाश

ह्रसितः ह्रस्वीकृतः आकाशः येन ॥

३९२ स्खकार्पास

स्खिवु गतिशोषणयोः (४. ३) क्रिप् । उच्चरत्वर (६. ४. २०) इति ऊद । स्मीव्यति इति सः गतम् । कर्पासस्य विकारः कार्पासं वस्त्रं यस्मात् । दिगम्बरत्वात् ॥^१

३९३ ज्युतदुर्वास

ज्युड गतौ (१. १००५) ज्युतः गतः दुष्टः वासः वासना यस्मात् ॥

३९४ क्षणुद्विध्यास

क्षणु तेजने (२-२८) क्रिप् । क्षणौति इति क्षणुत् उत्तेजयित्री दिध्यासा ध्यानेच्छा यस्य ॥

३१५ स्त्रिदिवास

स्त्रीपूर्णः दिशः वस्ते आच्छादयति ॥

३१६ ब्रजदधिवास

ब्रजन् गच्छन् अधिवासः धूपनादिभिः संस्कारः यम् ।

अधिवासो निवासे च संस्कारे धूपनादिभिः । (१७८-१०)

इति विश्वः ॥

३१७ द्युसदधिवास

दिवि सीदन्ति इति द्युसदः देवाः । तेष्वधिवासः निवासः यस्य ॥

३१८ ह्रीच्छितदाश

ह्रीच्छ लज्जायाम् (१. २२५) ह्रीच्छिताः लज्जिताः । दाशृ दाने (१. ६३१) पचायच् (३. १. १३४) दाशाः दातारः यस्मात् ॥

३१९ क्षोटितदाश

क्षोट क्षेपे (१०. ३२६) क्षोटिताः लिप्ताः दाशाः कैवर्ताः येन ।
दशति मत्स्यान् इति दाशः । दंसेष्टनौ न आ च (३. ५-१५, १६)
यद्वा दाश्यते मूल्यं अस्मै । दाशृ दाने (१-६३१) घरू ।

शालो छुषे धीवर एव दाशः ।

इति शब्दभेदः ।

कैवर्तभृत्ययोर्दर्सो दासी वाणा च चेतिका ।

इति रुद्रात् दन्त्यान्तोऽपि ॥

४०० प्रचितचकास

प्रचितः संचितः चकासः दीप्तिः येन । चकासृ दीप्तौ (२. ६५)
घञ् ॥

४०१ प्रीणितदास

प्रीणिताः तर्पिताः दासाः दानपात्राणि येन ॥

४०२ ध्रजितस्पाशा

ध्रज गतौ (१. २३२) ध्रजितः गतः स्पाशः वाधा यस्मात्
स्पश वाधने (१. ९३६) घञ् ॥

४०३ ध्वजितस्पाशा

ध्वजिताः गताः स्पशाः एव स्पाशाः चाराः यस्मात् । सर्वेष्वत्वात्
ध्वज गतौ (१. २३८)
अपर्सर्पश्वरः स्पशः (१४९३)
इत्यमरः ॥

४०४ ध्वजितकास

ध्वजितः गतः कासः कुत्सितशब्दः यस्मात् । ध्वजि गतौ (१. २३६)
कः । कासू राव्यकुत्सायाम् (१. ६५४) घञ् ।

४०५ द्रवदितिहास

द्रु गतौ (१. ६६२) द्रवन्तः प्रचरन्तः इतिहासाः पुरावृत्तानि
यस्य ॥

४०६ द्यदर्वासःकृतपरिहासप्रकरविलास

द्यु अभिगमने (२. ३१) क्रिप् । द्युत् अभिगतः यः दुर्वासाः
ऋषिः तस्य कृतः यः परिहासः तस्य प्रकरः समूहः । तद्रूप एव
विलासः लीला यस्य । कृष्णशिवयोरभेदात् ॥

४०७ प्रद्रुतकास

प्रद्रुतः प्रचलितः कासः शातनं यस्मात् । कस गतिशासनयोः
(२. १४) घञ् ॥

४०८ ह्लादकरास

ह्लादकः सुखकरः रासः ध्वनिः यस्य ।

रासः कोलाहले ध्वनौ ।

भाषाशृङ्खलके रासः (१७४-३, ४)

इति विश्वः ।

४०९ प्रफुल्लवास

फुल्ल विकसने (१. ५६५) पचाद्यच् (३-१-१३४) प्रफुल्लः
विकसिताः वासाः आटरुषकाः यस्य ।

वासो गृहे व्यवस्थाने वासः स्यादाटरुषके (१७४, ७)
इति विश्वः ॥

४१० व्यंसकवास

व्यंसाः एव व्यंसकाः धूर्ताः । तान् अस्यति क्षिपति । असु छेपणे
(४. १००) कर्मणि अण् ॥

४११ व्यञ्जकवास

अञ्जू व्यक्तिग्रहणकान्तिगतिषु (७. २१) विशेषण अञ्जकः
कान्तियुक्तः वासः गृहं यस्य ॥

४१२ प्रचरद्रास

प्रचरन्तः रासाः भाषाप्रबन्धाः यस्य ॥

४१३ प्रवरप्रास

प्रवरान् उत्कृष्टान् प्रासयति विस्तारयति । प्रस विस्तरणे (१. ८०३)
कर्मणि अण् ॥

४१४ प्रधृतकपाल

प्रकर्षेण धृतं कपालं शिरोऽस्थि येन ।

कपालं शिरसोऽस्थि स्याद्दाढः शकले बजे (१५७-१०३)

इति विश्वः ॥

४१५ त्रिभुवनपाल

त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनम् । पात्रादित्वात् न डीप् ।
तत् पालयति ॥

४१६ प्रगुणकृपाल

प्रगुणां भूयसीं कृपां लाति आदते । अर्थात् स्वभक्तेषु । आतो-
ऽनुपसर्गे कः । (३. २. ३)

४१७ प्रकृततमाल

अतिशयेन प्रकृतः प्रकरणविषयीकृतः प्रकृततमः । तं अलति
भूषयति । अल भूषणपर्यामिवारणेणु (१. ५४८) कर्मण्यण् ॥

४१८ प्रसरदरालप्रस्त्रचितवालप्रियतमवाल

प्रसरन्तः अरालाः कुटिलाः प्रश्चिताः शोभिताः वालाः केशाः
यस्याः सा प्रियतमा वाला स्त्रीः यस्य ।
अरालः कुटिले सर्जरसे समददन्तिनि (१५७-१०६)
इति विश्वः ॥

४१९ प्रवलितवाल

प्रकर्षेण वलितं प्रवृद्धं वालं वलं यस्य । कलिवली कामधेनू ।
वालः केशो वलं वालम् ।
इत्यनेकार्थः ॥

४२० श्लोणितवाल

श्लोणृ संघाते (१. ४८५) श्लोणिताः संधीभूताः वालाः वेगाः
यस्य ।
वालो वेग उदाहृतः ।
इत्यनेकार्थः ॥

४२१ भ्रंसितवाल

भ्रंसिताः दूरीकृताः वालाः मूर्खाः येन ।
वालः कचे शिशौ मूर्खैः (१५०-२१)
इति विश्वः ॥

४२२ प्रभवरवाल

प्रकृष्टा भाः यस्य इति प्रभः । वरः उत्कृष्टः वालः शिशुः यस्य ॥

४२३ भ्राजन्माल

भ्राजन्तः शोभमानाः मालाः जनाः यस्य ।

४२४ कलुतकरवालध्वनितविदाल

कलुड् गतौ (१. १००५) कलुतः प्राप्तः यः करवालः खड्गः तेन
ध्वनिताः विदालाः विदलनानि येन । दल विशरणे (१. ५८१) घञ् ॥

४२५ च्युतज्ञस्त्रालस्फुटशैवालप्रतिमितवाल

च्युड् गतौ (१. १००४) च्युतः गतः जस्त्रालः कर्दमः येभ्यः
तादशानि स्फुटानि विशरणशीलानि शंवालानि । तेषां प्रतिमिताः
सद्वरीकृताः वालाः केराः यस्य ॥

४२६ स्फुलितजटाल

स्फुलितः ज्ञानविषयः । स्फुल संचलने (६. ९६) जटालः जटा-
सहितः ॥

४२७ द्विजपतिभाल

द्विजपतिः चन्द्रः भाले मस्तके यस्य ॥

४२८ द्युतिनिधिभाल

द्युतिनिधिः सूर्यः । तद्वत् भालं तेजः यस्य ।

भालं ललाटमहसोः (१४२-१३)

इति विश्वः ॥

४२९ प्रमदकुलाल

प्रमदसम्मदौ हर्षे (३. ३. ६८) प्रमदानां हर्षणां कुलालः कुम्भ-
कारः । अर्थात् निर्माता ।

कुलालः कुम्भकारे स्यात् कुद्धकुम्भे कौशिकेऽपि च (१५७-१०८)

इति विश्वः ॥

४३० प्रतिमठतालप्रभृतिविशाल

प्रतिमठसंशकः यः तालः तत्रभृतीश् विशालयति विस्तारयति ।

तालः करतलेऽङ्गुष्ठमध्यमाभ्यां च समिते ।

गीतकालक्रियामाने करस्काले द्रुमान्तरे ।

वाद्यभाष्टे च कांस्यस्य त्सरौ तात्यजटौषधौ ।
कुमीवं तु हरिताले स्यात् । (१४६-२३, २४)
इति मेदिनी ॥

४३१ प्राविजितताल

प्रकर्षेण विजितः उच्चत्वेन तालः तालवृक्षः येन ॥

४३२ धमापितताल

धमा शब्दाश्चिसंयोगयोः (१. ९७४) गिजन्तः । धमापितः शब्दा-
पितः तालः कांस्यनिर्मितवाद्यविशेषः येन ॥

४३३ ग्लेवितताल

ग्लेवृ सेवने (१. ५३२) ग्लेवितः सेवितः तालः नृत्यसमये
करास्फालं येन ॥

४३४ प्रियाहिन्ताल

प्रियाः हिन्तालाः वृक्षविशेषाः यस्य ॥

४३५ प्रतिपातालप्रणिहितखाल

प्रतिपातालं प्रणिहितं प्रेषितं खालं खलसमूहः येन ॥

४३६ म्लक्ष्यपियाल

म्लक्ष्य अदने (१०. १२०) म्लद्यः भद्यः पियालः पियालस्य
राजादनवृक्षस्य फलं यस्य । फले लुक (४. ३. १६३) इत्यग्नो लुक ।

राजादनं पियालः स्यात् ।
इत्यमरः (७१८) ॥

४३७ स्थगितज्वाल

स्थगिताः संवृताः ज्वालाः । अर्थात् अग्नेः । येन । स्थगे संवृतौ
(१. ८२७) ॥

४३८ ध्रुवसुरशाल

ध्रुवः निश्चलः सुराणां शालः प्राकारः । तद्रूपः ।

प्राकारो वरणः शालः ।

इत्यमरः (५६६) ॥

४३९ द्रमसुखशाल

द्रुमाणां वृक्षाणां सुखं शालयति गमयति । वर्षकत्वात् । शल
गतौ (१. ५१९ ५८२)

४४० क्षपितमृणालछविकणिशाल

क्षपिते (१. ९६१) गिजन्तः । क्षपिता । तिरस्कृता इति यावत् ।
मृणालस्य विसस्य छविः दीप्तिः येन । अतिशुभ्रत्वात् । तावशः यः
फणी शेषः तेन शालते शोभते । शाङ्कृ श्लाघयात् (१. ३०९) डलयोः
ऐक्यात् धातूनां अनेकार्थत्वात् शोभार्थः ॥

४४१ प्रकटशिखाल

शिखा चूडा अग्निशिखा वा अस्ति अस्य शिखालः । प्राणिस्था-
दातो लजन्यतरस्याम् (५. २. ९६) इति लच्छ । प्रकटं शिखालः ।
सुषुप्ता (२. १. ४) इति समाप्तः ।

शिखा शिफायां चूडायां ज्वालायामग्रमात्रके ।

लाङ्गल्यां चापि शाखायां चूडायां च शिखण्डनि (२२-५) ।

इति विश्वः ॥

४४२ प्रथितरसाल

प्रथ प्रस्वाने (१. ८०२, १०. १९) प्रथितः विस्वातः रसालः
इत्तुः । तद्रूपः ॥

४४३ प्रचुररसाल

प्रचुरा भूयसी रसाला जिहा यस्य ।

रसाला मार्जितायां स्याजिह्वादूचूर्णविदारिषु ।

रलालं सिहके वाले रसालश्चेन्नुचूतयोः (१५९. १२४)

इति विश्वः ॥

४४४ श्रीफलशाल

श्रीफलाः मालूरवृक्षाः । तद्युक्ता शाला अगारैकदेशः यस्य ।

मालूरश्रीफलाद्युभौ (७१२)

इत्यमरः ।

शालो हालवृपे मत्स्यग्रभेदे सर्जपादपे ।

शाला गृहतरस्कन्धे शाखागारैकदेशयोः (१५०-१४)

इति विश्वः ॥

४४५ द्रुहिणविडाल

द्रुहिणः ब्रह्मा । तस्य विडालः मार्जारः । भद्रकत्वात् ॥

४४६ प्रतिहतकाल

प्रतिहतः तिरस्कृतः कालः मृत्युः येन । मृत्युंजयत्वात् ॥

४४७ स्थिरतम

अतिशयेन स्थिरः स्थिरतमः मोक्षः । तद्रूपः ।

स्थिरो निश्चलमोक्षयोः (१३२-८७)

इति विश्वः ॥

४४८ कालद्युतिधर

काला श्यामला या द्युतिः शोभा तस्याः धरः धारकः । असिता-
ङ्गमैरवस्तुपित्वात् ॥

४४९ काल

कालः महाकालः ॥

४५० द्योतितकाल

द्योतितः शोभितः प्रलयकाले कालः यमः येन ॥

४५१ क्षेपितकाल

क्षेप प्रेरणे (४. १४, ६. ५) क्षेपितः गमितः कालः समयः येन ।

कालो मृत्यौ महाकाले समये यमकृष्णयोः (१४९. ११)

इति विश्वः ॥

४५२ श्लिकुवाचालप्रमथकुपाल

श्लिकवः भूत्याः । वाचालाः वक्तारः । ईद्वशाः ये प्रमथाः गणाः
तेषां कुपालः राजा । कुं पृथर्यां पालयति इति कुपालः ॥

४५३ प्रेषितहाल

अतिशयेन प्रिया प्रेषा । प्रेषा कृता प्रेषिता हाला सुरा येन । प्रेषा-
रादात् तत्करोति इति णिजन्तात् कर्मणि कः ॥

४५४ श्रेष्ठितहाल

अतिशयेन प्रशस्यः श्रेष्ठः । तावक् कृतः हालः नृपतिविशेषः येन ।
हाला सुरायां नृपतौ च हालः (१५२. ४५)
इति विश्वः ॥

४५५ इयावनिगाल

श्यावः श्यामः निगालः गलोद्देशः यस्य ।
निगालस्तु गलोद्देशः (१५६३)
इत्यमरः ॥

४५६ क्षरदघजाल

करत् दूरीभवत् अधजालं पापसमूहः यस्मात् ॥

४५७ प्रार्द्धितज्ञाल

ऋधु वृद्धौ (४. १३५, ५. २४) प्रार्द्धिताः प्रवर्धिता जालाः
कदम्बवृद्धाः येन ॥

४५८ क्षेवितज्ञाल

क्षेवु निरसने (१. ५९९) णिजन्तः । क्षेवितः निरसितः जालः
दम्भः येन ।

जालं गवाक्ष आनाये क्षारके दम्भवृद्धयोः ।
जालो नीपद्मुमे (१५०-१८)
इति विश्वः ॥

४५९ म्लासिव्याल

दुम्लासृ दीसौं । घज् । म्लासः विद्यते येपां ते म्लासिनः व्यालाः
सर्पाः यस्य ॥

४६० स्तव्यव्यालव्यालव्यालव्याल

स्तव्याः रुद्राः व्यालाः क्रूराः । व्यालाः दुष्टदन्तिनः । व्यालाः
शटाः । व्यालाः श्वापदाश्च येन ।

४६१ करालस्फूर्जज्जवालज्जवालितपलाल- छविकालिकाल

कराला भीषणा स्फूर्जन्ती देवीप्यमाना ज्वाला शिखा यस्य ।
तादृशः ज्वलितः उहीसः यः पलालः तृणविशेषः तद्वत् छविः यस्य ।

करालो दन्तुरे तुङ्गे करालं च कुठारके ।

करालो त्रणत्लेऽपि करालो भीषणोऽन्यदत् (१५७-१०६, १०७)

इति विश्वः । कलिः कलहः । तं कालयति नाशयति । छविशब्द-
न्तेन सह कर्मधारयः । कल शब्दसंख्यानयोः (१. ५२६) इति भ्वादिः ।
हेतुमति च (३. १. २६) इतिगिच्च । कलिवल्योः कामधेनुत्वात्
नाशनेऽर्थे वृत्तिः ॥

४६२ प्रखरतमाल

प्रखरः तीक्ष्णः तमालः खड्गः यस्य ।

तमालस्तिलके खड्गे तापिञ्छे सरलद्रुमे (१५७-१०२)

इति विश्वः ॥

४६३ प्रमुखकरालत्रिशिखकराल

प्रमुखं श्रेष्ठं करालं तुङ्गं त्रिशिखानां त्रिशूलानां करालः ब्रजः यस्य ।

प्रमुखः प्रथमे श्रेष्ठे (२३. १०)

इति विश्वः ।

त्रिशिखं शिखे विद्यात् त्रिशूले राक्षसान्तरे (२३. ८)

इति विश्वः ॥

४६४ प्रसुखदरालनिश्चिखकराल

प्रसुखः प्रथमः । अर्थात् मुख्यः । स इव आचरन् प्रसुखन् अरालः
समददन्ती । स इव यः निश्चिखः नाम राज्ञसः तस्य करालः भीषणः ।
कुठारच्छेदनकारी इत्यर्थः । रामरूपेण तेनैव मारितत्वात् ॥

४६५ प्रीतकरालक्रौञ्चमरालप्रियकशृगाल

प्रीताः तुष्टाः । करालाः दन्तुराः । ईद्वराः ये क्रौञ्चाः पक्षिविशेषाः ।
मरालाः हंसाः । प्रियकाः चित्रमृगाः । शृगालाः जम्बुकाः च यस्मात् ।
प्रियकः प्रीतशाले स्याद्वीये चित्रमृगेऽलिङ्गि (७. ५७)
इति विश्वः ॥

४६६ ध्रुवसुखधाम

ध्रुवस्य स्थिरस्य सुखस्य धाम स्थानम् ॥

४६७ स्फाटिकधाम

स्फाटिकं स्फटिकरचितं धाम गृहं यस्य ॥

४६८ द्युतिपतिधाम

द्युतिपतेः सूर्यस्य धामानि किरणाः । तच्चुल्याः किरणाः यस्य ॥

४६९ व्यलीकधाम

व्यलीकं अनृतं धाम जन्म यस्य ।

व्यलीकं त्वनृतं प्रिये (२३५६)

इत्यमरः ॥

४७० त्रिवर्गधाम

त्रिवर्गः सत्त्वरजस्तमांसि धाम देहः यस्य ॥

४७१ स्वतन्त्रधाम

स्वतन्त्रं अनन्याधीनं धाम प्रभवः यस्य ।

धाम देहे गृहे रथमौ स्थाने जन्मप्रभावयोः (द८. ८०)

इति मेदिनी ॥

४७२ प्रलयनिराम

प्रलये निरामः निर्गतः आमः रोगः यस्मात् ।

आमो रोगे तद्विशेषेऽप्यामोऽपकेऽपि वाच्यवत् । (११०. ८)
इति विश्वः ॥

४७३ श्रियाभिराम

श्रिया विभूत्या अभिरामः मनोहरः ॥

४७४ स्वनिहितराम

स्वस्मिन् निहितः रामः । रमन्ते अस्मिन् योगिनः इति रामः परं
ब्रह्म । येन ।

रमन्ते योगिनो यस्मिन् नित्यानन्दे चिदात्मनि ।

इति । रामपदेन अत्र परं ब्रह्म अभिधीयते ॥

४७५ स्नेहाराम

स्नेहस्य आरामः उपवनम् ।

आरामः स्यादुपवनम् (६५२)

इत्यमरः ॥

४७६ ह्रेपितराम

ह्रेपितः लज्जां प्रापितः दाशरथिद्वारा रामः परशुरामः येन ॥

४७७ स्नेहितराम

स्नेहितः स्नेहविषयीकृतः रामः मनोङ्गः जनः येन ॥

४७८ म्लेवितराम

म्लेच्छ सेवने (१. ५३५) म्लेवितः सेवितः रामः दाशरथः येन ॥

४७९ प्रतिसृतराम

प्रतिसृतः अनुसृतः रामः हलायुधः येन ॥

४८० प्रणयितराम

प्रणयः संजातः ययोः तौ प्रणयितौ रामौ सितासितौ येन ॥

४८१ अद्वितराम

अद्वितौ अद्वां प्रातौ रामौ पशुविशेषौ पशुविशेषौ वा यस्मिन् ।

रामा स्त्री जामदग्न्यश्च रामो रामौ सितासितौ ।

रामः पशुविशेषे च रामो दशरथात्मजे (६०)

इत्यनेकार्थः ।

रामः पशुविशेषे स्याज्जामदग्न्ये हलायुधे ।

राघवे चासिते श्वेते मनोङ्गेऽपि च वाच्यवत् (१११. २१)

इति विश्वः ॥

४८२ स्वक्तविराम

सुष्ठु अक्तः व्यक्तः विरामः अन्तः यस्मात् । अञ्जु व्यक्तिप्रकाश-
कान्तिगतिषु (७. २१.)

४८३ द्रावकवाम

द्रावकः विदग्धः वामः हरः । कर्मधारयः ।

द्रावकस्तु शिलाभेदे विदग्धे घोषकेऽपि च (९. ८२)

इति विश्वः ॥

४८४ प्रार्पितवामच्योतितवाम

प्रकर्षेण अर्पितं वामं द्रविणम् । तेन । च्युतिर् आसेचने (१. ४०)
च्योतिताः आसिक्ताः वामाः सुन्दराः भक्ताः येन ॥

४८५ इच्योतितवाम

इच्युतिर् ज्ञरणे (१. ४१) इच्योतिताः ज्ञारिता वामा मेधा येन ।

४८६ स्फेटितवाम

स्फिट स्नेहने (१०. ३६) स्फेटिता स्निग्धा वामा पावेती यस्मिन् ॥

४८७ स्मेटितवाम

स्मिद् अनादरे (१०. ३७) स्मेटिताः अनादताः वामाः प्रतीपाः
येन ।

वामं सव्ये प्रतीपे च द्रविणे चातिसुन्दरे ।
पयोधरे हरे कामे विद्याद्वापापि च स्त्रियाम् । (१११. २२, २३)
इति विश्वः ॥

४८८ स्फेटितकाम

स्फट्ट हिंसायाम् (१०. ९१) स्फेटितः हतः कामः येन ॥

४८९ स्मायककाम

स्मायकः विस्मयकारकः कामः रेतः यस्य ॥

४९० त्र्यक्षरकाम

त्रीणि अक्षराणि यस्मिन् तत् त्र्यक्षरकम् । शेषाद्विभाषा (५. ४. १५४) इति कृ । अमति गच्छति । अम गत्यादिषु (१. ४९३)

४९१ त्रिलोककाम

त्र्यवयवः लोकः त्रिलोकः । तं कामयते । कमु कान्तौ (१. ४७०) कान्तिः इच्छा ॥

४९२ प्रपठितसामाद्विजकृतकाम

प्रपठितं अधीतं साम वेदविशेषः यैः तावशाः ये द्विजाः तेषां कृतः कामः अभिलाषः येन ।

कामः स्मरेऽभिलाषे च कामं रेतोविलासयोः (११०. ९)
इति विश्वः ॥

४९३ द्वेलितभाम

द्वेल गतौ (१. ५७२) द्वेलितः गमितः भामः सूर्यः येन ॥

४९४ द्राघितभाम

द्राघृ सामर्थ्ये (१. ११५) द्राघितः समर्थः भामः क्रोधः यस्यः ॥

४९५ व्यापितभाम

व्यापिता व्याप्ति प्रापिता भामा दीप्तयः यस्य ॥

४९६ स्कुन्दितभाम्

स्कुदि आप्रवणे (१. ९) आप्रवणं उद्धरणम्। स्कुन्दिताः
उद्धताः भामाः नगराण्य येन ॥

४९७ भ्राशितभाम्

आशिताः दीसाः भामाः घट्टाः घण्टाः वा यस्य ।

भामः क्रोधे रवौ दीसौ धूमे नगरघण्टयोः ।

घट्टयोरिति वा ।

इति विश्वः ॥

४९८ स्तावितनाम्

स्तावितं स्तुतिविषयीकारितं नाम येन ॥

४९९ पूर्णिपरिणाम्

पूर्णी गतौ (९. ३२) पूर्णीनाति इति पूर्णीः । किंप् । गतः परिणामः
यस्मात् ॥

५०० प्राणायामप्रवलक्षाम्

प्राणायामैः योगाङ्गविशेषैः प्रवलश्च असौ क्षामश्च ॥

५०१ प्रत्तललाम्

प्रकर्णेणा दत्तानि प्रत्तानि । अच उपसर्गात्तः (७. ४. ४७) भूष-
णानि येन ॥

५०२ श्वेतललाम्

श्वेतं शुभ्रं ललामं पुराङ् यस्य ॥

५०३ श्वलललाम्

श्वलन् शीघ्रं गच्छन् ललामः केतुः ग्रहोत्पातलक्षणं यस्मात् ॥

५०४ स्फीतललाम्

स्फीतं प्रवृद्धं ललामः प्रधानं यस्य ॥

५०५ श्वलल्लाम

श्वल श्वस्त्रा आशुगमने (१. ५८२, ५८३) पचाद्यच् । श्वस्त्राः
आशुगमिनः ललामाः बाणाः यस्य ॥

५०६ द्वरल्लाम

द्वृ संवरणे (१. ९८१) द्वरन्तः संवृशवन्तः ललामाः प्रभावाः यस्य ॥

५०७ स्थलितल्लाम

स्थलितं स्थलीकृतं ललामं शृङ्गम् । अर्थात् कैलासशृङ्गम् । येन ॥

५०८ ह्रेषल्लाम

ह्रेषृ शब्दे (१. ६५३) पचाद्यच् । ह्रेषाः शब्दायमानाः ललामाः
वाजिनः यस्य । नृरूपत्वात् ॥

५०९ स्वभूल्लाम

स्वभूः गोविन्दः ललामं प्रधानं च इति कर्मधारयः । तद्रूपः ।

स्वभूवैधसि गोविन्दे (६८५)

इति शाश्वतः

५१० प्रेजिल्लाम

एजृ दीप्तौ (१. १९२) प्रकर्षेण एजते शोभते । तच्छ्रीलं ललामं
वालधिः । अर्थात् चामरम् । यस्य ॥

५११ ज्रयल्लाम

ज्ञि अभिभवे (१. १९४) ज्रहन्ति देवान्तरलक्षणानि पराभवन्ति
ललामानि लक्ष्माणि यस्य । लडनं लद् । लढ वाल्ये । संपदादिक्रिप् ।
डलयोरेकत्वम् । लडामभेव ललामम् । अम गत्यादौ (१. ४९३) कर्म-
रथण् । बाहुलकात् कनिनि नान्तोऽपि ।

प्रधानध्वजशृङ्गेषु पुण्ड्रवालधिलक्ष्मसु ।

भूषावाजिप्रभावेषु ललामं स्याल्लामं च ।

इति सद्गः ।

ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु (२६२२)
इत्यमरः ॥

५१२ व्यापितयाम

व्यय गतौ (१. ९३०) व्यापिताः व्ययं प्रापिताः यामाः प्रहराः
येन ॥

५१३ त्रोपितयामव्याप्रस्थामक्षोभणशाम

त्रुप हिंसायाम् (१. ४३३) त्रोपितः नाशितः यामः रोगविशेषः
येन । तावक् व्याघ्राणां स्थाम बलम् । तस्य क्षोभणः क्षोभकारकः
शामः आलोचनं यस्य । शम लक्ष आलोचने (१०. १५६, १५७)
यामान्तेन कर्मधारयः ॥

५१४ प्रेरितसाम

प्रेरितं साम सामप्रयोगः येन ॥

५१५ ह्वयदुदामस्तापितदाम

ह्वेष्ट्र स्पर्धायां शब्दे च (१. १०५७) ह्वयन्तः स्पर्धमानाः ये उद्धा-
मानः उद्धट्टाः तेषु । श्रौत वेष्टने (१. १७०) शिजन्तः । स्तापितं वेष्टितं
दाम रज्जुः येन ॥

५१६ स्वर्णग्रामप्रकुलग्राम

स्वर्णानां ग्रामः समूहः । तेन प्रकुलः सुन्दराकारः ग्रामः नगरं
यस्य ।

ग्रामः स्वरे संवसथे बृन्दे शब्दादिपूर्वके (१११. १४)
इति विश्वः ।

प्रकुलः सुन्दराकारे प्रकुलश्चात्मदेहयोः ।
इति विश्वः ॥

५१७ प्रभवद्ग्राम

प्रकर्षेण भवन्तः ग्रामाः नन्दिग्रामाद्यः यस्मात् ॥

५१८ प्रससंग्राम

प्रस विस्तारे (१. ८०३) अच् । प्रसः विस्तारत्युक्तः संग्रामः
आहवः यस्य । यद्वा प्रकर्षेण संग्रामसहितः ।
अभ्यामर्दसमाधातसंग्रामाभ्यागमाहवाः (१६७८) ।
इत्यमर्तः ।

५१९ स्वपत्रणामस्वःशुभदा

स्वस्य यः पादः तंये प्रणामन्ति तेषां स्वःशुभं परलोककल्याणं
ददाति । अन्येभ्योऽपि इश्यते इति किप् ।

५२० म

हे शिव ।

मः शिवे मा रमायां च मा निषेधेऽव्ययं पदम् (११०. १)
इति विश्वः ॥

इति जगद्विजयच्छन्दः
समाप्तम् ।

APPENDIX I.

जगद्विजयच्छुन्दः

सटीकम् लघु

श्रीगणेशाय नमः

१ जय जय धीन

हे राजन् जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व । कथंभूतः । धीनः विय इनः
सूर्यः प्रकाशकत्वात् ।
इनः सूर्ये नृपे पत्यौ ।

इति विश्वः ॥

२ त्रिजगदधीन

त्रिजगत् अधीनं यस्य ।
अधीनो निम्न आयतः ।
इत्यमरः ॥

३ प्रसुदितदीन

प्रसुदिताः दीनाः दरिद्राः यस्मात् ।
दीना मूषकयोषायां वुर्गते कातरेऽन्यवत् ।
इति विश्वः ॥

४ प्रशामनदीन

प्रशमस्य शान्तेः नदीनः समुद्रः ॥

५ क्षितिधरलीनप्रचकितचीनप्रचुरमहीन

क्षितिधरेषु लीनाः प्रचकिताः चीनदेशीयाः प्रचुराः महीनाः
राजानो यस्मात् ॥

६ स्वमतिनवीन

स्वस्य आत्मनः मत्या नवीनः । आत्ममतिकरणकनूतनत्वाश्रयः ।
स्वस्मिन् आत्मनि या मतिस्तत्र नवीनः इति वा ॥

७ ध्वनिजितवीण

ध्वनिना जिता वीणा येन ॥

८ प्रतिहतजीनप्रतिसृतमीनध्वजसुकुलीन

प्रतिहतः निरस्तः जीनः जीर्णः प्रतिसृतः व्यापकः मीनध्वजः
येन । तादृशाश्चासौ सुतरां कुलीनश्च ॥

९ प्रसरदहीनप्रतिभट्टीनद्युतिभुजरीणप्रखलधुरीण

प्रसरन् यः अहीनः अहीनां इनः प्रभुः शेषः तस्य प्रतिभट्टौ
पीनद्युती यौ भुजौ ताभ्यां रीणाः इताः प्रकृष्टखलधुरीणाः येन ॥

१० स्फुटमभिराम

स्फुटं प्रव्यक्तं अभिरामः रमणीयः ।

स्फुटं प्रव्यक्तमुखणम् ।

इत्यमरः ।

११ ध्रुवसुखधाम

ध्रुवं स्थिरं सुखकारि धाम आखयो यस्य ।

ध्रुवः शङ्कौ हरे विश्वां वटे चोत्तानपादजे ।

वसुयोगभिदोः पुंसि ध्रुवं खेऽजस्ततर्क्योः ।

स्त्रीमूर्वाढ्योः सालपर्णर्यां गीतुञ्जग्मेदयोस्त्रिषु ।

स्थिरे निश्चले च ध्रुवं क्लीबं प्रकीर्तिम् ।

इति मेदिनी ॥

१२ द्युतिपतिधाम

द्युतीनां पतिः सूर्यः । तस्य धाम इव धाम यस्य ॥

१३ स्वनिहितराम

स्वस्मिन् आत्मनि निहितः स्थापितः रामः दाशरथिः येन ॥

१४ प्रपठितसामद्विजकृतकाम

प्रकर्षेण पठितानि सामानि यैः ते तादशाः ये द्विजाः तेषां कृताः
कामाः मनोरथाः येन ॥

१५ द्युपरतभाम

द्युपरतः भामः क्रोधः यस्य यस्मादा ॥

१६ प्रमितल्लाम

प्रमितं ललामं प्राधान्यं यस्य । लोके इत्यर्थः ।

ललामं पुच्छपुण्ड्राख्यभूषाप्राधान्यकेतुषु ।

इत्यमरः ॥

१७ स्तुतपरिणाम

स्तुतः परिणामः परिपाकः यस्य ॥

१८ त्रिभुवनधामप्रविदितनामत्रिगुणितदाम

त्रिभुवनमेव धाम स्थानं गृहं वा ।

धाम गेहे गृहे रक्ष्मौ स्थाने जन्मप्रभावयोः ।

इति विश्वः । तस्मिन् प्रविदितं यत् नाम तस्य त्रिगुणितं दाम
माला यस्य ॥

१९ द्युतिजितकाम

द्युत्या कान्त्या जितः कामः येन ॥

२० प्रियतमवाम

प्रियतमाः वामाः यस्य ॥

२१ प्रणिहेतवाम

प्रणिहिताः वामाः प्रतीपाः येन ।

वामं सव्ये प्रतीपे च ।

इति विश्वः ॥

२२ प्रलयितयामव्यथ

प्रलयं प्रापिता यामी यमसंबन्धिनी व्यथा येन ॥

२३ गतकामप्रकृति

गता कामप्रकृतिः अभिलाषस्वभावता यस्य ॥

२४ निकामसखलितविनाम

निकामं अत्यर्थं सखलितः विनामः विकारः यस्य ॥

२५ प्रचलसमीरप्रतिगतनीरप्रकल्कुलीर-

प्रसृमरमीरश्रितजलतीरप्रकटपटीर-

च्छुरितकुटीरक्षितिपकरीरप्रबलशरीर-

प्रणिहेतचीर

प्रचलसमीरेण प्रतिगतं व्याप्तं यत् नीरं तत्र प्रकल्पाः प्रकृष्टं कला-
वन्तः ये कुलीराः तैः प्रसृमरः प्रसरणशीलः यः मीरः समुद्रः तस्य
श्रितजलं जलवत् यत् तीरं तत्र प्रकटा ये पटीराः तैः व्याप्ताः ये
कुटीराः तेषु निवसन्तः ये चितिपकरीराः नृपवंशीयाः तेषां प्रबल-
शरीरेषु प्रणिहितानि दक्षानि चीराणि चारादिद्वारा येन ॥

२६ ध्वनितगभीर

ध्वनितेन गभीर । गम्भीरध्वन्याश्रय ॥

२७ स्फुटकरवीरच्छविकर

स्फुटा करवीरस्य इव द्युतिः ययोः तादृशौ कर्तौ यस्य ॥

२८ वीरक्षितिपतिहीर

वीराः ये क्षितिपतयः तेषु हीरः इव ॥

२९ प्रधृणितभीर

प्रधृणिताः अनुकस्पिताः भीराः भयशीखाः येन ॥

३० प्रतिकृतसीरध्वज

प्रतिकृतः अनुकृतः सीरध्वजः येन ॥

३१ वरकीरस्वनुकृतनास

वरकीरवत् सुषु अनुकृता नासा यस्य ॥

३२ स्फुरदणुहास

स्फुरन् अणुहासः मन्दहासः यस्य ॥

३३ प्रेमनिवास

स्नेहस्थान ॥

३४ प्रियविश्वास

प्रियः विश्वासः प्रत्ययः यस्य ॥

३५ ब्रणितपलाश

ब्रणः संजातो येषां ते ब्रणिताः। पलं मांसं ये अश्वन्ति ते
पलाशाः व्याघ्रादयः। ब्रणिताः मारिताः पलाशाः येन। मृगयाप्रिय-
त्वात् ॥

३६ प्रहतखलाश

दुष्टाशानिहन्ता ॥

३७ प्रजितदशाश

प्रजिताः दशसंख्याकाः आशाः दिशः येन ॥

३८ प्रकटितरासप्रकरविलास

रासप्रकरः क्रीडासमूहः । तस्य विकासः उल्लासः । प्रकटितः
रासप्रकरविलासः येन ॥

३९ प्रणायितदास

प्रणायं प्रापिताः दासाः येन ॥

४० द्युसदधिवास

द्विवि सीदन्ति इति द्युसदः देवाः । तेषु अधिवासः यस्य ॥

४१ द्विजगणभास

द्विजगणान् भासयति तेषु भासते इति चा ॥

४२ व्यपगतनाश

व्यपगतः नाशः यस्य ॥

४३ च्युतपरिहास

च्युतः परिहासो यस्य ॥

४४ प्रतिसम्भकाश

प्रतिसमं काशते इति ॥

४५ स्थलदवकाश

स्थलान् तिष्ठन् उदारगुणानां अवकाशः यस्मिन् ॥

४६ प्रहुतहुताश

प्रहुतः यथोक्तविधिना हुतः हुताशः येन ॥

४७ प्रचितसमाप्त

प्रचितः समाप्तः एकार्थीमाप्तः येन ॥

४८ प्लुतरिपुचण्ड

प्लुताः पलायिताः रिपुषु चरणाः यस्मात् ॥

४९ द्विवद्यदचण्ड

द्विवद्यतां स्तिहातां अचण्डः यान्तः ॥

५० प्रणुदितचण्ड

प्रणुदिताः चरणाः यमदासाः येन । सर्वप्राणिनां स्वर्गगामित्वात् ॥

५१ ब्रंशितचण्ड

ब्रंशिताः चण्डाः कोपाः येन ।

चरणो दैत्यान्तरे तीव्रे चण्डो दासे यमस्य च ।

चण्डा धनहरीशङ्खपुष्प्योश्चरणोऽतिकोपने ॥

इति विश्वः ॥

५२ स्फुरत्प्रचण्ड

स्फुरत् शोभमानं प्रचण्डं उदरं यस्य । सामुद्रिकलचणोपेतत्वात् ।

प्रचण्डमुदरे विद्यात् पशोरवयवेऽपि च ।

प्रचण्डो दुर्बैष्ट इवेतकरवीरे प्रतापिनि ॥

इति विश्वः ॥

५३ श्रीभुजदण्डश्रायिकोदण्डग्राहितदण्ड

श्रीः सखलद्रुमः । तदाकारो यो भुजदण्डः तं श्रयति । इद्यो यः
कोदण्डः तेन ग्राहितः प्राप्तिः दण्डः करः येन ।

श्रीवेषरचना शोभा भारती सखलद्रुमः ।

इति विश्वः ॥

५४ प्रवल्लितदण्ड

प्रवल्लितः संजातप्रकर्षवक्षः दण्डः सैन्यं यस्य ॥

५५ प्लुतमाहिदण्ड

प्लुताः प्राप्ताः महाः पृथिव्याः दण्डाः कोणाः येन ।
 दण्डो यमे मानभेदे लगुडे यमसैन्ययोः ।
 व्यूहभेदे प्रकारेण्डेऽश्वे कोणामन्थानयोरपि ॥
 इति विश्वः ॥

५६ स्थितजगदण्ड

स्थितं जगदराङ्गं ब्रह्माएङ्गं यस्मिन् ॥

५७ द्रवदहृदण्ड

द्रवन्ति द्रवीभवन्ति आहदां शत्रूणां अण्डानि मुष्काः यस्मात् ॥

५८ प्रबलदुदण्ड

प्रकर्षेण बलत् ब्रह्मवत् उत्कर्षं अरण्डं वीर्ये पराक्रमः यस्य ।
 अरण्डं खड्गादिकोशे स्यान्मुष्के वीर्येऽपि च क्वचित् ।
 इति ।

५९ श्रितनवखण्ड

श्रिताः आश्रिताः नवावयवाः खण्डाः भारताश्वः यम् ॥

६० प्रगल्तखण्डास्फिरमणिखण्डप्रविहितगण्ड

प्रकर्षेण गलितः गतः खण्डः मणिदोषः येषां ते । ईद्वयाः स्फिराः
 स्फाराश्व ते भण्यः च । तेषां खण्डः समूहः । तेन प्रविहितः कृतः
 गण्डः अश्वभूषणं येन ॥
 स्यात् खण्डः शक्ले चेन्नुविकारमणिदोषयोः ।
 खण्डं पद्मादिसंघाते खण्डः स्यात् पुंसि गोपतौ ॥
 गण्डः प्रवीरे चिह्ने स्यादश्वभूषणबुद्धुदे ।
 इति च विश्वः ॥

६१ द्युतखलखण्ड

द्युतः अभिगतः खलानां खलकर्मणां खण्डः खण्डनं येन ॥

६२ त्रिजगदखण्ड

त्रिजगति अबरण्डः । अप्रतिहतशासनत्वात् ॥

६३ श्लथरिपुगण्ड

श्लथा: रिपूणां गरण्डाः अश्वाः यस्मात् ॥

६४ प्रविजितगण्ड

प्रकर्षेण विजिताः गण्डाः अडिगनो येन ।

गरण्डः स्थात् पुंसि खद्धिगनि ।

अहयोगप्रभेदेऽपि वीर्यङ्गे पिटकेऽपि च ॥

चिह्नवीरकपोलेषु हयभूषणबुद्भुदे

इति मेदिनी ॥

६५ त्रिदशभरण्डश्लाघितपण्ड

त्रिदशानां ये भरण्डाः स्वामिनः तैः श्लाघिता स्तुता परण्डा
बुद्धिः यस्य ।

परण्डः शुण्डे विधि स्त्रियाम् ।

इति मेदिनी ॥

६६ त्रस्यदपण्ड

त्रस्यन्तः त्रासं प्राप्नुवन्तः अपरण्डाः वीराः यस्मात् ॥

६७ प्रमदवरण्ड

प्रमदानां हर्षणां वरण्डः सन्दोहः । तद्रूपः ।

वरण्डोऽभ्यन्तरे वेदौ सन्दोहमुखरोगयोः ।

इति विश्वः ।

वरण्डां सारिकावर्तिखद्गधेनुषु कथ्यते ।

इति मेदिनी ॥

६८ क्षितिसुवरण्ड

क्षितेः सुवरण्डः अभ्यन्तरः । अन्तरा धारक इति यावत् । अथवा

क्षितिरेव शोभना वरण्डा धेनुः यस्य । अथवा क्षितौ शोभना वरण्डाः

धेनवः यस्य ॥

६९ प्रहतवितण्ड

प्रहता दूरीकृता वितण्डा वादविशेषः येन ॥

७० क्षतजलरुण्ड

क्षताः जलरुण्डाः सर्पाः तत्तुल्याः खलाः येन ।

जलरुण्डो जलावर्ते पयोरेणौ भुजङ्गमे ।

इति विश्वः ॥

७१ प्रवरितकुण्ड

प्रवरितानि प्रकर्षेण भृतानि कुण्डानि धर्म्यालया येन ॥

७२ व्युदसितकुण्ड

व्युदसिताः दूरीकृताः कुण्डाः जारजाः येन । धर्मेण स्वराज्य-
पाक्षनात् ॥

७३ प्रभारितकुण्ड

प्रभारितानि पूरितानि कुण्डानि जलाशयाः येन ।

कुण्डपरम्यालये मानभेदे देवजलाशये ।

इति मेदिनी ।

कुण्डं देवजलाधारे ।

इति विश्वः ॥

७४ द्विदलितमुण्ड

द्विदलिता मुण्डाः मुण्डसद्वशाः येन ॥

७५ प्रगलितशुण्डभ्रमिधरशुण्डप्रसभसशुण्ड-

द्विपवरमुण्ड

प्रगलिताः । शुण्डाः मदनिर्भराः येषां ते च ते भ्रमयः भमणानि ।
तेषां धराः धारकाः शुण्डाः भ्रमराः येषु ताद्वशाः । प्रकर्षेण भासि:
सहिताः प्रसभाः । ताद्वशाः ते च ते । शुण्डाभिः सहिताः सशुण्डाः ।
द्विपेषु धराः श्रेष्ठाः ते च । तेषां मुण्डानि शिरांसि येन । रिपूणा-
मिति भावः ॥

७६ क्षितपरतुण्ड

क्षितानि हतानि परेणां तुण्डानि मुखानि येन ।
वक्त्रास्ये वदनं तुण्डम् ।

इत्यमरः ॥

७७ त्रिगुणनिदान

त्रयो गुणा यस्मिन् निदानं आदिकारणम् । त्रयाणां गुणानां
समाहारः त्रिगुणम् । तस्य निदानं इति वा ॥

७८ स्तकदुपमान

स्तकन्ति प्रतिघातं प्राप्नुवन्ति उपमानानि साहश्यानि यस्य ॥

७९ श्रुतियुतगान

श्रुतिभिः स्वरारभकावयवैः युतं गानं यस्य ।
प्रथमाच्छ्रूवणाच्छ्रूदः श्रूयते द्रूस्वमात्रकः ।
सः श्रुतिः संपरिहेया स्वरावयवलक्षणा ॥

इति ॥

८० ध्वनितपुराण

ध्वनितानि कथितानि पुराणानि येन ॥

८१ प्रथितपुराण

प्रथितो विश्यातः । पुराणः अनादिः । कर्मधारयः ॥

८२ ग्रादितविगान

ग्रादितं मर्दनविषयीभूतं विगानं निन्दा यस्मात् ॥

८३ त्रिपथपुनान

त्रयाणां पथां समाहारः त्रिपथम् । तस्य पुनानः ॥

८४ त्रिपुरधुनानप्रत्ययधान

तिसूणां पुरां समाहारः त्रिपुरम् । तस्य धुनानः शिवः । तस्य
प्रत्ययः । तस्य धानः विश्वासाधायकः ।
प्रत्ययः यथो रन्धे विश्वासाचारहेतुषु ।
इति विश्वः ॥

८५ भ्रमदपदान

भ्रमत् प्रचरत् अपदानं महत् कर्म ।
अपदानं महत् कर्म ।
इत्यमरः ॥

८६ स्वतः प्रमाण

स्वतः स्वस्मादेव । न तु विषयेन्द्रियसञ्जिकर्षीदिगुणजन्यत्वा-
दिना । प्रमाणं प्रमितिः यस्मिन् ॥

८७ प्रकृतिवितान

प्रकृतिः पौरवर्गः । तस्य वितानः विस्तारः यस्मात् ।
वितानो यज्ञविस्तारोऽप्नोचेषु क्रतुकर्मणि ।
इति विश्वः ॥

८८ क्रमजुषमाण

क्रमः राक्षिः । तस्याः जुषमाणः सेवमानः ॥

८९ ग्रन्थिलबाण

ग्रन्थिलाः ग्रन्थसहिताः बाणाः शराः यस्य ।
ग्रन्थिलो ग्रन्थिसहितः ।
इत्यमरः ॥

९० द्रमितनिमान

द्रमितं गतं निमानं मूल्यं यस्य । द्रम गतौ ॥

११ प्रशितकृपाण

प्रशितः तीक्षणोक्तः कृपाणः खड्गः यस्य । शीष्म निशाने ॥

१२ व्रजपरमान

व्रजे निवहे परं उत्कृष्टं मानं प्रख्यानं यस्य ।

गोष्ठाद्वनिवहा व्रजाः ।

इत्यमरः ।

मानं प्रमाणप्रख्याने मानश्चित्तोक्तौ ग्रहे ।

इति विश्वः ॥

१३ ध्रुतपरिमाण

ध्रुतं गतं परिमाणं इयत्ता यस्य ॥

१४ श्रुतबहुमान

श्रुतानि श्रुतौ उक्तानि बहूनि मानानि यस्य ॥

१५ स्यन्दितवान

स्यन्दितानि आद्रीकृतानि वानानि शुष्काणि येन ॥

वानं शुष्कफले शुष्के कर्ते सेवनकर्मणि ।

इति विश्वः ॥

१६ ज्वलदभिधान

ज्वलत् त्रिषु लोकेषु देदीप्यमानं अभिधानं नाम यस्य ॥

१७ प्रणयगृणान

प्रणयस्य प्रेमणः गृणानः उपदेष्टा ॥

१८ ध्रुवलभमान

ध्रुवाणां शड्कूनां यज्ञस्थानां यजमानानां यज्ञकारिणां च प्रति-
लभमानः प्राप्तुवन् । शेषषष्ठ्या समाप्तः ॥

१९ त्रिपदविवार

ब्रयाणां पदानां समाहारः त्रिपदम् । तत् विवृणोति प्रकाशयति
स्वकीर्तिप्रतापाभ्याम् ॥

२०० स्वभ्यवहार

सुषु अभ्यवहारः भद्र्यं यस्य ॥

२०१ श्रमपरिहार

श्रमस्य परिहारकर्ता ॥

२०२ स्थितिगतहार

(न व्याख्यातम्)

२०३ द्रुणदभिचार

द्रुणन्तः गच्छन्तः अभिचाराः हिंसाकर्माणि यस्मात् ।
हिंसाकर्माभिचारः स्यात् ।

इत्यमरः ॥

२०४ कथितविचार

कथितः परिपक्षः विचारः यस्य ॥

२०५ व्यपगतपार

व्यपगतः विशेषेण अपगतः पारः परतटः । अर्थात् संसाराद्ये ॥

२०६ स्मृतवरनार

नराणां समूहः नारम् । वरं च तत् नारं च वरनारम् । स्मृतं
वरनारं येन ॥

२०७ क्षपणकमार

क्षपणकान् बौद्धविशेषान् मारयति इति ॥

१०८ प्रसुतकुमार

प्रसुताः उत्पादिताः कुमाराः युवराजानः येन ॥

१०९ श्रीमदुदार

कर्मधारयः ॥

११० प्रतिभट्टार

प्रतिभट्टान् प्रतिकूलभट्टान् दारयति इति ॥

१११ प्रभुतागार

प्रभुतायाः अगारं गृहम् ।

११२ क्षयदभिसार

क्षयन् नश्यन् अभिसारः परस्त्रीगमनानुकूलो व्यापारः यस्य ॥

११३ प्रतिसरसार

प्रतिसरो नियोज्यः सारः न्यायः यस्य ॥

११४ स्तृतगुणतार

स्तृताः विस्तृताः गुणा एव ताराः हाराः यस्य ॥

११५ प्रलयकुठार

प्रलयः आपाच्चः । तस्य कुडारः । तरसाभ्यात् तन्निवारकः ॥

११६ त्रिभुवनपाल

त्रिभुवनपालकः ॥

११७ प्रगुणकुपाल

प्रगुणां भूयसीं कृपां लाति आदते । अर्थात् स्वीयेषु ॥

११८ प्रसरदरालप्रसचितवाल

प्रसरन्तः अरावाः कुटिलाः प्रसचिताः शोभिताः वालाः कैराः

यस्य ॥

११९ प्रभवरबाल

प्रकृष्टा भा यस्य इति प्रभः । वरः उत्कृष्टः । बालः शिशुः यस्य ॥

१२० कलुतकरवालध्वनितविदाल

कलुद् गतौ । कलुतः प्राप्तः यः करवाळः खड्गः तेन ध्वनिताः
विदालाः विदलनानि येन ॥

१२१ द्विजपतिभाल

द्विजपतिः भाले यस्य । द्विजपतिवत् भालं यस्य इति वा । द्विज-
पतिभां लाति इति वा ॥

१२२ प्रतिहतकाल

प्रतिहतः तिरस्कृतः कालः मृत्युः येन । पूर्णायुषत्वात् ॥

१२३ क्षरदध्यजाल

स्पष्टम् ॥

१२४ प्रमुखकरालद्विणविदालप्रखरतमाल

प्रमुखाः श्रेष्ठाः करालाः भयानकाः द्विहणाः शत्रवः । तेषां विदालः
भक्तकः प्रकरः तीक्ष्णाः तमालः खड्गः यस्य ॥

१२५ ज्वलितपलालच्छविकलिकाल

ज्वलितः पलालच्छविः कलिकालः येन ॥

१२६ प्रतिमठतालप्रभृतिविशाल

प्रतिमठसंश्वकः यः तालः तत्प्रभृतीन् विशालयति विस्तारयति
इति ।

तालः करतलेऽङ्गुष्ठमध्यमाभ्यां च समिते ।

गीतकालक्रियामाने करास्फाले द्रुमान्तरे ।

वायभारेऽ च कांस्यस्य त्सरौ ताल्यजटौषधौ

फ़्लीबं तु हरिताले स्थात् ।

इति मेदिनी ॥

१२७ स्मयितसुधर्म

स्मयिता स्मयं विस्मयं ईषद्वासं वा प्रापिता सुधर्मा देवसभा येन ।

स्यात् सुधर्मा देवसभा ।

इत्यमरः ॥

१२८ प्रविहितधर्म

प्रविहिताः धर्माः पुण्यानि येन ।

धर्माः पुण्यमन्यायस्वभावाचारसोमपाः ।

इति विश्वः ।

धर्मोऽस्त्री पुण्य आचारे स्वभावोपमयोः क्रतौ ।

अहिंसोपनिषद्व्याये ना धनुर्यमसोमपाः ।

इति मेदिनी च ॥

१२९ त्रिदशसधर्म

त्रिदशैः देवैः सधर्मा तुल्यः ॥

१३० प्रविदितमर्म

प्रविदितानि भर्माणि रहस्यानि येन ॥

१३१ प्रचरदधर्मप्रमथनकर्म

प्रचरन्तः ये अधर्माः तत्प्रमथनानि कर्माणि यस्य ॥

१३२ ध्रुवकृतकर्म

ध्रुवाणि नित्यानि कृतानि कर्माणि येन । क्रियते इति कर्म । कुजो

भावे कर्माणि च मनिन् ।

कर्म व्याप्ते क्रियायां च पुनर्पुंसकयोर्मतम् ।

इति स्त्रः ॥

१३३ द्विपततिचर्मश्रयिपरिकर्मक्षणगणनर्म

द्विपततिचर्मश्रयी महादेवः । तत्परिकर्म सेवा । तत्र यः क्षणः

उत्सवः तस्य गणः समूहः । तत्र नर्म क्रिया यस्य ।

परिकर्माङ्गसंस्कारः ।

इत्यमरः ॥

१३४ श्रुतितिलवर्म

भूतलकवच ॥

१३५ श्रुतिशतशार्मप्रद

श्रुतिशतानां शर्मप्रदः कद्याग्नप्रदः ॥

१३६ शुभभर्मप्रवितरघर्मक्षयकर

शुभं भर्म सुवर्णम् ।

तपनीयं शातकुम्भं गाङ्गेयं भर्म कर्बुरम् ।

इत्यमरः । तस्य प्रवितरः प्रवितरणम् । घञ्यर्थे कविधानमिति कः ।
तेन धर्मस्थ तापस्य च्यकरः शान्तिकरः ॥

१३७ पाहि स्वकजनमेतं भक्तिसमेतम् ॥

APPENDIX II.

जगद्विजयच्छन्दः

बृहत् मूलम्

[Variants in reading found in the manuscript with the text alone are given in the foot-notes. The figures there refer to the line numbers above.]

The figures on the left of the column refer to the section number in the body of the book and those in the right of the column refer to the lines].

खण्ड १.

१	जय जय चण्ड द्युतिजयचरण्ड ल्लुतरिपुचरण्ड भ्रंशितचरण्ड	४	भ्रमिकोदण्ड द्रुतकोदण्ड प्रबलितदण्ड प्रोहितदण्ड	२०
	प्रणुदितचरण्ड		व्रासितदण्ड	
	क्षोभितचरण्ड		स्वीकृतदण्ड	
	व्यासितचरण्ड		द्वामातलदण्ड	
	क्षिवद्यदचरण्ड	५	स्कन्दनदण्ड	२४
	स्फुरत्प्रचरण्ड		प्रोद्भुरदण्ड	
	न्नुटन्प्रचण्ड		मुतमहिदरण्ड	
११	क्षमाप्रचरण्ड	२१	प्रोद्भुटदण्ड	
	श्वसत्प्रचरण्ड		झालायितदण्ड	२८
	ध्रुवप्रचरण्ड	१२	स्तिमिजलदण्ड	
	श्रीभुजदरण्ड		द्रावकदण्ड	
	श्रियिकोदण्ड		क्षितिमार्तण्ड	
	आहितदरण्ड	१६	स्तुतमार्तण्ड	३२

	स्थितजगदरण्ड		अस्तसररण्ड
	द्रवदह्नदरण्ड		द्रेषिसररण्ड
	प्रवलदुदरण्ड		क्षुणणसररण्ड
	श्रितनवखण्ड	३६	म्लाक्षितमण्ड
	प्रगलितखण्ड		स्वर्दितमण्ड
	स्फरमणिषण्ड		व्यञ्जनमण्ड
	प्रविहितगण्ड		प्रपीतमण्ड
३१	द्युतखलखण्ड	४०	व्यञ्जनमण्ड
	स्वादितखरण्ड		भ्राशिरिखरण्ड
	त्रिजगदखरण्ड		त्रिखितशिखण्ड
	स्फुरितगुणौघ		प्रियतमरण्ड
	श्रीभीखरण्ड	४४	स्खलदेरण्ड
	व्यवसितधरण्ड		द्वुमसमवैरि
	क्षितपाखरण्ड		प्रश्वदितररण्ड
	स्तावकगण्ड		क्षारितररण्ड
	भ्राजितगण्ड	४८	क्षोणिचरण्ड
	स्तोचितगण्ड		प्रमदवरण्ड
	व्यापृतगरण्ड		क्षिट्प्रत्यण्ड
	क्षुथरिपुगरण्ड		स्तुप्रत्यण्ड
४१	श्वसनितगरण्ड	५२	प्रणाड्वररण्ड
	द्रावितगरण्ड		प्रशितवररण्ड
	हादकगण्ड		त्रातवररण्ड
	प्रविजितगरण्ड		प्रेष्ठवररण्ड
	क्षोदितगरण्ड	५६	स्थेष्ठतरण्ड
	क्षितपोगण्ड		म्लाशितफरण्ड
	क्षितपोगण्ड		व्यापत्तटिनी
	क्षितपोगरण्ड		प्रौढतररण्ड
	त्रिदशभररण्ड	६०	प्रहतवितरण्ड
	क्षाग्नितपरण्ड		न्यस्तवितरण्ड
	त्रस्यदपरण्ड		अस्तवितरण्ड
५१	त्वच्छितभरण्ड		असितवितण्ड
	न्यक्षितभरण्ड	६४	श्रिरमार्तण्ड

	श्लिरमार्तरण्ड		प्रदलितमुण्ड	११२
८१	प्रभुमेरुण्ड		प्रमथनरौद्र	
	स्तुतेशरण्ड		प्रक्षरशुरण्ड	
	शुद्धमेरुण्ड	१००	भ्रमिधरशुरण्ड	
	क्षितिवारण्ड		प्रसमसवगुण्ड	११६
	च्युद्वारुण्ड		द्विपवरमुण्ड	
	प्रियजलशरण्ड		स्मितचामुण्ड	
	क्षितजलशरण्ड	१०४	त्याजितशुरण्ड	
	स्वृतजलशरण्ड		प्रीणितशुरण्ड	१२०
	प्रभरितकुण्ड		ब्रापितशुरण्ड	
	प्रपिब सुकुण्ड		क्षितपरतुण्ड	
	व्युदसितकुण्ड	१०८	व्यपहतमुण्ड	
९१	प्रवरितकुण्ड	१०१	व्युपरतहुण्ड	१२४
	दूधृतकुण्ड		द्रवसितमुण्ड	१२५
	प्रद वरशुरण्ड			

SECTION I.

- ६, ७. व्यासितचरण्डकोभितचण्ड
८. आजदचरण्ड instead
१५. स्थितकोदण्ड
२७. म्लायितदरण्डप्रस्तुतदण्ड instead
- ३१, ३२. omitted.
५९. omitted. There is क्षितपोगरण्ड repeated only once.
६३. व्यायितभण्ड instead.
६५. ध्वस्तसररण्ड
७२. स्वस्तभरण्डभ्रष्टसररण्ड instead
७३. भ्राजिशिखण्ड
७४. ज्ञपितशिखण्डस्फुरदेरण्ड instead
८२. द्विद्विचण्ड
- ८३, ८४. प्रत्तवरण्डप्लिद्वित्यण्ड instead
८७. श्रेष्ठवररण्ड
९४. व्ययितवितरण्ड instead
- ९९, १७, १८. क्षितमार्तरण्डस्तुतमार्तरण्ड instead

१००. omitted
- १०५, १०६, १०७. क्षतजलरुण्डप्रभरितकुण्डप्रधिवसुकुण्ड instead
१०९. द्रावितकुण्डस्थापितकुण्ड instead
१२२. मृटदरितुण्ड instead
१२३. व्युपाहितमुण्ड instead
१२५. प्रसृदितमुण्ड

खण्ड २.

	प्रोविद्राणा		स्मृतविज्ञान
	क्षिप्रविमान		स्तरितग्लान
	क्षपितथान		स्फुटम्लान
	प्रावशथान	४	स्मितपरिधान
	द्वमायितहान		स्फुटदुद्यान
	ब्रह्मसमान	१३१	भ्रदितविगान
	प्रमासमान		त्रिपथपुनान
	व्योमसमान	५	द्विष्ठलुनान
१११	त्रिगुणनिदान		त्रिपुरधुनान
	प्रलयितदान		स्वभूदधान
	प्रायितदान		स्वर्गददान
	ज्ञस्तिनिधान	१२	ब्रह्मोद्यान
	द्वूमसन्तान		ब्रह्मोद्यान
	त्रिजगत्प्राण		ब्रह्मोत्थान
	स्तकदुपमान		ब्रह्मोत्थान
	स्वरदनुमान	१६	श्रेष्ठोत्थान
	स्मयगीर्वाण		स्वव्युत्थान
	श्रुतियुतगान		द्रुडव्युत्थान
	ध्वनितपुराण		व्यूढपिधान
१२१	प्रथितपुराण	२०	व्यूढनिधान
	प्रसिताधान		प्रत्ययधान
	प्रसिताधान		भ्रमदपदान
	त्रिविधज्ञान		स्वतःप्रमाणा
	क्रथिताव्वान	२५	प्रावनिपान

	सुकृप्रज्ञान		ब्रजपरमान
	श्रीप्रज्ञान		स्वरसन्धान
१५१	प्रणायाह्वान		क्रियाविधान
	श्रेयःस्थान	५२	त्रिपुरामान
	प्रकृतिस्थान		स्तंसनभान
	प्रकृतिवितान		द्रविणस्थान
	प्राप्तवितान		द्रधिणस्थान
	ज्ञेत्रवितान	५६	ध्वस्तविगान
	त्रिदिववितान		द्रमितनिमान
	क्षीरवितान		क्रमसंस्त्यान
	ज्ञासवितान		ध्रुतपरिमाण
	स्तोत्रवितान	६०	श्रुतवह्नमान
१६१	प्रोदिततान		प्रणातत्राण
	त्वगधिष्ठान		स्यन्दितवान
	प्रपदत्राण		प्रातोविषाण
	अहगृहणान	६४	प्यायितपान
	व्यवहितकाण		ध्वजनिःशान
	प्रोथदग्धाण		भ्यसक्त्वान
	क्रमजुषमाण		स्तोमितगाण
	द्रविपाणाण	६८	ज्वलदभिधान
	श्रमसुष्णान		द्वलदभिमान
	श्रमपुष्णान		पुश्चिर्वाण
	अहसंस्त्यान		क्रमितश्राण
१७१	द्रवविद्राण	७२	क्षरितद्राण
	श्रेयःख्यान		द्वेडप्सान
	प्रनिथलवाण		स्पृहितव्यान
	द्रवनिर्माण		स्थिरसापान
	स्फायितवाण	७६	व्यानसमान
	ध्वनदालान		स्फुडितोदान
	द्विपूर्व्यान		भ्राजिप्राण
	प्रशितकृपाण	२०१	ज्ञेयप्राण
	द्वेदितवाण	८०	श्लोणविदान

तमनिस्थान		व्याचक्षाणा	१३२
स्वरूपेनर्माणा	२२१	त्रिपवमान	
स्मयविश्वाणा		प्रसंस्तवान	
ख्यापितदान	११६	ध्रुवजरसान	
द्रमदभिमान		स्वव्यवधान	१३६
त्रखदभिमान		प्रतिसन्धान	
स्पृहाभिमान		स्वारभमाणा	
ग्रहाभिमान	१२०	क्षमशब्दसान	
स्तोकखगान		प्रणयगृणान	१४०
२११	ध्रुवसन्तान	प्रणयवृद्धान	
ध्रुवसन्तान		प्रणयदशान	
ध्रुवविदधान	१२४	प्रखलवमान	
ध्रुवपचमान		प्रकममाणा	१४४
ध्रुवज्ञुहराणा		ध्रुवयजमान	
ध्रुववृधसान		प्रतिलभमान	
स्वमञ्जसान	१२८	प्रसमिन्धान	
ध्रुवसहसान		प्रमन्दसान	१४८
ध्रुवयुज्ञान		व्याजुद्धान	
ध्रुवमीशान		दुघणयुधान	१५०
	२३१		

SECTION II.

३. स्तोचितयान instead.
१५. असदुपमान instead.
१७. स्फरणीवाणा instead.
१८. श्रुतिकृतगान
२०. omitted
२४. स्खलदद्धान
३०. द्युमपरिभानश्लथितविमान instead.
३३. त्रिदशदधान instead.
५६. स्तम्भवितान
- ६६, ६७. प्लीहदकाणद्वन्द्वज्ञाण instead.
६८. अमण्डुषाणा
७०. प्रीतिपुषाण instead.

७१. अहसंस्थान
 ७२. क्षयविद्राग
 ७७. बुटदालान
 ८८. श्रेयःस्थान instead.
 ९९, १००. छलदभिमानज्वलदभिमान
 ११७. श्ववदभिमान
 ११८. स्तुथदभिमान
 १२०. क्षिपदभिमान instead.
 १२१. After this there is स्तोकददान and the section ends. All the other lines are omitted.

खण्ड ३.

व्यपहृतभार		स्वैरविहार
ध्रमसंभार		स्थायुकहार
त्वष्टविकार		द्रुणदभिचार
स्तलितनिकार	४	क्वथितविचार
स्वर्गद्वार	२५१	व्यपगतपार
प्रलयस्तार		द्रवसंचार
स्फरदाकार		स्थावरचार
प्रथमोकार	८	ध्रजितसार
श्वयदधिकार		भ्रीसंसार
छन्दःकार		श्रुतिकासार
स्थितिसंस्कार		व्यक्तविसार
आष्टाहार	१२	स्वरविस्तार
त्वप्णीहार		स्मृतवरनार
त्रिपदविवार		प्रतिनिस्तार
क्षिसोदूगार		क्रत्ववतार
व्यापृतहार	१६	प्रतिकान्तार
स्वभ्यवहार		क्षणिकासार
अमपरिहार		क्षपणकमार
क्षेत्रियहार	२६१	प्लोषितमार
ज्ञाववहार	२०	प्रौढ़कुमार

प्रसुतकुमार		क्षपुरस्कार	
प्रसुतगार		क्षतिरस्कार	
प्रगुणज्ञार		क्षनमस्कार	
श्रीमदुदार	४४	क्षपुरस्कार	७६
व्योमोदार		स्वकफूत्कार	
क्षमाधरधार		क्षविनिष्कार	
क्रीडितदार		प्रसमुत्सार	
क्षस्तविदार	४८	प्रसप्रकार	८०
प्रतिभटदार		क्षलतप्रकार	
प्रमुदिततार		प्रतिहृतशार	
श्रद्धाधार		क्षणगणशार	
स्मादुदार	५३	क्षिदलंकार	८४
२७१		ध्वदहंकार	
श्रितजलधार		क्षनिधीर	
क्लीवनिवार		द्रुमसहाकार	
स्वप्रावार		द्रुमदुर्वारि	
व्रजिततुषार	५६	श्रीहर्षीकार	८५
प्रेषितजार		क्रीक्रेकार	
व्रजिज्ज्वार		ह्रैरंहरुकार	
प्रेक्षितवार		स्वरुपवार	८२
स्त्रीगणशार	६०	त्सरुपरिवार	
प्रत्ययहार		स्वरुपरिवार	
क्षयदभिसार		प्रस्तरवार	
क्षयसंवार		प्रस्तरवार	
श्रीघनसार	६४	स्वरपरिवार	
प्रतिसरसार		श्रीप्रस्तार	
प्रतिसरसार		श्रीदोदार	
प्रतिसरसार	६८	श्रिहिलाकार	१००
प्रतिसरसार		स्पृद्व्याहार	
प्रतिसरसार		स्तृतगुणतार	
प्रतिसरसार	६८	स्फुरिडतार	
प्रतिसरसार		चांतिततार	
स्वप्राकार	७२		१०४

क्लमसंतार		प्रदर्शनदार	
क्लेशाङ्गार		प्रदर्शनदार	११२
श्रन्थितवार	३२१	द्योतिकडार	
स्फोडकवार	१०८	प्रदर्शकुठार	
हुतकेदार		प्रदर्शकुठार	
ज्वलनकडार		स्वादुकुठार	११६

SECTION III.

१. Omitted. This omission is along with the end of the last section.
२. असितविकार instead.
- ३, ५. व्यपहतभार extra between the two.
१५. Omitted
२३. स्वलदभिचार
२४. कृशितविचार
- २४, २५. क्रयदुपवार extra between the two.
२६. स्थितसंचार
२८. स्थापितसार
२९. शुतसंसार instead
- ४८, ४९. प्रतिभट्टदारस्तस्तविदार
५६. प्लविततुषार
५८. धतितज्ज्वार
५९. श्लाघितवार instead
६१. Omitted
- ६२, ६३. क्षिप्राङ्गार extra between the two
६४. शुतिघनसार
६५. Omitted
- १०४, १०५. आज्ञितद्वार extra between the two.
१०६. The section ends here. All the other lines omitted.

खण्ड ४.

स्त्रम्भितदास		कृत्रास	
स्थितिकैलास		श्यायितकास	३२
स्त्रम्भितहास		म्रदितश्वास	
प्रेमनिवास	४	स्यमिताश्वास	
ओटितपाश		ग्रस्तोज्जास	
व्यथितहास		स्वादितघास	३५
क्रान्तविवास		स्वतनुम्लास	
३३१ छामिकीनाश	५	त्रौकिंतमास	
कथनविलास		इवेतितवास	
द्वालदम्यास		परप्रकाश	४०
स्फूच्छितरास	३६१	स्वपत्रकाश	
द्राडितवाश	१२	त्वद्विजतकाश	
स्थलदवकाश		क्रथितायास	
भ्रेष्णिनिकाश		स्त्रथहङ्गास	
स्यायितभास		द्विद्वकलास	
क्रोशितभास	१६	भ्रूव्यत्यास	
द्वरणग्रास		ब्रपितव्यास	
म्नातन्यास		शुकितव्यास	
३४१ त्तुरसद्वकाश	२०	स्तरणहास	
स्वावितप्रास		प्रियविश्वास	
स्यायिश्वास		ब्रणितपलाश	
ध्यातविकाश		छन्नपलाश	
स्नातविभास		छातपलाश	
स्थापितवास	२४	प्रेष्टसतकाश	
ध्यातहुताश		ओण पलाश	
प्रातबुधास		ब्रणितव्याश	५६
स्वयंनिराश		स्तनितखलाश	
प्रायितरास		द्रोहिनिराश	
त्यक्तोच्छास		क्रूरपरास	
स्पर्धिविनाश		स्तिंगधाम्यास	६०

	स्तुक् सन्न्यास		द्युसदिवास	
	स्वःपतिराश		ह्रीच्छतदाश	८०
	प्रभाप्रकाश		क्षोटितदाश	
३८	व्याप्तदराश	६४	प्रचितचकास	
	द्विष्टदराश		प्रीणितदास	८४
	क्लिष्टदराश		ध्रजितस्पास	
	प्रायितलास		ध्वजितस्पाश	
	स्वरितविभास	६८	ध्वजितकास	
	प्रेजितनास		द्रवदितिहास	८८
	ग्लपितपिपास		द्युदुर्वासः	
	प्रहतयियास		क्षतपरिहास	
	स्यूतसमास	७२	प्रकरविलास	
	स्तपितविपाश		प्रद्रुतकास	९२
३९	हसिताकाश		ह्लादकरास	
	स्नूकार्णीस		प्रफुल्लवास	
	ज्युतदुर्वास	७६	व्यंसककास	
	क्षणुदिध्यास		व्यञ्जकवास	९६
	र्घाग्निग्वास		प्रचरद्रास	
	अजदिविवास		प्रसवप्रास	९८

SECTION IV.

३. आजितहास instead.

५, ६. स्वीकृतपाश extra between the two lines.

२२. स्नातप्रभास

२९. त्यजदुच्छवास

३१. द्रातत्रास

३४, ३५. स्वलदुल्लास extra between the two lines.

३५. असितोजास

३७, ३८. स्तमितप्रास extra between the two lines.

४३. क्लेशपरास
४४. स्वयंप्रकाश
४५. omitted.
४७, ४८. क्षितप्रयास extra between the two lines.
४९, ५०. ब्रह्माविभासक्रमविन्यास extra between the two lines.
५१. ब्रह्माभ्यास instead.
५२. श्वुतदुर्वास instead.
५३, ५४. क्षपनिकासत्यजदधिवास extra between the two lines.
५५. omitted.
५६, ५७, ५८. ग्लुचितचकासहाशकभास instead.
५९. च्वजितस्पाश
६०, ६१. स्कन्दितशासक्चिदितिहास instead.
६२, ६३. क्षिलदुर्वास extra between the two lines.
६४, ६५. प्रबलप्रास extra between the two lines
६६, ६७. omitted.
६८. omitted.

खण्ड ५.

प्रथृतकपाल	४२१	ध्रुसितवाल	१२
त्रिभुवनपाल		प्रभवरबाल	
प्रगुणकपाल		ध्वाजन्माल	
प्रकृततमाल	४	क्लुतकरवाल	
प्रसादराल		ध्वनितविदाल	
प्रहृतिवाल		व्युतजस्थाल	
प्रियतमवाल		स्फुटशैवाल	१६
प्रवलितवाल	५	प्रतिमितवाल	
श्लोणितवाल		स्फुलितजटाल	

द्विजपतिभाल		द्योतितकाल	४४
द्युतिनिधिभाल	२०	हेपितकाल	
प्रमदकुलाल	४५१	स्त्रिकुवाचाल	
प्रतिमठताल		प्रमथकुपाल	
प्रभृतिविशाल		प्रेष्ठितहाल	४८
४३१ प्रविजितताल	२४	श्रेष्ठितहाल	
धमापितताल		श्यावनिगाल	
ग्लेवितताल		क्षरदघजाल	
प्रयहिन्ताल		प्रार्थितजाल	५२
प्रतिपाताल	२८	क्षेवितजाल	
प्रणिहितखाल		म्लासिव्याल	
म्लक्षपियाल		स्तव्यव्याल	
स्थगितज्वाल		व्यालव्याल	५६
धूवसुरशाल	३२	व्यालकराल	
द्वुमसुखशाल		स्फूर्जज्वाल	
ज्वपितशृणाल		ज्वलितपलाल	
ज्वविफणिशाल		ज्वविकलिकाल	६०
४४१ प्रकटशिखाल	३६	प्रखरतमाल	
प्रथितरसाल		प्रसुखकराल	
प्रचुररसाल		त्रिशखकराल	
श्रीफलशाल		प्रसुखदराल	६४
द्वृहिणविडाल	४०	त्रिशखकराल	
प्रतिहृतकाल		प्रीतकराल	
स्थिरतम काल		क्रौञ्चमराल	
द्युतिधरकाल		प्रियकशृणाल	६८

SECTION V.

१. प्रणुतकपाल
७. omitted.
१३. द्रुतकरवाल instead.
- २५, २६. स्वीकृतताल instead.
- २८, ३०. प्रीतशृणाल extra between the two lines.
३६. त्रिदण्डमराल instead.

४६. चूतचण्डाल instead.
- ४७, ४८. प्रभवाचालस्तुतसंचालच्छवितविचाल extra between the two liens.
४९. omitted.
५०. आजिनिगाल
- ५१, ५२, ५३. क्रमदुष्टाल instead.
५४. All lines from this (inclusive) omitted.

खण्ड ६.

ध्वसुखधाम		स्मायककाम	२४
स्फाटिकधाम		त्र्यक्षरकाम	
द्युतिपतिधाम	४६१	त्रिलोककाम	
व्यलीकधाम	४	प्रपठितसाम	
त्रिवर्गधाम		द्विजकृतकाम	२८
४७। स्वतन्त्रधाम		द्वेष्वितभाम	
प्रलयनिराम		द्राघितभाम	
श्रियाभिराम	५	व्यापितभाम	
स्वनिहितराम		स्तुन्दितभाम	३१
स्नेहाराम		आश्रितभाम	
द्रेपितराम		स्तावितनाम	
स्नेहितराम	१२	च्छीपरिणाम	
म्लेवितराम		प्राणायाम	३६
प्रतिसृतराम		प्रवलक्षाम	
प्रणयितराम	५०१	प्रत्यललाम	
४८। श्रद्धितराम	१६	श्रेतललाम	४०
स्वक्षविराम		श्वलज्जलाम	
द्रावकवाम		स्फीतललाम	
प्रापितवाम		श्वलज्जलाम	
श्वयोतितवाम	२०	द्वरज्जलाम	
स्फेदितवाम		स्थलितललाम	४४
स्मेदितवाम		द्वेष्वललाम	
स्फेदितकाम		स्वभूललाम	

प्रेजिलजाम		स्तापितदाम	
५११ ज्ञयल्लाम	४८	स्वरणग्राम	५६
व्यायितयाम		प्रकुलग्राम	
ओपितयाम		प्रभवदृग्राम	
व्याघ्रस्थाम		प्रसंस्नाम	
क्षेभणराम	५२	स्वपत्प्रणाम	६०
प्रेरितसाम	५२०	स्वःशुभदाम	६१
ह्यदुदाम			

SECTION VI.

The variants are so many part 7 have to give this section as found in the manuscript.

ध्रुव रुखधाम		क्षतविनाम	
स्फटिकधाम		स्तावितनाम	
घुतिपतिचाम		शिलकपरिणाम	
प्रलयनिराम		मुटपरिणाम	
स्नेहितराम		प्राणायाम	
ह्रेपितराम		प्रबलक्षाम	
व्लेषितराम		प्रेरिनसाम	
प्रतिसृतराम		प्रेरितसाम	
प्रसरितराम		प्रत्तलजाम	
श्रियाभिराम		ह्यदुदाम	
स्वनिहितराम		स्तापितदाम	
स्नेहाराम		चिपःग्राम	
श्लेषितवाम		क्षणसंग्राम	
स्फेटितवाम		क्षुण्णश्याम	
श्वर्तितवाम		क्षालिलसाम	
स्मयितनिकाम		स्मादितसाम	
प्रमदितकाम		द्वेढितसाम	
प्रपठितसाम		स्मयविश्राम	
द्विजकृतकाम		द्वेडविचाम	
ड्यायितवाम		क्षायितयाम	
स्वक्षविराम		प्रथितायान	

श्लाघितथाम्	स्तिनहरकाम्
प्रत्यललाम्	स्त्रीव्यायाम्
इवेनलजःम्	क्षुत्त्रियाम्
द्वेषितताम्	श्लष्टश्याम्
द्वयाग्रस्थाम्	ह्रीचक्रद्राम्
क्षोभणशाम्	द्राढितगाम्
अर्णवनिशाम्	स्फूच्छितदाम्
द्वाहणक म	स्वःसुखःम्
थेयस्कःम्	

APPENDIX III.

जगद्विजयचतुर्थः

लघु मूलम्

खण्ड १.

१ जय जय धीन		ध्वनिजितवीणा	
त्रिजगद्धीन		प्रतिहतजीन	
प्रनुदितजीन	४	प्रतिसृतमीन	
प्रशमनजीन		ध्वजसुकुलीन	१२
क्षितिधरलीन		प्रसरदजीन-	
प्रचकितवीन		प्रतिभटपीन-	
प्रचुरमजीन		द्युनिभुजरीणा	
स्वमतिनवीन	५	प्रखलधुरीणा	१६

खण्ड २.

११ स्फुटमभिराम		प्रविदितनाम-	
ध्वबसुखधाम		त्रिगुणितदाम	१२
द्युतिपितधाम		धृतिजितकाम	
स्वनिहितराम	४	प्रियतमवाम	
प्रपठितसाम		प्रशिणहितवाम	
द्विजकृतकाम	२१	प्रलयितयाम-	१६
द्वुपरतभाम		द्व्यथ गतकाम-	
प्रमितललाम		प्रकृति निकाम-	
स्तुतपरिणाम		स्त्रलितविनाम	१८
त्रिभुवनधाम-			

खण्ड ३.

प्रचलसमीर-		श्रितजलतीर-	
प्रतिगतनीर-		प्रकटपटीर-	
प्रकलकुलीर-		द्युग्नितकुटीर-	
प्रसुप्रसारीर-	४	क्षितिपकरीर-	६

प्रबलशरीर-		द्वंशीकर वीर-
प्रणिहितचीर		क्षितिपतिनीर
प्रमदितधर		प्रवृणितभीर
ध्वनितगभीर	१२	प्रतिवृन्तसीर
स्फुटकुर्वीर		ध्वज वरकीर

खण्ड ४.

स्वनुकृतनास		प्रणियतदास
स्फुरदण्णुहास		धूसदधिवास
प्रेमविवास	४	द्विजगणभास
प्रियविश्वास		ध्यपगतनाश
व्रणितपलाश		ध्युतपरिहास
प्रहतखलाश		प्रतिलभकाश
प्रज्ञितदशाश		स्थलदवकाश
प्रकटितरास-	५	प्रहृतहृताश
प्रकरविलास		प्रचितसमास

खण्ड ५.

प्लुतरिपुच्छण्ड		स्फिरमणिखण्ड-
न्दिवद्यन्दचण्ड		प्रविहितगण्ड
प्रणुद्वितचण्ड	६१	धूतखलखण्ड
ध्रंशितचण्ड	४	निजगदखण्ड
ध्रुवप्रचण्ड		श्लथरिपुगण्ड
स्फुरत्प्रचण्ड		प्रविज्ञितगण्ड
श्रीभुजदरण्ड-		निदरभरण्ड-
श्रयिकोदण्ड-		श्लाघितपण्ड
आहितदण्ड	८	त्रस्यदपण्ड
प्रवलितदण्ड		प्रमदवरण्ड
ध्नुतमहिदण्ड		क्षितिसुवरण्ड
स्थितजगदण्ड	७३	प्रहतवितण्ड
द्रवदृष्टदण्ड		क्षतजलदण्ड
प्रवलदुररण्ड	७१	प्रवरितकुण्ड
श्रितनवखण्ड		ध्युदसितकुण्ड
प्रगलितस्खण्ड-	१६	प्रभरितकुण्ड

द्विदलितसुण्ड
प्रगलितशुण्ड-
भ्रमिधरशुण्ड

प्रसभसशुण्ड
द्विपवरसुण्ड
क्षितपरसुण्ड

३६

३८

खण्ड ६.

८१	त्रिगुणनिदान स्तकदुपमान श्रुतियुतगान ध्वनितपुराण प्रथितपुराण ब्रह्मितविगान त्रिरथपुनान त्रिपुरधुनान- प्रत्ययधान भ्रमदपदान स्वतःप्रमाण प्रकृतिवितान	५	९१
		५	९३

क्रमजुषमाण
गन्थिलबाण
द्रमितनिमान
प्रशितकृपाण
ब्रजप्रमान
धृतपरिमाण
श्रुतव्रमान
स्यन्दितवान
ज्वलदभिधान
प्रणायवृणान
धृवलभमान

१६

२०

२३

खण्ड ७.

१०१	त्रिपदत्रिवार स्वभ्यवहार श्रमपरिदार स्थितिगतहार द्वृणादभिचार कथितविचार व्यपगतपार स्मृतवरनार क्षपणकमार	४	१११
		५	

प्रसृतकुमार
श्रीमदुदार
प्रतिभटदार
प्रभुतागार
क्षयदभिसार
प्रतिसरसार
स्वृतगुणतार
प्रलयकुठार

१२

१६

१०

खण्ड ८.

	त्रिभुवनपाल प्रगुणकृपाल प्रसरदराल- प्रदचितवाल	४	१२१
		५	

प्रभवरवाल
क्लुतकरवाल-
ध्वनितविदाल
द्विजपतिभाल

प्रतिहतकाल		उवलितपलाल-
क्षद्धग्नाल		क्षविकलिकाल
प्रमुखकराज		प्रनिमठताल
द्रहिणण्डिल	१२	प्रभृतिविशाल
प्रस्तरतमाल		

खण्ड १.

स्मयितसुधर्म		क्षणगणनम्
प्रविहितधर्म		क्षितितलवर्म
श्रिदशसधर्म		श्रुनिशतराम्-
प्रविदितमर्म	४	प्रद शुभमर्म-
१३१ प्रचरदधर्म		प्रवितर धर्म
प्रमथनकर्म		क्षयकर पाहि
ध्युवक्तकर्म		स्वकजनमेतम्
द्विपततिचर्म-	५	भर्कसमेतम् ॥
थ्रयिपरेकर्म-		१६ १७

Variants in the manuscript with the text alone:

1. In the third section, the line प्रमदितधीर (L. 11), and in the fifth section, the line ध्युवप्रचण्ड (L. 5) and in the ninth section the final portion पाहि स्वकजनमेतं भर्कसमेतम् are found only in this manuscript.

2. In the sixth section, all the lines from प्रशित-कृपाण (L. 16) to the end and in the seventh section all the lines except the last, प्रलयकुडार are missing in this manuscript.

APPENDIX IV.

Common Passages.

(a) Identical

INDEX.

अखण्ड	३३ see खण्ड	अभ्यास	पौनःपुन्थ ३३३; संमुखोपवेशन
अगार	गृह २६४		३७७
अघ	पाप ४५६	अम	अमति गच्छति
अङ्गार	३१६		इति ३१०
अचरण	शान्त द see चण्ड	अम्लान	हृष्ट १२८
अज्ञान	अविद्या १२५	अरात्र	कुटिल ४१८; सम- ददन्ती ४६४
अण्ड	२६ see जगदण्ड; मुक्त २७; वीर्य, पर क्रम २८ see उदण्ड	अल	४१७ see प्रकृत- तमाल
अधिकार	२३९	अलंकार	२१७
अ. वास	धूपनादिभिः सं- स्कार ३९६ see वास; निवास ३९७	अवकाश	आकाश ३३५
अधिष्ठान	स्थान १६२	अवगार	२५९
अनुमान	११८	अश	शः श्रेष्ठः । तद्विज्ञः ३७६ see श.
अपण्ड	वीर ५०	अस	न विद्यते सः कोपः ३७७ see स ; ३८३ see दण्डास;
अपदान	मःतं कर्म १४६		४१० see व्यंस- क्कास; ४१३ see प्रवरप्राप्त
अपान	२०० see सापान	अङ्कार	and अस
अभिचार	हिसाकर्म २५०		२१८
अभिधान	नाम १९३; हिंसा १९५, २०७; गर्व २०६; ज्ञान २०८; प्रणय २०९	अहृत्	शत्रु २७
अभिराम	मनोहर ४७३		
अभिसार	परस्त्रीगमनानुकृ- लव्यापार २७९	आङ्गार	२३८; इङ्गित ३११;
अभ्यवहार	२४५ see स्वभ्य- वहार	आङ्गश	३९१

आधान	स्थान १२२; अ- ग्न्याधानादि १२३;	उद्सित	१० see व्युहसित २००
आन	२१० see खगान	उदान	महान् २६६; दाता २६६; दक्षिण ३१०
आम	४७२ see निराम	उदार	१६१ see प्रोदित
आयाम	परिश्रम ३६६	उदित	फूत्कार २४४
आरभमाण	२२४ see स्वारभ- माण	उद्गार	उद्घट ५१५
आगाम	उपवन ४७५	उद्म	२७०
आनन	गजबन्धन १७६	उद्धार	उपवन १३०; नि- स्सरण १३७; उ-
आश	आं ब्रह्माण्डं श्रयति- तनूकराति इति ३७५ see श	उद्यान	देश्य १३८; १०३ see प्रोद्वि- द्राण
आशा	३४८ see बुधारा; ३४९ see निरारा; ३८१ see दणारा	उद्विद्राण	सादृश्य ११७
आश्वास	दणसन ३४५	उपमान	१०१ see व्युपरत
आनार	प्रसार २६०	उपरत	१०० see व्युपहृत
आ हार	२४१		
आ ह्रान	अःकरण १५१		
इत	३८५ see स्वरित	ऋगाण	ऋचां आण ऋष्क-
इतिहास	पुरावृत्त ४०५;		प्राणभूत चेदान्त- समूह १६५ see आण
ईप्सत	३७३ see प्रेप्सत	ऋत	८८ see रवृत
ईशान	२२०	परणड़म	६४ see द्रुम
		ओंकार	२३९
उच्छ्वास	निश्वास ३५१	कडार	पिङ्गल ३१९; दास
उज्जास	३५६ see अस्तो- ज्ञास	कणाल	३२८; शिराऽस्थिन् ४१४
उत्थान	तन्त्र १३९; उद्यम १४०; पौष्ट १४१	करवाल	४२४ खड्ग
उदयङ्ग	उद्धृष्टाएड २८ see आएड	कराल	भीषण ४६१, ४६४; ब्रज, तुङ्ग ४६८; दन्तुर ४६५

INDEX

कलिकाल	कलि कलहं काल- यति नायथति इति ४६१ see काल	१०; शरन्यालय ११; मानमेद १२;
काण्डा	शब्द १६५	राजा ४५२
कान्तार	२६० ८०० प्रतिका- न्तार	पृथिवीं मायति दुष्टान् इति २६३; स्वासिकार्तिकेय २६३;
काम	कामदेव ४८८; रेतः ४८९; कामयते इति ४२१; अभि- लाष ४९२;	कुलाल (निर्मा- ता) ४२९
कार	२३९ see क्षन्द- स्कार	कुक्कास ३६५
कार्पास	वस्त्र ३९२	कृत् १९२ see भ्यस- कृत्
काल	मृत्यु ४४६; श्या- मल ४४८; महा- काल ४४९; यम ४५०; समय ४५१, ४६१ see कलि- काल	कृत् ४०६, ४९२ कृपाण्डा १७७ कृपाल
काथ	तुआविशेष ३६२; काश्यां भव लोक ३७३;	कृरां लाति आदत्ते इति ४१६ see ल
कास	रोगविशेष ३५३; कुर्तिसनशब्द ४०४; शासन ४०७	केदार ३१८ कैलास ३२५
कासार	सरसी २५६	कोदण्ड १४; भूगता १५; देशमेद १५;
कीनाश	यम ३३१	कतु २५९
कुटार	कपट ३२२; छेदन- कारि अस्त्रविशेष ३२२; मैथुन ३२२	क्रिथन ३३२ क्रियित १२५; दूरी- कृत ३६३
कुण्ड	पिठर द्व, ८९ see सुकुण्ड; जारज	क्रम १६६; परि- पाठी १८५ क्रमित १९७ क्रान्त ३३० क्रि गा १८० क्रीक्रेकार ३०२ see क्रेकार क्रीडित २६८ क्रूर ३७७

क्रूत्रास	त्रूरान् त्रुंसान् त्रासयति हिति	द्विति	विशिष्ट ४८; ना- शित ३७; हित १९
क्रेकार	३०२ see क्रिंकार	द्विति	पृथिवी २४; निवा- स ८४
क्रोशित	आहापित ३३८	द्विति	शीघ्रगामी १०४
क्रौञ्च	पत्तिविशेष ४६५	द्विति	१५८
क्लम	हर्षक्षय ३१५	द्विति	अभ्यस्त ५५
क्लभिन्	ग्लानियुक्त ३३१	द्विति	शस्त्रविशेष ३४१
क्लिप्ट	क्लायुक्त ३८३	द्विति	शरीर १५६
क्लौञ्च	अपौरुष २७२	द्विति	अमाध्यव्याधि २४६
क्लुत	प्राप्त ४२४	द्विति	गमित ४५१
क्लेरा	पञ्चक्लेशा अविद्या- स्मितारागद्वेषमो-	द्विति	निःसित ४५८
क्षथित	हरूपाः ३१६	द्विति	द्विति ३१९
क्ष	परिपक्व २५१	द्विति	पृथिवी ६६
क्षण	वयुः २९१; रात्र्स	द्विति	संपेषित ४५
क्षणिक	२९२	द्विति	क्षेभकारक ५१३
क्षपणक	व्यापारस्थिति २९६	द्विति	क्षेभयुक्त कृत ६
क्षपित	२६०	द्विति	उत्तेजयितु ३१४
क्षम	बौद्धविशेष २६१	द्विति	पृथगीतल १८
क्षमा	तिरस्कृत ४४०	द्विति	द्वमायाः पृथिव्याः
क्षय	समर्थ २०२; हित	द्विति	धराः धाराकाः
क्षयत्	२२५;	द्विति	शेषाद्यः २६७
क्षरत्	पृथ्वी ११	द्विति	see धर
क्षरित	रोग २८०	द्विति	विधूनित १०७
क्षाम	नश्यत् २७९	द्विति	स्तनहात् ८
क्षारित	दूरीभवत् ४५६	द्विति	विष १९९
क्षाम	गलित १९८	द्विति	मोचित १७८
क्षारित	५००	द्विति	गमित ४९३
क्षगान	दूरीकृत ६५	खगान	खगं पर्क्षिणं चा-
द्विति	क्षयं प्राप्त ३५; नि-	तकं आनयति	तकं २१० see
	वासं प्राप्त ४६;	द्विति	प्राप्त
	गत ४७; ऐश्वर्य-		

खण्ड	भारतादयः २९ see नवखण्डः मणि- दोष ३०; खण्डन ३१; शक्तरा ३२; ३३ see अखण्ड	गृहणान् गृहणीते अनगृह- णीते इति १६४
खल	खलकर्मन् ३१; दुष्ट ३७६	अन्थिल ग्रन्थयुक्त १७३
खाल	खलसमूह ४३५	असित गृहीत ७९
ख्यान	प्रस्थन् १७२	अस्तन भक्षित ७८
ख्यापित	प्रसिद्धीकृत २०५	अस्तोज्जास ग्रस्तान् व्याध्या- दिना उज्जासय-
गण	समूह २७७ see वारस्त्रीगणः २९६	ति मांचयति इति ३५६ see उज्जास
गण्ड	भूषण ३०; प्रवीर ३६; कपोल ३७; चिह्न ३८; योग- भेद ३९; अश्व ४० see रिपुगण्डः बुद्धुद (शारी- द्यकारणीभूतसां- ख्यप्रसिद्ध) ४१; रोगविशेष ४२; नदविशेष ४३; खड़गी ४४; प्रति कूलग्रह ४५ ११६ see त्रिजगत्	अह निर्वन्धवत् ३११ आम नगर ५१६; समूह ५१६; नन्दिग्रा- मादि ५१७ आवन् पर्वत १०६; पाषा- ण १४८ ग्रास ३३९ see द्वारण- ग्रास
गत्	११६ see त्रिजगत्	आहित प्रापित १४
गाण	प्रमथसमूह १९३	गलानि प्रापित ३८७
गान	गीत ११९	गलानि १२७
गीर्वाण	देव ११९	ग्लोवित ४३३
गुण	३१२	घनसार कर्पूरसद्वरा २८१
गुणौध	गुणसमूह ३३	घास ३२७ see स्वादि- तघान
गृहणान्	उपदेष्टा २२६	घुण्ड भ्रमर ९४ गत २७६ वान्य ३७५ ग्राणविषयाकारि- त ९८

चकास	दीसि ४००	जलधारा	गङ्गाप्रवाह २७१ see धारा
चण्ड	तीव्र ३; दैत्य ३; यमदास ४; को- पन ६, ८ see अचरण	जलरुपण	सर्प दृष्टि; पर्योरेणु दृष्टि; जलप्रवाह दृष्टि
चण्डयुति	सूर्य २	जार	जराणं १ जीर्णता यस्य २७५
चण्डा	शङ्खयुष्पी ५; ध- नहरी ७	जाल	समूह ४५६; कद- म्बवृक्ष ४५७; दम्भ ४५८
चामुण्डा	देवी ९५	जित	इ६२
चार	२५४	जुषमाण	सेवमान १६६
च्युत्	च्यवते इति ८५	ज़हुराण	२१५
च्युत्	गत ४२५	जुह्वान	२३१ see व्याजुह्वान
च्योतित	आसिक्त ४८४	ज्ञाप्ति	ज्ञापित १५१
छ	निर्मल २८८; तर- ल २८९; छेदक २९०	ज्ञा	जुद्धि २४७
छन्दःकार	छन्दांसि करोति २९१	ज्ञान	१२४
छन्न	अपवारित ३७१	ज्ञेय	२०१
छपित	संदीप १०५	ज्युत	गत ३९३
छत्रत्	छलमिवाचरति इ- ति २९५	ज्ययत्	अभिभवत् ५११
छवि	दीसि ४४०, ४६१	ज्वलत्	देवीष्यमान १९४
छात	(छिन्न) ३७२	ज्वलन	आङ्ग ३१९
जगदण्ड	ब्रह्माण्ड २६ see अण्ड	ज्वलित	उडीप ४६१
जटाल	जटालहित ४२६	ज्वार	रोग २७६
जग्वाल	कर्दम ४२५	ज्वाला	४३७; शिखा ४६१
जय	१, २		
जरसान	पुरुष, आत्मा २२३		
जल	२३		
		तटिनी	तटी ७५
		तनु	३५७ see स्वतनु
		तमाल	खड्ग ४६२
		तरण्ड	भद्रवस्तु ७३; नौ
		तान	७५
			१६१

तार	अत्युच्चैःस्वर २७०; हार ३१२; रजत ३१३; नक्षत्र ३१४ ३१५ see संनार	त्रिदिव त्रिपथ	स्वर्ग १५७ त्रयाणां पथां स- माहार १३२
ताल	४३०; तालवृक्ष ४३१; वायवि- शेष ४३२; करा- स्कालन ४३३	त्रिपद त्रिपुर	त्रयाणां पदानां स- माहार २४३ त्रयाणां पुरां स- माहार १३४
तिरस्कार	दूरं करोति इति ४८९	त्रिपुरा त्रिभुवन	देवां १८० त्रयाणां भुवनानां समाहार ४१५
तुण्ड	मुख ९९	त्रिलोक	त्र्यवयव लोक ४६१
तुषार	हिम २७४	त्रिवर्ग	सत्त्वरजस्तमांसि ४७०
त्यक्त	३५१	त्रिविध	भूतभविष्यद्वर्तमान- वस्तुविषयक १२४
त्यजित	त्यगविषयीकारित ९६	त्रिशिख	त्रिशूः ४६३; (रा- क्षस) ४६४
त्रब्धत्	गच्छत् २०७	त्रुट्ट	त्रिष्ठ १०
त्रस्तित	प्राप्त ६२	त्रुमित	नाशित ३६७
त्रपित	लाज्जात ३६६	त्रोट्टित	त्रेदित ३२८
त्रस्यत्	त्रासं प्राप्नुवत् ५०	त्रोपित	नाशित ५१३
त्राणा	रक्षण १६३; रक्षत ६८	त्रौकित	गांयत ३५८
त्रात्	रक्षित ७१	त्र्यक्षरक	त्रीणि अक्षराणि यस्मिन् ४१०
त्राम	३५२ see कूरत्रास	त्वक्	१६२
त्रासित	१६	त्वक्षित	तनूक्षत ५१
त्रिः	वारत्रम् २२१	त्वष्ट	तनूक्षत २३४
त्रिगुणा	त्रयो गुणाः त्रया- णां गुणानां स- माहारो वा १११ ३३; त्रिभ्यो जायन् इति त्रिजाः। तान् गच्छति इति ११६ see गत्	त्वद् त्वसु	२४२, ३६२ खडगमुष्टि ३०४
त्रिजगत्	देव ४६	द	३१० see श्रीद ष.र १४२ see भुजदण्ड; सैन्य,
त्रिदिव		दण्ड	

व्यूहमेद,	यम	दिध्यासा	ध्यानेच्छा ३१४
१६ ^३ ; संयम १७;		दुर्वार	अनवार्य ३०१
प्रशस्त १८; अ-		दुर्वास	दुष्ट वास वापना
भिमान १६; अ-			३६३ see वास
श्व, कोण २० ^२ ;		दुर्वासिस्	(ऋषि) ४०६
लगुड २१; च-		द्वशान	लोकपाल २२८
रडांशोः पारिपा-		द्युत्	अभिगत ४०६
श्वक २२; मन्था-		द्युत	अभिगत ३१
न, कलापरिमाण-		द्युति	शोभा ४४८
मेद २३ ^२		द्युतिनिधि	सूर्य ४२८
ददान	दत्ते असौ (दाता)	द्युतिपति	सूर्य ४६८
	१३६	द्युमत्	देव ३१७
दधान	धत्ते असौ (धारक)	द्योतित	प्रकारित ३१४;
	१३५	द्योतिन्	शोभित ४५०
दशाशः	दशसंख्याका दिशः		द्योतः अस्ति / प्र-
	३८१ see आशा		कायिन्) ३२१
दशास	शःयादिदशाः स्य-	द्रमत्	गच्छत् २०६
	ति नाशयति ३८३	द्रमित	गत १८४
	see अ न	द्रव	गति १७१; सुख-
दा	५१९ see स्वः शु-	द्रवत्	रूप २५३
	भदा	द्रवसित	द्रवाभवत २७; प्र-
दान	खरडन ११२; वि-	द्रविण	चत् ४०५
	त्तण ११३ शु-		परिचरणं प्रस १०२
	द्वि २०५		काञ्चन १८६; प-
दाम	रजु ५१५		राकम १८२
दार	दारयति इति २६६	द्रविन्	द्रवः अस्य अरित
दाराः	(पार्वत) २६८		१६७
दाय	दाता ३९८; कर्तरं	द्राघित	ममर्थ ४२४
	३९९	द्राडित	शुक ३३४
दास	३२४; दानपात्र ४०१	द्राण	कुत्सा १९८
दिध्यास	प्रिया वस्ने आ-	द्रावक	क्षोभक २३; विद-
	च्छादयति ३६५		ग्य ४८३
	see वास	द्रावित	गमित (नाशित) ४२

INDEX

१२४

द्रुगण	द्रुः संसारवृक्षः ह-	धार	२६७, २७०
	न्यते अनेन इति	धारा	२७१ see जल
	२३२	धारा	
द्रुद्	द्रोही १४२	धुनान	कम्पनकारी १३८
द्रुणत्	गच्छत् २५०	ध्मात्	प्रज्वालित ३४७
द्रुत	ग्रास १५	ध्मापित	शब्दापित ४३२
द्रुम	६४ see एः रड्डुः	ध्यात	ध्यान ३४४
	म; वृक्ष ११५,	ध्यान	१९९
	३००, ४३९; सूर्य	ध्रजित	गत ४०२
	३०१	ध्रुत	ग्रापित २५४
द्रुहिण	ब्रह्मा ४४५	ध्रुत	गत १८६
द्रू	हिं एय ९२	धुव	मरणरहित १३;
द्रोहिन्	शत्रु ३७६		विष्णु २११; योग
द्रव्य	प्रपञ्च १७४		२१२; वसुमेद
द्रवत्	संवृणवत् ५०६		२१३; निश्चय २१४;
द्वार	अभ्युपाय २३७		ख २१५; नित्य
द्विज	४९२		२१६; औत्तानपादि
द्विजपति	चन्द्र ४२७		२१८ अजस्त्र २१९;
द्विद्	शत्रु ३६५		तर्क २२०; हर
द्विप	हस्ती ९४, १७६		२२३; शङ्कु २३०;
द्विषत्	शत्रु १३३		निश्चल ४३८;
द्विषद्	द्विष्टान् द्यति ख-		स्थिर ४६६
	एडयति ३८२	खड्ग १९२	
द्वेषी	अग्रिय ४४	धर	गत ४०३
		ध्वज	गत ४०४
धर	धारक ९४, २६७	ध्वत्	नष्ट २९८
	see द्वाधर, ४४८	ध्वनत्	१७६
धान	पोषण १४५	ध्वनित	कथित १२०, ४२४
धाम	स्थान ४६६; यृह-	ध्वस्त	आघरीभूत १८३
	४६७; किरण	ध्वान	शब्द १९३
	४६८; जन्म ४६९;		
	देह ४७०; प्रभाव		
	४७१		
		नमस्कार	२९०
		नवखण्ड	नवावयवाः खण्डाः
			२५ ८०० खण्ड

नाम	४५८	न्यस्त	दुरीकृत ७७
नार	नराणां नमूह २५८	न्यास	मातृकादिन्यास
नाना	डार धैरदारु ३८६		३४०, ३७८ see संन्यास
निकार	परिचार २३६		
निकाश	उपमा ३३६	पचमान	पाचक २१४
निगाल	गलोदेश ४५५	पण्डा	बुद्धि ४९
निदान	छेदन २०२; आदि- का'ण १११	पत्	५९० see स्वपत्
निधान	निधि ११४, १४४	पद	१६३ see प्रपद
निपान	आहाव १४८	पर	शत्रु ११; उत्कृष्ट १७१, ३६०; अन्य ३७७
निमान	मून्य १८४		
निराम	निरेतः आमः रंगः यस्मात् ४७२ see आम	परिशाम	४९९
	इच्छारहित ३४६ see आशा	परिधान	आच्छादन १२९
निराय	निराकारण ३७६	परिमाण	इयत्ता १८६
निरास		परिवार	परिज्ञन ३०४; प- रिच्छद ३०५; कोश ३०८
निधार	निश्चय २९९	परिहार	२४५
निर्माण	निर्मिति १७४; सार २०३	परिदास	४०६
निर्वाण	अस्तगमन १९६	पलाल	तृणविशेष ४६१
निवार	निवारयति पुजक- त्वेन न अङ्गीक- रांति २७२	पलाश	ध्यावादि ३७०; रात्स ३७१; पत्र ३७२; ब्रह्मवृक्ष ३७४
निवास	स्थान ३२७	पवमान	पवते इति २२१
निःशान	तीदणीकरण १९२	पाखण्ड	दाम्भिक ३५
निस्तार	२५८ see प्रतिनि- स्तार	पाताल	४३५ see प्रतिपा- ताल
निस्वान	शब्द २०२	पान	रुद्धण १९१
निहित	४७४	पार	परतट २५२
नीहार	तुहिन २४२	पाल	४१५
न्यकृत	तिरस्कृत ५२	पाय	बन्धन ३२८

पाषाण	(चन्द्रकान्त) मणि	प्रक्तर	प्रकर्षण चरति
	१६७		इति ९४
पिधान	आच्छादन (अपवृत्तिमात्रक) १४३	प्रखर	तीक्ष्ण ४६२
पिपासा	पातुमिक्खा ३८७	प्रगलित	प्रकर्षण गत ३०
पियाल	पियालस्य राजादनवृक्षस्य फल ४३६	प्रगु	राजा २६५
पुनान	पुनीते असौ १३२	प्रगुण	भूयस् ४१६
पुरस्कार	अङ्गीकार २८८; संस्कार २९१	प्रचण्ड	उदर ९; पश्ववयव १०; दुर्वह ११; श्वेतकर्वार १२; प्रतापी १३
पुरगण	१२०; अनादि १२१	प्रचरत्	४१२
पुष्टान	१६९	प्रचित	संचित ४००
पोगण्ड	भीरु ४६; विकलाङ्ग ४७; राजसूनु ४८	प्रचुर	भूयस् ४४३
प्यायित	वर्धित १९१	प्रज्ञान	बुद्धि १४९; चिह्न १५०
प्रकट	४४६	प्रणाद्	प्रकर्षण नश्यति इति ६९
प्रकर	समूह ४०६	प्रणात	६८८
प्रकार	२९४ see प्रसप्रकार; प्रकृष्ट कृति २९५	प्रणाय	प्रसाद १५१; प्रेम २२६; याच्चा २२७; विश्रम्भ २२८
प्रकाश	प्रहास ३६०; आतप ३६१, ३८०	प्रणयित	संजातप्रणाय ४८०
प्रकुल	सुन्दराकार ५१६	प्रणाम	५१९
प्रकृततमाल	अतिरायेन प्रकाश-विषयीकृत आलति भूषयति ४१७ see आल	प्रणिहित	प्रेषित ४३५
प्रकृति	गुणसाम्य १५३; पौरवर्ग १५४	प्रणुदित	प्रकर्षण उत्पादित ५
प्रक्रममाण	प्रारम्भमाण २२०	प्रतिकान्तार	प्रतिवन २६० see कान्तार
		प्रतिनिस्तार	निर्वाह २५८ see निस्तार
		प्रतिपाताल	४३५ see पाताल
		प्रतिभट्ट	प्रतिकूलभट २६९
		प्रतिमठ	(ताल) ४२०
		प्रतिमित	सद्वशीकृत ४२५

प्रतिलभमान	प्राप्नुवन् २३० see लभमान	प्रस्तवमान	प्रकर्षेण प्रवते सः वैत्र २२९ see
प्रतिसन्धान	स्मरणा २२४	प्रफुल्ल	प्रुवमान
प्रतिसर	मन्त्र २८; मात्य २८३; नियाज्या २८४; कड्कणा २८५; चमूपुष्ट, मण्डल, करसूत्र २८६ ^३	प्रश्वल	विकसित ४०९
प्रतिसृत	अनुसृत ४७९	प्रबलित	५००
प्रतिहृत	तिरस्कृत ४४६	प्रभ	प्रकृष्टा भाः यस्य ४२२
प्रतिहृत	२९५	प्रभरित	प्रकर्षेण भरित (पू- र्ण) ८८ see भरित
प्रत्त	प्रकर्षेण दत्त ५०१	प्रभत्र	प्रकर्षेण भवत् ५१७
प्रत्यग्गड	गन्धकीट, गन्ध- मुग ६८ ^२ .	प्रभा	३८०
प्रत्यय	प्रथितत्व १४५५; म- न्त्र २७८	प्रभु	राजा ८१
प्रथम	२३९	प्रभुता	ऐश्वर्य २६४
प्रथित	विख्यात १२१, ४४२	प्रभृति	४३०
प्रद	दाता ९२	प्रमथ	गणा ४५२
प्रदर	केश ३१९; भङ्ग ३२०; बाण ३२२; नारी रुक् ३२२	प्रमथन	प्रमथनति इति ९४
प्रदलित	९४	प्रमद	हर्ष ६७, ४२९
प्रद्रुत	प्रचलित ४०७	प्रमन्दसान	प्रकृष्टमन्दसान अ- ग्नि २३१ see
प्रदृत	४१४	प्रमा	मन्दसान
प्रपठित	अधीत ४९२	प्रमाण	यथार्थ ज्ञान १०९
प्रपद	प्रकृष्टं पदं स्थानं येषाम् (इन्द्राद- यः) १६३ see पद	प्रमिति १४७	प्रमिति १४७
प्रपिब	प्रकर्षेण पिबति ८८	प्रमुख	श्रेष्ठ ४६३
प्रपीत	५९	प्रमुखत्	प्रमुखः प्रथम इवा- चरति इति ४६४
		प्रमुदित	प्रहृष्ट २७० see
		प्रहचित	मुदित
		प्रहदित	शोभित ४१८
		प्रलय	प्रकर्षेण रुदित रो- दनवत् ६४
			प्रलयकाल २३८, ४७२

INDEX

१३५

प्रलयिता	नाशित ११२	प्रसित	प्रकर्षेण सित इवेत १२२; प्रकर्षेण सित बद्ध १२३; see सित
प्रवरप्राप्त	उत्कृष्टान् प्राप्तयति विस्तारयति ४१३ see अस and प्राप्त	प्रसुत	उत्पादित २६३
प्रवरित	प्रकर्षेण वरित भृ- त ९१ see वरित	प्रस्तर	यज्ञ ३०६, पाषाण (मणि) ३०७
प्रवलत्	प्रकर्षेण वहूभवत् २८	प्रस्तार	प्रस्तारयति ३०९
प्रवलित	प्रवृद्ध ४१९	प्रहृत	दूरीकृत ७६, ३८८
प्रविजित	४४, ४३१	प्राकार	आवृति २८७
प्रविहित	कृत ३०	प्राण	११६, २००, २०१
प्रशित	प्रकर्षेण शित ती- दणीकृत ७०, १७७ see शित	प्राणायाम	योगाङ्गविशेष ५००
प्रसंस्तवान्	प्रकर्षेण संस्तवान् वाग्मी २२२ see संस्तवान्	प्रात	पूर्णाकृत ३४८
प्रस	विस्तारयुक्त ५१८	प्रात	प्रकर्षेण आत्म गृ- हीत १९० see आत्म
प्रसप्रकार	प्रकर्षेण प्रकारा मेदाः देवतिर्थ- ङ्गमनुष्यादि । तैः सहित २९४ see	प्रायत	१५५
प्रसम	प्रकार	प्रायत	प्रातिविषयीकारित ११३; प्रातिविष- यीकृत ३५०; प्र- कर्षेण अयित
प्रसमिन्धान	प्रकर्षेण भासिः सहित ९४	प्रात	प्रात ३८४
प्रसमुत्सार	प्रकर्षेण सम्यक् इन्धे असौ २३१	प्राद्वित	प्रवद्वित ४५७
प्रसरत्	प्रकर्षेण समुत्सार- यति सर्वान् २९३ see समुत्सार ४१८	प्रापित	४४४
		प्रावाह	उत्तरासङ्ग २७३
		प्रास	कुल्त ३४२; ४१३ see प्रवरप्राप्त and अस
		प्रिय	हृद्य ८६, ३६२, ४३४
		प्रियक	चित्रमुग ४८५
		प्रियतम	६३, ४१८
		प्रीणित	३३ तोषित ९७; तर्पित ४४४ ४०१

प्रीत	तुष्ट ४६५	प्लोषित	दाहित २६२
प्रुद	प्रुणाति इति (स्ने- हयुक) ८२	प्सान	१९९
प्रुत्	गत १९६	फणिन्	(शेष) ४४०
प्रुत	प्राप्त २०	फरड	उद्वर ७४
प्रेक्षित	दृष्ट २७७	फूत्कार	२९२
प्रेज्ञि	प्रकर्षण शोभते इति ५१०	बहुमान	(बहुनि मानानि) १८७
प्रेप्सित	३७३ see ईप्सित	बाण	शर १७३; असुरः विशेष १७५; का- रडावयव १७८;
प्रेम	स्नेह ३२७	बाल	मूर्ख ४२१; शिशु ४२२
प्रेरित	५१४	बाला	स्त्री ४१८
प्रेष्ठ	अतिशयेन प्रिय ७२	बुधान	बोद्धा २२७;
प्रेष्ठित	अतिशयेन प्रियकृत ४५३	बुधाया	बुधानां परिडता- नामाशा इच्छा ३४८ see आशा
प्रोथन्	पर्याप्तुवन् १६५	ब्रह्म	शुद्धं चैतन्यम् १०८; वेद १३७; तपस् १३८; विग्र १३९; प्रजापति १४०
प्रोद्वित	प्रकर्षण उदित उ- क १६१ see उ- दित	भरण्ड	वृद्धनाभि ५१; पा- मरजानि ५२
प्रोद्धुर्	प्रचण्ड २०	भरण्ड	स्वामी ४९
प्रोद्भुट	२१	भरित	दद see प्रभरित
प्रोन्निद्राण	प्रकर्षण उच्चिद्राण जागरूक १०३ see उच्चिद्राणा	भान	शोभा १८०
प्रोषित	प्रचासं प्राप्त २७५	भाम	सूर्य ४६३; क्रोध ४२४; दीप्ति ४१५; नगर ४१६; घट घट घरण्ड ४२७
प्रोहित	प्रकर्षण ऊहित त- कित १६		
प्रौढ़	उत्कृष्ट ७५; श्रेष्ठ २६३		
प्लवमान	२२९ see प्रप्लव- मान		
प्ली	गत ४१९		
प्लुत	गत ३		

भार	२३४	मण्ड	शाकविशेष ५६
भाल	मस्तक ४२७; ते- जस् ४२८	मदार	सार ५८; पकभ- कजल ५९; भु- षण ६०
भास	दीपि ३३७; गृध्र ३३८	मण्डा	धात्री ५७
भुजदरड	१४ see दरड	मदार	हस्ती ३२०; धूत ३२०
भूत	पूर्ण १२	मन्दसान	२३१ see प्रमन्द- सान
भेरुड	भामदर्शन ८१; दे- वताविशेष ८२	मराल	हंस ४६५
भेरुडा	यक्षणीविशेष ८३	मही	पृथिवी २०
भ्यसकृत्	भयकृत् १९२ see कृत्	मान	प्रख्यान १७९, १८०
भ्रंशित	नाशित ४	मार	२६१; कन्दर्पे २६२
भ्रंसित	दुरीकृत ४२१	माल	जन ४२३
भ्रम	अज्ञान २३४	मार्तण्ड	सूर्य २४, ८०; क्रोड २५, ८०;
भ्रमत्	प्रचरत् १४६	मास	बालभेद ३५८
भ्रमि	१५; भ्रमण १४	मुण्ड	दैत्य १४३; राहु १००; सन्त्यासी १०२
भ्रष्ट	गत २४१	मुदित	२७० see प्रमुदित
भ्रस्त	अधःपतित ५३	मुष्णान	नाशनशील १६८
भ्राजत्	शोभमान ४२३	मृगाल	बिस ४४०
भ्राजित	शोभित ३७	म्नात	अभ्यस्त ३४०
भ्राजिन्	दीपि २००	म्रदित	मर्दनविषयीभूत १३१; नाशित ३५४
भ्राशि	शोभमान ६१	मञ्जित	भाँचत ५६
भ्राशित	दीपि ४९७	मलद्वय	भव्य ४२६
भ्री	भयवान् २५५	मलायित	मलानि प्रापित २२
भ्रव्यत्यास	३६६ see व्यत्यास	मउशित	शोभित ७४
भ्रेजत	शोभित ३८६	म्लास	म्लासयति दीपयति इति ३५७
भ्रेवि	गच्छत्		
म	शिव ५२०		
मङ्गसान	मेघ २१७		
मणि	३०		

मलालि दीप्तिमत् ४५९
म्लेवित स्वेवित ४७८

यज्ञमान यज्ञकारी २३०
यान गति १०५
याम प्रहर ५१२; रोग-
विशेष ५१३
यियासा यातुमिच्छा ३८८
युज्ञान योगं कुर्वण्ण २१९
युत ११६
युधान योद्धा २३३

रणडा

मूषिकपर्णी (ओष-
धिविशेष) ६३;
विधवा ६४; पा-
सुला, स्त्रैरिणी ६५
इन्द्रु ४४२; जिह्वा
४४३

रसाल

परं ब्रह्म ४७४; पर-
शुराम ४७६; म-
नोङ्ग जन ४७७;
दाशरथि ४७८; ह-
लायुध ४७९; (सि-
तारासित) ४८०; प-
त्त्विविशेष and
पशुविविशेष ४८१

रास

क्रीडा ३३३; स्वाद
३५०; ध्वनि ४०८;

रिपु

भाषाप्रबन्ध ४१२
शङ्क २

रिपुगण्डा

४० see गण्ड

रुदित

४४४ see प्ररुदित

रुन्धान
रौद्र

ल ४१६ see कृपाल
लभमान २३० see प्रतिल-
भमान भूषण ५०६; पुण्ड्र
५०२; केतु ५०३;
प्रधान ५०४, ५०९,
वाणी ५०५; प्रभाव
५०६; शृङ्ग ५०७;
वाज्ञी ५०८; वा-
लधि ५१०; ल-
क्म ५११
मृत्यु ४८४
लुनीते असौ १३३

वर

उत्कृष्ट ९३, २५८
४२२; श्रेष्ठ ९४,
३०३

वररड

अभ्यन्तर ६६; स-
मूह ६७; मुखरोग
६९; खड्ग ७०;
सारिका ७१; धेनु
७२

वरित

९१ see प्रवरित

वाचाल

वक्ता ४५२

वान

शुष्क १८९

वाम

हर ४८३; द्रविणा,

समुद्र ४८४; मे-

घ ४८५; प्रतीप

४८७

वामा	पार्वती ४८६	वितान	कथाविशेष ७६; करवीरी ७७; शा-
वार	समूह ३०३; संभ- क्लि ३०६; द्वार ३०७; अवसर ३१६; हार ३१७		कविशेष ७८; शिला ७९
वारस्त्रीगण	वारस्त्रीगणां गणि- कानां नरत्कीनां गणाः समूहः २७७ see गणा	विस्तार	विस्तार १५४; य-
वारुण	सेकपात्र ८४; ह- ककर्णमल ८५		वा १५५; तुच्छ १५६; उज्जोच (र- क्षक) १५७; कतुं कर्म १५८; वृत्त- मेद १५९; अव- सर १६०
वाल	केश ४१८, ४२५; बल ४१९; वेग ४२०	विदधान	कर्ता २१३
वाश	इच्छा ३३४	विदार	रण २६९
वास	दयवस्था ३४६, ३९३ see दुर्वास; ३९५ see दिग्वा- स; ३९६ see द्वि- ग्वास; आटरुष- क ४.९; गृह ४११	विदाल	विदलन ४२४
वासस्	वस्त्र ३५९	विद्राण	पलायन १७१
विकार	२३५	विधान	यन्त्र १८०
विकाय	प्रकाश ३४४	विनाश	३५१
विगान	निन्दा १३१; विरि- ष्टं गन्धवर्दीनां गानम् १८३	विनिष्कार	निराकरण २९२
विचार	२५१	विपाश	(नदी) ३०
विज्ञान	शिल्पादिविषयक ज्ञान १२६	विभास	तीर्थविशेष ३४५; विशेषेण भास-
विडाल	मार्जार (भक्तक) ४४५	विमान	यति इति ३८५
		विराम	व्योमयान १०४
		विलास	अन्त ४८२
		विवार	भाव ३३२; लीला ४०६
		विवास	विवृणोति त्रिवि- क्रमावतारेण वि-
		विशाल	स्तारयति इति २४३
			समाप्ति ३३०
			विशालयति वि-
			स्तारयति इति ४३०

विश्राण	विशिष्ट श्राण पाक २०४ see श्राण	व्यान	२००
विश्वास	प्रत्यय ३६९	व्यापत्	विशिष्टा आपत् ७५
विषाण	शृङ्ग १९०	व्यापित	व्यापित ४१५
विसार	मत्स्य २५६	व्यापृत	लोके प्रसिद्ध ३९;
विस्तार	२५७	व्याप्त	व्याप्त २४४
विहार	कीडा २४८	व्याप्ति	३८१
वृथसान	मानव २१६	व्याप्तित	व्ययं प्रापित ५१२
वैरि	६४	व्याल	सर्वे ४५९; छूर, दु-
व्यंसककास	व्यंसककान् धूर्तान् अस्यति च्छिपति इति ४१० see अस	(मुनि)	षट्टन्ती, शठ, श्वा-
व्यक्त	स्फुट २५६	व्यास	पद ४०६;
व्यञ्जक	विशेषण कान्ति- युक्त ४११	व्यासित	स्तार ३६७
व्यञ्जन	अवयव ५८; श्मशु ६०	व्याहार	विक्षेपित ७
व्यत्यास	चालन ३६६ see भ्रूव्यत्यास	व्युदसित	उक्ति ३११
व्यथित	भीत ३२९	व्युदीसित	विशेषण उदसित-
व्यपगत	२५२		दूरीकृत १०० see
व्यपहृत	नाशित २३४ see हृत	व्युपहृत	उदसित
व्यक्तीक	अनृत ४६९		विशेषण उपहृत
व्यवधान	विस्मरण २२४		ताडित १०० see
व्यवसित	व्यवसायं प्राप्त ३४		उपहृत
व्यवहार	२४७	व्युपरत	विशेषण उपरत न-
व्यवहित	दूरस्थ १६५		ष १०१ see उप-
व्याघ्र	५१३		रत
व्याचकाण	व्याख्यानकारी २२०	व्युथान	प्रतिरोध (तिर-
व्याज्ञान	विशेषण समान्तात् ज्ञुद्वते इति २३१		स्कार) or स्व-
	५०० ज्ञान	व्योम	तन्त्रता १४२; वि-
		व्यूढ	रोधाचरण १४२
		व्रज	आकाश ११०; ज-
			ल २६०
			विन्यस्त १४३; पृ-
			थुतर १४४
			निवद १७९

व्रजित	प्राप्त २७४	शेवाल	धृ२५
व्रणित	ब्रणाः संजाता यस्य ३७०	श्रद्धोतित	क्षारित ४८५
		श्रयायित	गमित ३५३
		श्रयाव	श्र्याम ४५५
श	३७५ see आश	अङ्गा	भाक्त २७०
शायान	शेते असौ १०६	अङ्गां प्राप्त ४८१	
शब्दसामन्	पन्था २२५	श्रिथिति	शिथिति ३१६
शाम	आलोचन ५१३	श्रम	खेद १६८; तपः क्रिया १६६, २४५
शार	वायु २९५; शब्दल मिथ्रित २९६	श्रियि	१४
शाल	प्राकार ४३८, ४३९ see सुखशाल;	श्राण	दान १९७, २०४ see विश्राण
	शालते शोभते इति ४४०	श्रिद्	दाहक ८०
शाला	अगारैकदेश ४४४	श्रित	आश्रित २९, २७१
शास	३७९ see स्वःपति· शास; खड्ग ३८२	श्रिया	४७३ see श्री
शिखण्ड	चूडा ६१; मयूर- पिच्छ ६२	श्री	सरलद्रुम १४; शो- भा ३३; लक्ष्मी १५०; वेष २८१, ३०२; सरस्वती ३०९; विभूति ४७३ see श्रिया; स्वर्गसंपत् ३१० see श्रीद
शिखाल	चूडा अग्निशिखा वा अस्ति अस्य ४४१	श्रीखण्ड	चन्दन ३३
शित	७०, १७७ see प्र- शित	श्रीद	श्रियं स्वर्गसंपत् ददाति इति ३१० see श्री
शुण्ड	मदनिर्भर ९४	श्रीफल	मालूरवृक्ष ४४४
शुण्डा	जलहस्तिनी ९३; मदिरा ९६; वार- योषित् ९७; न- लिनी ६८	श्रीमत्	बुद्धिमत् २६६
शृगाल	जरबुक ४६५	श्रुत	श्रुतौ उक्त १८७
शृङ्गार	शोभादायक २८५	श्रुति	स्वरामभकावयव- शब्दविशेष ११९, २५६

श्रेयस्	मुक्ति १५२; अति- प्रसिद्ध १७२	संस्तवान्	२२२ see प्रसंस्त- वान्
श्रेष्ठ	अतिशयेन प्रशस्य स्तुत्य १४१	संस्त्यान्	संश्यग्ननता १७०; वेदादिशब्द १८५
श्रेष्ठित	श्रेष्ठः कृतः ४५४	सङ्काश	सद्वश ३४१
श्रोणा	संघात ३७३	सद्ग्राम	आहव ५१८ see प्रससद्ग्राम
श्रुथ	शिथिल ४०, ३६४	संचार	प्रचार २५३
श्रुतिधित	स्तुत ४१	सन्तान	अपत्य २११; स- न्तति २१२; क- लपवृक्ष ११५
श्रिलकु	भूत्य ४५२	संतार	सम्यक् तरणम् ३१५ see तार
श्रिलद्	श्रिलघ्यति सः ६८; दाहक ८०	सन्धान	संघटन १८०, २२४ see प्रतिसंधान
श्रुतोणा	संघात २०२	सन्ध्यास	सतः साधून् नित- रां आ समन्ता- द्धत्वेन असति स्वीयत्वेन आद- ते ३७८ see न्यास
श्रुताणित	संघीभूत ४२०	सम	६४
श्रवन्	वर्धमान २३९	समान	सम १०८; एक (अद्वितीय) १०९
श्रवत्	शीघ्रं गच्छत् ५०३	समास	सन ११०, २००
श्रव्य	आशुगामी ५०५	संचेप	३८९
श्रवसत्	जीवत् १२	श्रुति	२९३ see प्रसमु-
श्रवसनित	श्रवसनं संज्ञातं यस्य ४१	समासार	त्वार
श्रास	३४३; रोगविशेष ३५४	सरण्ड	धूर्त ५३; भूषणान्तर ५४; पन्था ५५
श्रिवत्	वर्धमान २९७	सशुरण्ड	शुरण्डामिः सहितं ९४
श्रवेत्	शुभ्र ५०२	सहकार	आम्रवृक्ष ३००
श्रवेतित	श्रवेत ३५९	सहसान्	यज्ञ २१८
षण्ड	समूह ३०; गोपति ३४		
स	३७७ see अस		
संधार	संवृणोति नाश यति इति २८०		
संसार	समूह ३४४, २५५		
संस्कार	संस्करेति इति २४०		

सापान	अपानेन सहित २०० see अपान	रतावित	स्तुतिविषयीका- रित ४९८
साम	वेदविशेष ४६२; सामप्रयोग ५१४	स्तिमि	समुद्र २३
सार	स्थिरांश २५४; बल २८२, २८६; धन २८२; न्याय २८४; वर (श्रेष्ठ) २८५; मज्जन् जन २८६ ^२	स्तुक्	स्तोचति प्रसीदति इति ३७७
सित	१२२, १२३ see प्रसित	स्तुत्	स्तौति इति दर
सुकुण्ड	सुषु कुण्डानि देव- जलाशया यस्य ८९ see कुण्ड	स्तुत	स्तुतिविषयीकृत २५
सुख	४६६	स्तुत	विस्तृत ३१२
सुखरात्र	सुखं शालयति ग- मयति ४३६ see शाल	स्तोक	आल्प २१०
सुर	४३८	स्तोचित	प्रसन्न ३८
स्कन्दन	शोषण १९	स्नोमित	श्लाघित १९३
स्कुन्दित	उद्भूत ४६६	स्त्रोत्र	स्तुतिकरणीभूत १६०
स्वलत्	नश्यत् ६४	स्त्यायित	संघातं प्रापित ३३७
स्वलित	भ्रष्ट २३६	स्थगित	संबृत ४३७
स्तकत्	प्रतिघातं प्राप्नुवत् ११७	स्थलत्	तिष्ठत् ३३५
स्तनित	शब्दयुक्त ३७६	स्थलित	स्थलीकृत ५०७
स्तव्य	रुद्ध ४६०	स्थान	सञ्चिवेश १५२; स्थीयते अत्र (स्थिति) १५३;
स्तरण	आच्छादन ३६८	स्थापित	सादश्य १८१;
स्तरित	आच्छादित १२७	स्थाम	आवकाश १८२
स्तापित	वेष्टित ५१५	स्थायिन्	३४६
स्तावक	स्तुतिकारक ३६६	स्थायुक	स्थितिशील २४९

स्थिर	निश्चल २००	स्फुरिष्टत	परिहसित ३१३
स्थिरतम्	अतिशयेन स्थिर (मोक्ष) ४४७	स्फुरत्	शोभमान ९
स्थेष्ठ	अतिशयेन स्थिर ७३	स्फुरित	देवीप्यमान ३३
स्नापित	स्नानप्रयोजको व्या- पारो यस्य ३६०	स्फुलित	ज्ञानविषय ४२६
स्नात	स्नातमस्मच्चिति ३४५	स्फूच्छित	विस्तारित ३३३
स्निग्ध	स्नेहयुक्त ३७७	स्फूर्जत्	देवीप्यमान ४६१
स्नु	सानु ६८	स्फेदित	स्निग्ध ४८६
स्नू	गत ३९२	स्फेदित	हत ४८८
स्नेह	४७५	स्फोडक	संवरणकारक ३१७
स्नेहित	स्नेहविषयीकृत ४७७	स्मय	गायन ११९ अद्- भुत २०४
स्नेधित्	शानु ३५१	स्मरत्	२७०
स्पाश	बाधा ४०२; चार ४०३	स्मायक	विस्मयकारक ४८९
स्पृद्	स्पृशति इति ३११	स्मित	ईषद्वास्ययुक्त ९५
स्पृहा	इच्छा २०८	स्मृत	अनादत १२९
स्पृहित	स्पृहाविषयीकृत १९९	स्मृति	स्मृतिविषयीकृत or स्मृति १२६
स्फरत्	स्फुरत् २३८	स्मेटित	स्मरण २५८
स्फाटिक	स्फटिकरचित् ४६७	स्यमित	अनादत ४७७
स्फायित	वृद्धि प्रापित १७५	स्यन्दित	तर्के प्रापित ३५५
स्फार	विकट २३८	स्यूत	आद्रीकृत १८९
स्फर	स्फार ३०	स्यूत	मिलित ३८९
स्फैत	प्रवृद्ध ५०४	स्यूतन	च्युति १८०
स्फुट	प्रव्यक्त १२८; वि- शरणशील ४२५	स्फूक्	३९५
स्फुटत्	विकासं प्राप्नुवत् १३०	स्फृत्	गत २९९
स्फुटित	संवृत २००	स्फूमित	विश्वासित ३२४;
		स्फूवित	प्रमादित ३२६
		स्फूस्त	स्फवः स्फवण सं- जातं यस्य ३४२
		स्फुक्	गत २६९
			यज्ञपात्रविशेष १४९

स्व-	आत्मा or स्वीय १४२; धन २१७; आत्मा २२४, ४७४	स्वर्गं स्वदित स्वःशुभदा स्वादित	५१६ आस्वादित ५७ परलोककल्याणं द- दाति इति ५१९ रुचिविषयीकारित ३२
स्वः	स्वर्ग २७३; सुख- विशेष २८७	स्वादितघास	स्वादितः घासः तृणविशेषः येन सः बलीवर्दः (नन्दी) ३५७ see घास
स्वःपतिशास	इन्द्रं शास्ति इति ३७९ see शास	स्वादु	प्रिय ३२३
स्वक	आत्मीय २९२	स्वारभमाणा	सुतरां आरभते २२४
स्वक्त	व्यक्त ४८८	स्वीकृत	अङ्गीकृत १७
स्वतः	स्वस्मादेव १४७	स्वृत	सुतरां ऋत गत द्व see ऋत
स्वतन्त्र	स्वस्य शरीर ३५७ see तनु	स्वैरम्	स्वैच्छया २४८
स्वतन्त्र	अनन्याधीन ४७१	हान	हानि १०७
स्वपत्	स्वपति इति ३६१; स्वस्य पादः ५६० see पत्	हार	हरीणां सर्पणां समूह २४४; हर- ति इति २४६; मु- कावलि २४९; माल्यविशेष २७७; क्षेत्र २७८
स्वभू	ब्रह्मा १३५; गोविं- न्द ५०९	हाल	नृपतिविशेष ४५४
स्वभ्यवहार	सुषु अभ्यवहार भद्र्य २४५ see अभ्यवहार	हाला	सुरा ४५३
स्वयम्	आत्मना ३४१	हास	३२६
स्वर	निषादादि १८०; मन्त्र २५७; उदा- त्तादि ३०८	हिन्ताल	बृजविशेष ४३३
स्वरक्त	शब्दायमान ११८	हुणड	संघात १०१
स्वरित	स्वः स्वर्गं इति प्राप्त ३८५ see इति	हुत	अपनीत ३१८
स्वरु	वज्र २०३; वाणा ३०३; यूपखरड ३०५	हुताश	अग्नि ३४७
स्वर्ग	१३६, २३७		

हृत	२३४ see व्यपहृत;	हेपित	लज्जां प्रापित ४७६
हृसास	२९५ see प्रतिहृत	हेष	शब्दायमान ५०८
हृलत्	रोगविशेष ३६४	ह्लादक	सुखद ४३; सुख-
हृसित	चलत् ३३३		कर ४०८
हृस	हस्तीकृत ३११	ह्यत्	स्वर्वमान ५१५
	चैरय ३२९; च्य	ह्यरणग्रास	हरणं कौटिल्यं ग्र-
	३६८		सति भृत्यति
हृंकार	३०२		इति ३३९ see
हृच्छित	लज्जित ३१८		ग्रास
हृंकार	३०२ see हृंहुंकार	हृषत्	गच्छत् १९५
हृंहुंकार	३०२ see हृंकार		—

NOTES.

Introductory. The commentary begins शीरणेणाय नमः. Then follows the verse. It is intact up to विरचय. The प mark of the next letter is clear. The letter must evidently be ते. Then there is a big hole in the leaf. After a short space for one letter, bits of two letters are seen on a projection on the top of the hole. The first of them must have an इ mark above and in the next letter there must be a न or ब; only a part of the leaf is seen. Then after another break for about two letters a small part of र and the greater part of चि are seen. The ते that follows is intact. I re-constructed the passage as विरचयते कवीन्द्राचार्यरचिते. The last पाद of the verse is written as जगद्विजयिदण्डके and the इ mark in यि is removed by some colouring matter.

1. Com. After शिववाचकेत there is a v mark above the line to mark an insertion and on the top margin of the leaf there is the letter न followed by the figure 2. This indicates the insertion of न instead of the last letter त. The figure 2 indicates that the correction is to be made in the second line. There is म हे शिव. Then the big hole takes away a few letters up to ण वर्तस्व. Before ण the letter प is seen. The portion is re-constructed as जय जय सर्वोत्कर्षण. The missing portion must be about 8 letters.

2. Text. चण्डुति. Com. After तस्य जये च two letters are torn. The passage is re-constructed as चण्डः तीव्रः. The letters च and वः are intact. A part of न in संबोधनम्, the whole of एवम् and the प mark in

ग्रे taken up in the big hole and lost. The bottom of एवम् is seen. The ms. has तत्संबोधनम् instead of तस्य संबोधनम्.

4. Com. भ्रातु.
5. Com. read चण्डा शङ्कपुष्पी. Ms. reads so.
7. Com. चण्डा before धनहरी missing in ms.
8. Com. Initial जि in जिद्वदा missing in ms. The second line in the ms. शङ्कपुष्पोश्चरण्डृतिकोपने. The correct reading is अतिकोपने and printed edition too reads so.
9. द्रिकल in com. eaten by white ants; can be made out.
10. In com. after नन्दि the letters ना and दु eaten by white ants.
11. Text completely eaten by white ants except the letter क्ष. Com. The sutra is सह सुपा.
12. After the text, about seven letters are eaten by white ants. What begins the commentary is संतो जीवन्तः। What is missing must be the root श्वस् and its meaning; perhaps to read श्वस प्राणने श्वसन्तः. That the break is for so many letters was noted only after printing the portion, when the ms. was more closely examined and so the root and its meaning were not given there.
13. After the text, the white ants have eaten about seven letters. It must be the meaning of शुच. This break too was noticed only after printing the portion and hence not indicated there. The missing portion may be शुचः मरणगहिनः. In the quotation from विश्व the letters after प्रचण्डो in second line and before पिनि eaten by white ants. The printed edition has :

प्रचण्डो दुर्वै हे etc. as the first line and in the other, which is the second, the beginning is पिचण्डमुदरे.

14. Com. After सारलद्रुमः । तथा all letters before मध्यमपद eaten by white ants. The passage is re-constructed from the commentary of the लघु नगद्विजयच्छान्तः given as Appendix I, section 53. प्रा in प्राप्तिः eaten by white ants; similarly रः येन also eaten by white ants. व्याडि not identified. Printed edition of विश्व has सरलद्रुते and ms. has मताविति विश्वः:

21. After the text, all letters before टः दण्डः eaten by white ants. The passage only a conjecture from the context.

22. Com. After चरणंशोः about eight letters are eaten by white ants. पा is intact. The portion must be पारिपार्श्विकाः यस्य which must be added to the Com.

23. Com. द्रावकः eaten by white ants. It is re-constructed from the context. In the quotation from विश्व the portion योरपि eaten by white ants. Printed edition reads दरडी यमे and दमसैन्ययोः and this latter is the correct reading.

24. Com. The portion थव्यां मार्तरडः सूर्यः eaten by white ants. फ portion of यि is intact. Re-constructed from context. Printed edition of विश्व reads स्थानमार्त्रेऽपि च क्षितिः

25. Com. the portion विषयीकृतः अ eaten by white ants ; the bottom of कृ and ता in तो (तोर्थीत् must be the ms. reading) seen. The passage is re-constructed from context.

30. Com. first quotation from विश्व first line ; ms. reads तेच्छुविकार; second quotation, printed edition reads खरडः स्थानोपतावपि । Ms. गोपतावितिविति विश्व. Then the first विति removed by some colouring matter.

31. खलकर्मकः for खलकर्मणां in com. in ms.
33. In the text all letters after त्रिजग and before तगुणौघ eaten by white ants. Com. the letters मूहाः श्च eaten by white ants. ऊ mark of मू is seen. For quotation see त्रिकारडशेष. 2. 6. 40 (p. 55). Correct into विभागात्.
34. Com. व्यव in व्यवसितः eaten by white ants. खरड for घरड in ms.
35. Com. क्षयं प्राप्ताः eaten by white ants; only a conjecture. Then पा partly seen.
38. Com. प्र in प्रसादे looks more like घ or घ्व.
42. Com. रोगविशेषेन. Then a v mark above शे and in the top margin written ओ with the figure 1 following, to show that the insertion is in the first line.
45. Com. correct into चुदिर्. In the मेदिनी quotation second line ms. reads पिडके. Printed edition has ग्रहयोगप्रमेदे च.
47. Ms. reads text चतुर्पोगणड. Com. गाः in विकलांगाः eaten by white ants. Correct into शरणार्थी.
48. Com. धातुगाठ has only क्षि क्षये (1-255) क्षि हिसायाम् (5-30) क्षि निवासगत्योः (6-114) and क्षिष् हिसायाम् (9-35). Perhaps 1-255 is what is meant here. In the quotation from विश्व ms. reads पोगंडो शिशुके. The अनुस्वार above ग for गंडो and ए mark above डा eaten by white ants. This is given in ms. as from मेदिनी. The passage in मेदिनी (43-38) is अपोगरडस्तु बलिमे विकलाङ्ग (ङ्गे) शिशावधि. In विश्व there is अपोगरडस्तु शिशुके विकलाङ्गेऽतिभीरुके. In अमरकोश it occurs as 2-6-46. Ms. reads विगलांगस्तु. The metre shows that the word is पोगरड and not अपोगरड here.

49. Text. Ms. reads शाधिता. Com. Printed edition of मेदिनी has पण्डः षण्डे. Ms. reads शंडे for शौण्डे

52. Com. पाम in पामरजातयो broken off. Printed edition of विश्व has गौडः पामरजातौ च.

55. Com. In the quotation from विश्व second line ms. has सरण्डःदे for सण्डो द्रे. The printed edition reads the second line मारुण्डोऽरण्डे भुजङ्गीनाम् for the first half.

58. Com. In the quotation from विश्व there is तेमने for मेद्दने. This is the ms. reading. Read so.

61. Com. Only आश्र for दुम्पाश्र.

65. Com. In the quotation from विश्व correct into मूषिकपण्या. The printed edition has रण्डा मूषिकपरया च रण्डा विधश्योषिति. The printed edition of मेदिनी has रण्डा तु पांसुलायां स्त्री.

68. Com. Printed edition of विश्व has पृथ्यण्डो for प्रत्यरण्डो. In अमर it occurs as 2-3-5.

70. Com. Correct into खङ्गः

72. Com. Printed edition of विश्व has वरण्डोऽप्यन्त-रावेदौ for first half and printed edition of मेदिनी has वरण्डा सारिकावर्तिशस्त्रमेरे च योषिति. In the quotation from मेदिनी correct into खङ्गः.

73. Com. स्येष्टाः missing in ms.; added by me. Printed edition of विश्व has बडिशीसूत्रबद्ध for बडिशीसूत्र भद्ध and मेलके for मेलके! Perhaps this is the correct form.

74. Com. दुम्पाश्र not seen in धातुपाठ.

75. Note that there is no rhyme in the first part व्यापत्तिनी in the Text. Com. विशिष्टा या आपत्। Then वि and the loop portion of य and the mark v. But no insertion is made in the margin. It is the

word व्यापत् that must have been meant here. Read विशिष्टा या आपत् for विशिष्टा आपत्.

81. Com. Correct into पापिनाम्.

83. Com. Printed edition of विश्व has भेषण्डो for भेषण्डा in second line and पक्षिणी भिदि for यात्कृषीभिदि; correct here into यक्षिणी.

86. Com. चेति विश्व for चेति विश्वः। Printed edition of विश्व has प्रियो धवे सौहृद्ये च which is evidently a printing slip.

88. Com. Ms. has ऋणु गतौ. There is repetition of जलस्त्रंडाः before जलप्रयाहाः in ms.

92. Text. In the initial द्र only a part is seen. Paper eaten by white ants. Printed edition of विश्व has पिटोऽथ for पिटके च and सुतेऽपि च for सुते पुमाद्.

94. Com. ताव्यानां extra between पचाद्यच् and शुण्डाः in line 3 in ms. The word रौद्र is not explained in com.

98. Com. द्राणविशीकारिता in ms.

99. Com. Only मुनि for मुखानि in ms. The quotation from अमर comes as 2-6-89.

102. Com. द्रवस्तु does not occur in धातुपाठ. This section ends the rhyme in रड। The ms. marks this as 121 rhyme units or lines.

104. Com. Correct into शीघ्रगामी. The अमर passage occurs as 1-1-48. The ms. reads विमानोऽस्य.

105. Com. Printed edition of विश्व reads वाहनैऽपि.

106. Com. The अमर passage occurs as 3-3-106.

110. Com. The printed edition of मेदिनी has ऋत्विग्यात्र. This is the correct reading. The अमर passage occurs as 3-3-126. The ms. सत्यमैके.

117. Com. Read प्रतीघातं.
119. Com. In the second line of the quotation the ms. has सा श्रुतिः instead of स श्रुतिः। Both are correct. The quotation is not traced.
121. Com. For कर्तरि कः see आदिकर्मणि कः कर्तरि क (P. 3-4-71)
129. Com. In the अमर quotation परिधानान्यवोशुके has the ए mark above वो removed by some colouring matter in the ms. The अमर passage occurs as 2-6-117.
130. Com. The अमर passage occurs as 2-4-3.
132. Com. For शेषपृष्ठया see षष्ठी शेष (P. 2-3-50).
134. Com. After ऋक्षपूर् read इत्यप्रत्ययः or इत्यः. The termination is only अ.
138. Com. The अमर passage occurs as 3-3-117.
139. Com. Ms. has विश्व passage, second line as अंगणे द्वौम and printed edition has अङ्गनोद्यम and मखवे-गेऽपि.
141. Com. Ms. omits अतिशयेन before स्तुत्यं उत्थातं. The विश्व passage occurs as 94-116.
142. Com. First written विरोधारणं; then a mark व above the line between धा and र and in the top margin there is च followed by the figure 3 to make the insertion in the third line. त्रिकाण्डशेष passage appears as 3-3-259.
143. Com. The first अमर passage occurs as 3-3-45. The second is व्युदौ विन्यस्तसंहतौ in all editions. The second अमर passage occurs as 3-3-125. The edition of क्षीरस्वामिन् has संविधानं which is perhaps a printing error. The धरणिकोश is not available now.
- * 144. Com. In धरणि passage correct into ध्यतो. The धरणिकोश is not available.

145. Com. printed edition of विश्व has प्रथितत्वे सनादौ चाप्यधीन in the second line.

146. Both in text and com. the ms. has अवदान and अवदानं respectively. The अमर passage is seen in printed editions as अवदानं कर्म वृत्तम् 3-2-3 (2256). Some commentators give अपदान as a variant reading. It is printed as अपदान since that is a better known word in this sense.

147. Com. First written प्रमणं प्रसितिः Then a vertical line after प्रम and the आ mark given below the line.

148. Com. The अमर passage occurs as 1. 10. 26 in भानुदीक्षित and as 1. 9. 26. in क्षीरस्वामिन् since the latter combines व्योम and दिग्बर्ग into one. Correct into दुपकूप.

149. Com. The two अमर passages occur as 2.7.25 and 3-3-122. Correct into चुत्रो.

151. Com. Printed edition of विश्व has याच्चाप्रस-र्योरपि as the second half. The अमर passage occurs as 1. 5. 8 in क्षीरस्वामिन् and as 1. 6. 8 in भानुदीक्षित. In क्षीरस्वामिन् व्योम and दिग्बर्ग form one section.

152. Com. Printed edition of मेदिनी has धर्मे for धर्मै which is perhaps a printing mistake. The विश्व passage first written सन्निवेशावकाशयौरिति विश्व and the second of the two ए marks above in यौ removed by some colouring matter.

156. Com. अमर passage read असारं. It occurs as 3. 1. 56.

161. Com. Correct into सङ्गी। The quotation is नारदशिक्षा I. ii. 4.

163. Com. First written प्रकृष्टं पदं येषां। Then above the line between पदं and येषां there is the v mark and in the bottom margin स्थानं is written with the figure 1 after it. This correction is in the last line. The अमर quotation occurs as 3.3.93.

165. Com. प्राण्यू पर्याप्तौ in ms. The श्रुति passage is Tait. Up 2. 4. 1.

166. Com. Since क्रम is masculine, what follows must be तस्य. But ms. reads तस्याः referring to राक्षः

168. Com. Join up इत्यनेकार्थध्वनेमञ्चरी.

173. Com. Correct into ग्रन्थिसहितः. This अमर passage is not seen in the printed editions. There the reading is ग्रन्थिलो व्याघ्रपादपि 2.4.38 (723) and कार्वीरे करीरे तु ककरग्रन्थिलाभुमौ 2-4-77 (802). The quotation is from विश्व and should read ग्रन्थिलो ग्रन्थिसहिते (156-88). The ms. reads सहित इत्यमरः

179. Com. The अमर passage occurs as 3. 3. 30. The printed edition of विश्व has मानं प्रमाणे प्रस्थादौ.

180. Com. In the printed edition of विश्व the first passage occurs as स्वरोऽकारादिमःत्रासु ; the second passage occurs as संघटनेऽपि च ; the third passage is not seen in the printed edition.

181. Com. The printed edition of विश्व has द्विग्यां च पराक्रमे.

184. Com. द्रम गतौ repeated in ms.

185. Com. धातुगाठ has only छै (स्त्रै छै) वेष्टने (शोभायां च) 1.970.

187. Text श्रुतबहुमान repeated and separately numbered in ms. But there is only one interpretation.

188. Com. रक्षिताः यं for रक्षिताः येन. The printed edition of विश्व has आणा तु which looks like being the correct reading.

189. Com. Remove अनुस्वार above द्री। The printed edition of विश्व has कटे सीवनकर्मणि. This is the right reading.

190. Com. Printed edition of विश्व has परोः शृङ्गे.

192. Com. Correct चिइति into इति. The printed edition of विश्व reads शौःएडकशेफ्योः। and खदवाङ्गे च. Correct श्विहे into चिह्ने. The ms. reads ख्वजश्विहे.

193. Com. Printed edition of विश्व has प्रथमे for प्रमथे.

194. Com. नाम after अभिधानं missing in MS.

195. Com. Printed edition of विश्व has घर्णे for गर्वे; perhaps a printing mistake.

196. Com. After निर्वाणमस्तगमने the word यस्मात् is repeated and then निर्वाणमस्तगमने is also repeated and the rest of the quotation follows. The printed edition of विश्व has निर्वृतौ गजमज्जने for the second half of the first line. Perhaps the reading should be गजमज्जनयोरपि.

200. The Text धाजिग्राम ends the last but one line on the page. There is a cross mark after this in the right hand side margin and another cross mark on the left hand side margin before the next line. Then the commentary upto स्फुड संवरणे स्फु. After this there is another cross mark and the figure 1. Then space for about eight more letters left blank. The whole of this line must have been originally left out and then inserted later. In the first quotation from विश्व correct into शालपरयां.

202. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 142.

204. Com. In the quotation from विश्व the reading is वानव्ये for गानव्ये. There is some mark above वा in this वानव्ये. It looks like the first half of ग. Perhaps is a correction of वा into गा.

208. Com. The verse is quoted from महाभाष्य 5. 2 94.

216. Com. Printed edition of मेदिनी has इति विश्विततकयोः as second half of second line. The fourth line is not seen in the printed edition.

217. Com. Ms. has मञ्जसानानोमेध इति. The अमर passage occurs as 3.3.212.

218. Com. सहस्रो for सहस्रानः. The end of the Com. on this section ends a page and the space for about eight syllables remaining is filled up with some signs.

220. Com. Correct into शुद्धं तर्कै. This is how ms. reads. Perhaps शुद्धं तर्क है ईशान is a better reading.

223. Com. संख्यशः.

226. Com. गृ निगरणो is धा. पा. 6. 117.

229. Com. प्रकर्षं पूर्वते.

230. Com. Correct into शुद्धाणां. The ms. reads शुद्धाणां.

233. Com. युधितुधिदशः किञ्च is उच्चारि 2.87. There are various readings of this sutra. किञ्चते ends the last line. Then there is the v mark, and in the bottom margin is added त्यान्॑ with the figure 1 after it to indicate that the insertion is to be made in the first line from bottom. Here the rhyme आन ends. The ms. notes 151 lines in this section.

234. Com. व्यभृता for व्यपृता in ms. Printed edition of विश्व has कुन्दाख्ये शिदिपयन्त्रके as the second half.

235. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 15.

236. Com. The printed edition of विश्व has धन्यस्योत्करणोऽपि च as the second half.

237. Com. The printed edition of विश्व has द्वारं पुनर्निर्गमनेऽप्युपाये.

238. Text. Read स्फुरत्तकार for स्फुरदाकार. Com. The printed edition of विश्व has इनकादेश्च for शफरादेश्च. The अमर passage occurs as 3.3. 163.

239. Text. प्रथमोकारटश्चयद्विकार.

240. Text. हितिसंस्कार.

244. Com. The quotation from अनेकार्थ not traced.

246. Com. Printed edition of विश्व has चिकित्स्ये च for चिकित्साहै

249. Com. The अमर passage occurs as 2. 6. 105. Correct figure into 1283.

250. Com. द्वृणन्तोऽभिवाराः Then there is the v mark above न्तोऽ and against this line in the left hand side margin गच्छन्तो is added ; unlike previous corrections this one is in a different ink and different hand. The अमर passage occurs as 3.2. 19.

251. Com. कथे निष्पाको कथितः । धीं पा. gives the root as कथे.

252. Com. The printed edition of विश्व has पारं परतटे प्रान्ते पारी पात्रीतडागयोः. Correct पोत्रीपरागयोः into पात्रीपरागयोः The ms. has पारः परतटे प्रान्ते पात्रोपरागयोः. Then between प्रान्ते and पात्री there is the v mark above the line and against this line in the left hand side margin is added पारः with the figure 2 after it to indicate that this insertion is in the second line. The correction is in the same ink and hand as the one noted in section 250.

254. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 172.

255. Com. Read भीषणाति.

256. Com. तस्या for तस्यां. The अमर passage occurs as 1.10.17 in भानुदीक्षित and 1.9.17 in क्षीरस्वामिन्। The latter takes व्योम and दिक् as a single वर्ग. Hence the difference in numbering. The printed edition of विश्व has व्यक्तम् for व्यक्तः.

257. Com. The printed edition of विश्व has स्वरो-
इकारादिमात्रासु as the first half of the first line.

258. Text. Only स्मृतवर. The letters नार missing. The ms. has लिङ्ग for पिङ्ग and कश्मीरजे for काश्मीरजे.

260. Com. अत इति ठ. The next letter is corrected with some colouring matter and then is the v mark above. It is meant to be corrected into ना. Then विति ठन् follows. Above ठन् there is a mark which looks like the figure 3. Then सोत्सवव आसारः follows. There are two व letters. The first विश्व quotation is given as from अमर. The अमर passage occurs as 3.3. 47.

266. Com. The printed edition of विश्व has दक्षिणो-
प्रयमिधेयवत् as the second half.

270. Com. The printed edition of विश्व has रजतेऽ-
प्युच्च for रजतेऽत्युच्च.

272. Text. Read क्लोबनिवार; ms. also reads thus.

273. Com. The अमर passage occurs as 2.6. 117.

278. Com. The printed edition of विश्व has the second line प्रथितत्वे सनादौ चाप्यधीनज्ञानयोरपि.

279. Com. अभिचारः for अभिसारः:

282. Text. Correct into प्रतिसरसार. Com. Read in the first मेदिनी passage चमूपुष्टे together. Ms. has मण्डले for मरण्डने and this is the correct reading; cf. section 286.

286. But printed edition of मेदिनी has मण्डन. Ms. reads the second half of the third line as नियोज्ये-
त्यन्यक्षिंगकः and the printed edition has नियोज्ये त्वन्य-

लिङ्गकः । The ms. gives this quotation as from विश्व । Cf. विश्व 144-232. In the second मेदिनी quotation, read मज्जित्. Ms. reads it as मज्जि perhaps for मज्जा.

286. Com. Read मज्जानः for मज्जानः. The ms. reads मज्जानः । Correct into अर्शआद्यच्. The printed edition has धने for जने; ms. reads जने; धने is the correct reading; cf. section 283.

287. Com. The ms. reads. स्वः सुखविशेषस्य प्राकार आवरक इति यावत् । प्राकार आवृत्तिः

290. Com. The quotation is given in ms. as from अनेकार्थध्वनियज्ञरी.

291. Com. परिष्कारः for पुरस्कारः । This quotation is not in विश्व.

292. Com. In the quotation, ms. has युधैः for शुधैः । The printed edition has बक्षसि for रजसि. The reading should evidently be रक्षसि.

294. Com. The अमर passage occurs as 3.3. 163.

295. Com. छबत् and प्रकारः should be taken as separate words.

300. Com. The quotation may be compared with printed edition द्वुमो इक्षेषु गैलेषु (209).

303. Com. In the विश्व quotation after द्वारे the letter that follows looks like an अवग्रह and not like दि. Perhaps what is meant is वारोऽवसरवृन्दयोः which is the reading in the printed edition. The printed edition has हर्वर्चारं द्वारे for हरे वारे वारं.

304. Com. After यस्य a letter written and removed with colouring matter and मध्यम etc. follows. The अमर passage occurs as 2. 8. 91. धरणिकोण is not available.

306. Com. The ms. reads प्रस्तराणां यज्ञानां वारः संभक्तः यस्मिन् वृद्धं संभक्तः यस्मिन् वृद्धं संभक्तौ. The printed edition of विश्व has संस्तराध्वरयोरपि as the second half of the first line.

309. Com. Read वर्णमात्रालूपां. ms. reads so

311. Text. Correct into स्पृह्याद्वार. Com. the आमर passage occurs as 1. 6. 1 in भानुशीक्षित and 1. 5. 1 in क्षीरस्वामिन्. The latter takes व्योम and दिक् as a single वर्ण and hence the difference in numbering.

313. Com. स्फुडि (स्फुटि, स्फुडि, स्फटि) परिहासे 10. 4. The root must be स्फुर्यिट, as the metre shows; but that root does not have this meaning.

317. Com. Ms. reads वारो हरः

318. Com. The root is not found in the धातुपाठ.

319. Com. The ms. reads अथवा ज्वलनः अग्निरूपः । प्रदाराः पिङ्गलाः कडाराः केशपाशाः यस्येति पृथक् in the second line.

320. Com. वृहिसायाम् appears in धातुपाठ as 5. 34. Read अहूदोरप्.

321. Com. Read the number in the आमर passage as 213. It appears as 1. 3. 35 in भानुशीक्षित and as 1. 2. 35 in क्षीरस्वामिन्. In the latter व्योम and दिक् form a single section.

323. Com. Read प्रदर instead of प्रदार in the विश्व passage. Ms. had प्रदार; but the आ mark of वृ is removed by some colouring matter. The first line of this passage is not in विश्व, where there is प्रदरो रोगमेदे स्यात् प्रदरः शरभङ्गयोः (cf. 134. 111). The reference given is only for the second line. The printed edition of विश्व has कुटार for कुडार in both places and केवलेऽपि च for कपटेऽपि च. The first line appears in मेदिनी as प्रदरो

रोगमेहे स्यात् (135. 178). Here the rhyme आर ends.
The manuscript notes 116 lines in this section.

328. Com. The quotation is not from आमर. It is from विश्व (168. 6).

331. Com. In the printed edition of विश्व there is कर्कशे for कर्षके.

332. Text. Ms. has only कथविलास.

333. Com. Read स्फूच्छ्रितःः. The ms. gives the root also as स्फूच्छ्रा. The root रास कीडायाम् does not appear in the धातुपाठ. The root appears only in other meanings.

334. Com. The roots द्राढ ध्राढु विशरणे appear as 1. 307, 308; but the root does not appear in this meaning.

335. Com. Ms. gives the root as ष्टल; but धातुपाठ gives it as ष्ठल.

336. Com. Read श्रेष्ठृ. First written ईन; then long mark above इ crossed.

338. Com. Read आद्वापिताः Ms. reads गोष्टकुकुटगृध्रयोः

343. Com. Ms. has अद्वादित्वाणि नेः

349. Text. Read स्वयं निराश as separate words.

351. Com. Read निश्वासः for विनासः

352. Com. First written ब्रास्यतिति; then the first ति removed with colouring matter.

353. Com. Read श्येष्ठ correctly.

362. Com. Ms. reads काश्यपेति विश्वः. Read काश्यपि इति

364. Text. Ms. reads स्थथहृष्टासा; then the full stop also follows. Com. After श्ट, the first half of थ written and scored; then थ follows.

366. Com. Read चालनेन between व्यत्यासेन and त्रुपितः। Ms. has this word.

367. Com. Ms. has त्रुपितः for त्रुफितः

370. Com. Ms. has मृगयाप्रियत्वात् immediately after मारिताः in the previous lines. It appears more appropriate at the end of the explanation, as printed.

372. Com. Add छिज्ञानि after छातानि. The ms. has this word also.

375. Com. Ms. has ब्रूण शब्दो. The root does not appear in धातुपाठ. There is only बृणु दीक्षौ 8. 7. One एकाक्षरकोश has आकारस्तु पितामहः (first line in the edition).

376. Com. Read श्रेष्ठे. This citation has not been traced. It should be in एकाक्षरकोश.

377. Com. The ms. has the passage as असा न विद्यते सः कोपो येषां ते. Ms. has संमुखोपवेशनेन, which is the better reading. Read स्तोचते. The ms. reads स्तोचते. Ms. has षुच ; but धातुपाठ has षुच। अनेकार्थ is a mistake for एकाक्षरकोश. The passage appears in it.

378. Text. Read सन्न्यास for संन्यास.

382. Com. First written तादृशरासः। Then विसर्ग put above श in तादृश.

384. Com. After प्रास there is a letter which appears as ऐ, removed with colouring matter. There is the ए mark above in tact; what follows is लास; but विसर्ग in प्रास is missing. It may be that what was written was प्राप्तो and what was removed was the ओ! But why should it have been removed?

385. Com. श्वः स्वर्गमिता प्राप्तस्तान्; the विसर्ग of इता: and the word स्वरिता: missing.

387. Com. The roots from घट (1. 800) are मित्, according to the sutra घटाद्यो मितः found in धातुपाठ before 1. 800. According to पाणिनि 6. 4. 92 (read 92 instead of 12 in the book) मितां हस्तः, there is no lengthening of the vowel in the causative; hence खपित and not खापित.

390. Com. स्नपितेत्यरात्राद्यच्च.

392. Com. ज्वरन्वेत्यूठौ स्नीव्यतीति. Read स्नीव्यति and स्तः correctly.

396. Com. The printed edition of विश्व has घृपकादिभिः

399. Text and Com. The ms. has द्वच instead of द्वा in द्वोदित and द्वोद्धृ. Com. Read घञ्। Read भवे for द्वृष्टे. च after वाणा missing in ms. Read वाणा.

403. Com. The अमर passage appears as 2. 8. 13.

406. Com. यः परिहासस्य प्रकरः This reading is enough.

407. Com. Read शासनं; ms. has शातनं and also गतिशातनयोः. But धातुपाठ gives it as गतिशासनयोः.

408. Com. Ms. has सुखकारकः. This too is correct.

409. Com. The printed edition of विश्व has वासो गेहेऽप्यवस्थाने वासा स्यादादरुषके.

410. Text. Read व्यंसककास. Ms. has वास and not कास। Com. Read व्यंसका एव व्यंसककाः

413. Com. Ms. has प्रस विस्तारे; to be read so; this is the धातुपाठ reading also.

414. Com. Printed edition of विश्व has घटादिशकले together. Ms. has घटादेः शकटे.

415. Com. According to द्विगोः (पा. 4. 1. 21) वि + भुवन should have the ई(ङ्गोप) termination. But

in महाभाष्य under द्विगुश्च (पा. 2. 1. 23) there is the statement द्विगुश्च समासो न पुंसकलिङ्गो भवति । And there is also the वार्तिक under the same: अकरान्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियाम् । Thus त्रि + सुवन् should have स्त्रीप्रत्यय according to पा. (4. 1. 21.) As an exception there is the statement पात्रादिभ्यः प्रतिषेधः and we have त्रिभुवन्.

417. Com. अतिशये for अतिशयेन. Then the word प्रकरणविषयीकृतः comes after the word प्रकृततमः:

418. Text. Read प्रखचित् for पर्खचित्.

419. Com. The printed edition of अनेकार्थध्वनिमञ्चरी has बालाः केशे जलं बालम् (87).

420. Com. The passage from अनेकार्थ is from अनेकार्थध्वनिमञ्चरी (87).

429. Com. प्रमदसंमदो. The printed edition of विश्व has कुकुमे for कुडुमे.

430. Com. Read तलेऽङ्गुष्ठ ; करस्फाले । Ms. has only करस्फाले । The ms. has तालीजटोषघौ । The Ms. gives it as इति विश्वमेदिन्यौ. But the whole passage is found in मेदिनी. The first line and half of the second line appear in विश्व also (150. 16).

431. Com. उच्चत्वेन तालो वृक्षो येन.

432. Com. शब्दापितः repeated.

433. Com. करस्फालनं.

436. Com. पियालः extra again after फलं । The अमर passage appears as 2. 4. 35.

437. Com. स्थग संवृतौ.

438. Com. The अमर passage occurs as 2. 2. 3.

439. Com. Read figure after शब्द गतौ as 1. 519,

440. Text. Read मृणालच्छवि. Com. Read चै क्षये ।
Ms. too reads so.

441. Com. In the विश्व passage read लाङ्गल्याश्रापि and शिखरिडनः । Ms. reads लाङ्गल्यां चापि and शिखरिडनः

443. Com. In the विश्व passage, ms. reads मूर्चा for हूर्चा. Read रसाकं. Printed edition and ms. read वोले for वाले.

444. Com. The printed edition of अमर reads मालू-रशीफलावपि. The passage occurs as 2. 4. 32. The printed edition of विश्व has शाला गृहे तरुस्कन्धशालागारै-कदेशयोः.

448. Com. Read असिताङ्गभैरव.

450. Com. Ms. reads all the four words द्योतित्व etc. in plural as द्योतित्वाः etc.

452. Text. Ms. has कुलाल for कुपाल. Com. So also in the first place, but कुपाल at the end.

454. Com. तादकातो हालः

455. Com. The अमर passage appears as 2. 8. 49. Edition with क्षीरस्वामिन् reads गलोदेशे.

457, 458. The passage from Com. on 457 after मृधु चुद्धौ and before यिजन्तः in the Com. on 458 along with the text of 458 omitted at first and inserted later in the lower margin.

458. Com. Printed edition of विश्व has दन्त for दम्भ.

459. Com. Read दीप्तौ.

460. Text. Read स्तब्धः.

461. Com. Printed edition of विश्व has कुठेरके in the first line and करालोच्छन्तैलेऽपि in the second line. नाशयति repeated. Ms. has only हेतुम् यित्व.

462. Com. Printed edition of विश्व has वरणद्वुमे.

463. Com. Ms. has कणालः instead of करालः: It appears as though something is left out. प्रमुखकराल must qualify त्रिशिखकराल. Perhaps to read प्रमुखं श्रेष्ठं करालं तुङ्गं यस्य सः प्रमुखकरालः। तावशः त्रिशिखानां etc. The printed edition of विश्व has the second passage as त्रिशिखं शिखरे विद्यास्तीलेखारात्रसान्तरे.

464. Com. प्रमुखक् missing.

465. Com. Only पक्षविशेष in ms. The printed edition of विश्व has पीतशाले.

469. Com. The अमर passage appears as 3. 3. 12. The printed edition has पीडार्थैऽपि व्यतीकं स्याद्यतीकं त्वप्रिये ऽनुते. Perhaps the reading meant in this Com. is व्यतीकं त्वप्रिये ऽनुते. What is printed must be revised.

471. Com. Read प्रभावः. The ms. gives the मेदिनी quotation as from विश्व.

472. Com. Printed edition of विश्व has आमो रोगे तद्विशेषे आमो ऽपक्वे च वाच्यवत्.

473. Com. The passage is from रामतापन्थ्यपनिषत् 286.

475. Com. The अमर passage occurs as 2. 4. 2.

480. Text. Ms. gives only प्रणयित.

481. Com. The first passage is in अनेकार्थव्यनि-
मञ्चरी (60). The printed edition has रामः पशुविशेषश्च.
Read दशरथात्मजः at the end. The printed edition of
विश्व has राघवे चासितश्वेतमनोङ्गेषु च वाच्यवत्.

482. Text. MS. reads स्वस्तविराम.

483. Com. The printed edition of विश्व has मोषके for घोषके.

485. Com. Read मेघा for मेधा.

487. Com. MS. had द्रविगणो in the विश्व passage; then the line after णे removed with colouring matter. In the second line, MS. reads वामामपि for वामापिच.

488. Text and Com. Read स्फेदित.

492. Com. Printed edition of विश्व has रेतोनि-कामयोः:

496. Com. Read उद्धूताः

497. Com. The विश्व passage is not seen in the printed edition.

500. Text and Com. Read प्रबृत्त.

501. Com. Add लक्षामानि before भूषणानि.

503. Read the figure before the text as 503 instead of 403.

504. Com. Read स्फीतः प्रवृद्धः: The MS. has स्फीतं प्रवृद्धं.

511. Com. Read ज्यन्ति। The root लट बाल्ये is. 1. 320 in the धातुपाठ. Read लट for लठ। The ms. has ललममति लक्षाम for लडाममेव लक्षामम्। The रुद्रकोश is not available. The अमर �passage occurs as 3. 3. 143. According to the कोश the word लक्षाम is neuter and लक्षामन् is an alternative form. But in section 503, 504, 506 and 508, it is used by the commentator as masculine.

515. Com. Read ऐ वेष्टने. MS. reads ई वेष्टने.

516. Com. The second passage from विश्व is not in the printed edition.

518. Com. The अमर passage occurs as 2. 8. 107.

519. Text. MS. reads स्वःशुभदाम and म is again given as a separate section. The long दा must be प्लुत at the end of the last संसुच्चिद्. Com. Read तं ये as two words.

520. Com. The printed edition of विश्व has मतम्
for पदम्.

The colophon is not in the MS. The MS. ends in
the first line on the first page of folio 43. It ends
with इति विश्वः:

PUBLICATIONS OF THE ANUP SANSKRIT LIBRARY

I. CATALOGUES

1. The Catalogue of Sanskrit MSS. in the Anup Sanskrit Library by Dr. C. Kunhan Raja and K. Madhava Krishna Sarma, M.O.L.
2. The Catalogue of Rajasthani MSS. in the Anup Sanskrit Library by Rawatmal Saraswat, B.A., (under the supervision of Dr. C. Kunhan Raja).

II. THE GANGA ORIENTAL SERIES—SANSKRIT WORKS PUBLISHED

Dedicatory Volume : Anupasimhagunavatara. Edited by Dr. C. Kunhan Raja.

No. 1 Akabarashih sringaradarpana of Padmasundara with Sringarasanjivini as Appendix. Edited by K. Madhava Krishna Sarma, M.O.L.

No. 2 Jagadvijayachandas. Edited by Dr. C. Kunhan Raja.

IN PREPARATION

1. सुद्धाराज्ञसपूर्वपीठिका. Edited by Dr. Dasharatha Sharma.

2. भृगुवंशमहाकाव्य of Sambaji Prataparaya. Edited by Dr. Dasharatha Sharma.

3. संगीतराज of Maharana Kumbha. Edited by Dr. C. Kunhan Raja.

4. कर्णवितंस or दुष्टदमन of Hosinga Krishna.

5. समुद्रसंगम

6. अनूपरत्नावली (धर्मशास्त्र) by Maharaja Anup Singhji of Bikaner. Edited by Dr. C. Kunhan Raja.

7. टोडराजन्द (धर्मशास्त्र) by Raja Todar Mal. Edited by Dr. P. L. Vaidya.

8. मदनरत्न—व्यवहारकाएड (धर्मशास्त्र) by Madanasimha. Edited by M. M. Prof. P. V. Kane, M.A., LL.M.

9. रायसिंहमहोत्त्व (वैदिक) by Maharaja Rai Singhji of Bikaner.

10. लक्ष्मीनारायणस्तोत्र by Maharaja Anup Singhji of Bikaner. Edited by Prof. N. A. Gore, M.A.

11. भास्करभूषण of Surya Pandita. Edited by K. Madhava Krishna Sarma, M.O.L.

III. THE SADUL ORIENTAL SERIES—RAJASTHANI AND HINDI

Editorial Board

1. The Director of Education, Bikaner.
2. Dr. Dasharatha Sharma.
3. Narottama Dasa Swami, M.A., Vidyamahodadhi.

WORKS PUBLISHED

सम्पादक प्रथ : गीत मंजरी ।

1. राजस्थानी वीर-गीत, भाग १ (मुद्रिपाठ)।

IN PREPARATION

1. राजस्थानी वीर-गीत, भाग २ (प्रस्तावना, हिंदी भावानुवाद, शब्द-कोश आदि)

2. (a) अचलदास खोची री वचनिका.
(b) पीपाजी का चरित.

Edited by Jugal Singh, M.A., Bar-at-Law,
Dep. Ed.

3. श्रीराजभंशवाली. Edited by Thakur Ram Singh, M.A.

4. (a) दयालदास री ख्यात
(b) नैरासी री ख्यात Edited by Dr. Dasharatha
Sharma and Jaswant Singh, M.A.

5. (a) आनन्दरघुनन्दन नाटक.
(b) किसन-रुक्मिणी रो व्यावस्तो.

6. (c) ग्राचीन राजस्थानी वातां (Part I). Edited by Narottama Dasa Swami, M.A.

7. ग्राचीन राजस्थानी वातां (Part II). Edited by Rawatmal Saraswat, B.A.

8. कायम-रासा. Edited by Agarchand Nahta.

9. मृगावती. Edited by Satyanarain Harsh, B.A.

10. रामचरित. Edited by Nathuram Khadgawat, B.A.